

T. C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

21. YÜZYILDA BÖLGESEL GÜVENLİK
KOMPLEKSİ TEORİSİ KAPSAMINDA TÜRKİYE’NİN
İSRAİL’E YÖNELİK DIŞ POLİTİKASI

Yüksek Lisans Tezi

Berna ÖZKAN

Danışman
Prof. Dr. Yavuz ÇİLLİLER

İstanbul – 2024

TEZ TANITIM FORMU

Yazar Adı Soyadı : Berna ÖZKAN

Tezin Dili : Türkçe

Tezin Adı : 21. Yüzyılda Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi
Kapsamında Türkiye'nin İsrail'e Yönelik Dış Politikası

Enstitü : İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

Tezin Türü : Yüksek Lisans

Tezin Tarihi : 03.05.2024

Sayfa Sayısı : 157

Tez

Danışmanları : Prof. Dr. Yavuz ÇİLLİLER

Dizin Terimleri : Türk-İsrail İlişkileri, Türk Dış Politikası, BGKT

Türkçe Özet : Bu çalışmada, Bölgesel Güvenlik Kompleksi teorisi kapsamında Türkiye'nin İsrail'e yönelik dış politikası, İsrail'in bir devlet olarak kurulduğu 1948 yılından itibaren Türk-İsrail ilişkilerinin tarihsel arka planı ve ikili ilişkilerin gidişatını etkileyen bölgesel ve küresel gelişmeler bağlamında analiz edilmiştir.

Dağıtım Listesi : 1. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsüne
2. YÖK Ulusal Tez Merkezine

İmzası

Berna ÖZKAN

T. C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

21. YÜZYILDA BÖLGESEL GÜVENLİK
KOMPLEKSİ TEORİSİ KAPSAMINDA TÜRKİYE’NİN
İSRAİL’E YÖNELİK DIŞ POLİTİKASI

Yüksek Lisans Tezi

Berna ÖZKAN

Danışman
Prof. Dr. Yavuz ÇİLLİLER

İstanbul – 2024

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğu, kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez olarak sunulmadığını beyan ederim.

Berna ÖZKAN

...../...../2024

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Berna ÖZKAN' ın “21.Yüzyılda Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Kapsamında Türkiye'nin İsrail'e Yönelik Dış Politikası” adlı tez çalışması, jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. Yavuz ÇİLLİLER
(Danışman)

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Ece ÜNSAL

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Emre GÜNDOĞDU

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

.... / / 2024

Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ

Enstitü Müdürü

ÖZET

1948 yılında İsrail'in bir devlet olarak kurulması, Levant alt kompleksi ve bölgenin genelinde günümüze kadar süregelen çeşitli dini, etnik ve siyasi çatışmalara neden olmuştur. Ortadoğu bölgesindeki güvenlik mimarisinin şekillenmesinde önemli bir aktör olan Türkiye'nin İsrail'e yönelik dış politikası, iki ülkenin etki ve güvenlik alanlarının çakışmasından dolayı bölgesel ve küresel düzeyde bazı sorunlar yaşamalarına ve ilişkilerinde ciddi kırılmalar meydana gelmesine neden olmuştur. Ortadoğu bölgesel güvenlik kompleksine komşu Türkiye ile kompleksin bir üyesi olan İsrail'in birbirleriyle yaşamış oldukları siyasi anlaşmazlıklar da bölgenin kaderini çoğu kez olumsuz yönde etkilemiştir.

2002 yılında tek başına iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi tarafından ortaya konan yeni Türk dış politikası BGKT tarafından Türkiye'ye atfedilen yalıtıcı rolüne meydan okuyan bir dizi ilkeye dayandırılmıştır. Bu bağlamda, Türkiye-İsrail ilişkilerinin konu edinildiği bu çalışmanın amacı, 21. yüzyılda Türkiye'nin İsrail'e yönelik dış politikasını, iki devlet arası ilişkilerdeki süreklilik ve kopuşları, genelde inşacı yaklaşımın, özelde Kopenhag Okulu'nun geliştirdiği Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi çerçevesinde anlamak ve açıklamaktır. Bu teori kapsamında, 21. yüzyılda Türkiye'nin İsrail'e yönelik dış politikasındaki değişimler; güvenlikleştirme/güvenlik-dışlaştırma söylemleri ve sektörel güvenlik yaklaşımı çerçevesinde, Türk-İsrail ilişkilerinin tarihsel arka planı da dikkate alınarak, bölgesel ve küresel gelişmeler ışığında analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk-İsrail İlişkileri, Türk Dış Politikası, BGKT.

SUMMARY

The establishment of Israel as a state in 1948 has led to various religious, ethnic, and political conflicts that persist in the Levant sub-complex and the broader region to this day.

Türkiye, a significant actor in shaping the security architecture of the Middle East, has experienced regional and global challenges and significant ruptures in its relations with Israel due to overlapping spheres of influence and security concerns. The political disagreements between Türkiye, a neighboring state to the Middle Eastern regional security complex, and Israel, a member of this complex, have often adversely affected the region's fate.

The new Turkish foreign policy introduced by the Justice and Development Party, which came to power alone in 2002, was based on a series of principles that challenge the isolating role attributed to Türkiye by the Regional Security Complex Theory. In this context, the aim of this study, which focuses on Turkey-Israel relations, is to understand and explain Turkey's foreign policy towards Israel in the 21st century, as well as the continuities and ruptures in the relations between the two states, within the framework of the constructivist approach in general and the Regional Security Complex Theory developed by the Copenhagen School in particular.

Within the scope of this theory, the changes in Turkey's foreign policy towards Israel in the 21st century have been analyzed in light of regional and global developments, considering the historical background of Turkish-Israeli relations, within the framework of securitization/desecuritization discourses and the sectoral security approach.

Keywords: Turkish-Israeli Relations, Turkish Foreign Policy, Regional Security Complex Theory

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
SUMMARY	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR	vi
HARİTALAR LİSTESİ	vii
TABLolar LİSTESİ	viii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE GÜVENLİK KAVRAMI

1.1.Güvenlik Kavramı.....	5
1.2.Realizm ve Güvenlik.....	8
1.3.Liberalizm ve Güvenlik	12
1.4.Marksizm ve Güvenlik.....	14
1.5.Konstrüktivizm (Sosyal İnşacılık) ve Güvenlik.....	16
1.6.Geleneksel Güvenlik Anlayışına Eleştiriler	19
1.7.Kopenhag Okulu ve Güvenlik.....	22
1.7.1Güvenlikleştirme	24
1.7.2.Güvenlik Sektörleri	27
1.7.3.Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi	30

İKİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU BÖLGESEL GÜVENLİK KOMPLEKSİ VE TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİNİN TARİHİ

2.1.Ortadoğu Bölgesel Güvenlik Kompleksi	38
--	----

2.2. İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Türkiye'nin İsrail Devletini Tanıması ..	41
2.3.1950-60 Dönemi Türk Dış Politikası ve Ortadoğu	44
2.4.Ortadoğu Bölgesel Kompleksinde Krizler ve Türk-İsrail İlişkileri (1950-60).....	48
2.4.1 Bağdat Paktı ve Türkiye.....	48
2.4.2.Bağdat Paktı'nın İkili İlişkilere Etkisi: İlk Sınanma	50
2.4.3.Süveyş Kanalı Krizi'nin İkili İlişkilere Yansıması	52
2.4.4.Bölgesel Gelişmeler Sonucunda Stratejik İttifak: Çevresel Pakt.....	56
2.5. 1967 – 1973 Savaşlarında Türk- İsrail İlişkileri	60
2.5.1.Küresel Aktörlerin Tutumu ve Türk Dış Politikasında Değişim	60
2.5.2.Altı Gün Savaşı (1967)	61
2.5.3.1973 Yom Kippur / Ramazan Savaşı.....	63
2.6.1980'li Yıllar Yakınlaşmanın Eşiğinde.....	66
2.7.Soğuk Savaşın Bitiminden 2000'li yıllara Türk İsrail İlişkileri; Stratejik Ortaklık.....	70
2.7.1.İşbirliğinin Nedenleri	70
2.7.2.İşbirliğinin Boyutları.....	72
2.7.3.İşbirliğinde Gerileme	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN İSRAİL'E YÖNELİK DIŞ POLİTİKASINDAKİ DEĞİŞİMİN SEKTÖREL ANALİZİ

3.1. 2000 Sonrası Türk Dış Politikasında Değişim.....	75
3.2. 2003 Irak Savaşı ve ABD'nin Politikası	77
3.3. 2003 Irak Müdahalesinin Türk İsrail İlişkilerine Yansıması	78
3.4.Akp Dönemi Türk İsrail Siyasi İlişkileri.....	80
3.5. İkili İlişkilerde Krizler Dönemi	86

3.5.1. 2006 Lübnan Savaşı	86
3.5.2. 2008 Dökme Kurşun Operasyonu.....	89
3.5.2.1 Operasyon Öncesi; Türkiye'nin İsrail ve Suriye Arasında Arabuluculuk Faaliyetleri	89
3.5.2.2. Operasyonun Gelişimi	91
3.5.2.3. Türkiye'nin Operasyona Yönelik Güvenlikleştirme Stratejisi.....	92
3.5.3. “One Minute” Çıkışı / Davos Krizi.....	95
3.5.4. İsrail'in Diplomatik Karşı Tepkisi	98
3.5.5. İsrail'in Askeri Müdahalesi: Mavi Marmara Saldırısı	100
3.5.5.1. Tarafların Saldırının Ardından Güvenlikleştirme Çabaları	101
3.5.5.2. Palmer Raporu	104
3.5.5.3. İsrail'in Türkiye'den Özür Dilemesi.....	106
3.5.5.4. İsrail'in Özrünün Altında Yatan Asıl Nedenler	108
3.6. İlişkilerin Askeri ve Ekonomik Boyutu	109
3.6.1. Askeri İlişkiler	109
3.6.2. 2000'li Yıllarda Askeri İlişkiler.....	114
3.6.3. Ekonomik İlişkiler	122
SONUÇ	128
KAYNAKÇA.....	135

KISALTMALAR

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AKP	:	Adalet ve Kalkınma Partisi
ASALA	:	Ermeni Devrimci Federasyonu
BGKT	:	Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi
BM	:	Birleşmiş Milletler
BMGK	:	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BOP	:	Büyük Ortadoğu Projesi
CIA	:	Merkezi İstihbarat Teşkilatı
FKÖ	:	Filistin Kurtuluş Örgütü
IAI	:	İsrail Havacılık Endüstrileri
IMI	:	İsrail Askeri Endüstrileri
İKÖ	:	İslam Konferansı Örgütü
MAH	:	Milli Amale Hizmeti
MIT	:	Millî İstihbarat Teşkilâtı
MOSSAD	:	İstihbarat ve Özel Operasyonlar Enstitüsü
NATO	:	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NBC	:	Ulusal Yayın Şirketi
OAPEC	:	Arap Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı
PKK	:	Kürdistan İşçi Partisi
SAVAK	:	Ülkenin Bilgi ve Güvenlik Teşkilatı
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
UNSCOP	:	Birleşmiş Milletler Filistin Sorunu İçin Geçici Komitesi

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. Bölgesel Güvenlik Kompleksleri.....36

Harita 2. Türkiye’yi Çevreleyen Güvenlik Kompleksleri.....39

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Türkiye'nin İsrail ile Toplam Dış Ticareti	124
--	-----

ÖNSÖZ

“Komşularımızla ve bütün uluslarla ilişkilerimiz ciddi, içten barış ve güvenlik anlayışına dayalı olarak gelişmektedir. Dostlar arasında, dürüst bir durumun korunması bizim, her zaman çok önem verdiğimiz bir kuraldır. Bizim kanımızca, uluslararası güvenliğin gelişmesi için ilk ve en önemli koşul, ulusların hiç olmazsa barışı koruma düşüncesinde, samimi olarak birleşmesidir.” (Atatürk,1932)

Bu sözleri aklımdan bir an olsun çıkarmadan oluşturduğum tez çalışmamda beni yönlendiren, çalışmamın son halini hazırlayana kadar uzun ve komplike cümlelerimi sabır ve anlayışla okuyan mesleki çabalarımın tümünde yanımda olan *değerli hocam Prof. Dr. Yavuz Çillier’e* teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca eğitim hayatım boyunca destek ve sevgilerini esirgemeyen aileme teşekkür ediyorum.

GİRİŞ

Soğuk Savaş döneminin hâkim paradigması olan realist güvenlik anlayışının askeri güç kullanımını baz alan yaklaşımı, savaş sonrası devletler arasındaki ilişkilerin analizindeki yetersizliği nedeniyle sorgulanır hale gelmiştir. Devlet merkezli klasik güvenlik anlayışının güvenliği tek boyutlu bir algı ile kavramsallaştırması, 1989 sonrası dönemde yaşanan çok boyutlu gelişmeleri açıklayamamış ve geleneksel anlayışa yönelik eleştirilerin artmasına neden olmuştur.

Özellikle iki kutuplu sistemin ortadan kalkması ile giderek ulus aşırı ve çok aktörlü bir nitelik kazanan uluslararası sistemde, devletlerin hakimiyetinin sorgulanması güvenlik çalışmalarının kapsamının derinleştirilmesi ve genişletilmesi anlayışını doğurmuştur. Bu durum, uzun yıllar göz ardı edilen yeni güvenlik gündemlerini ortaya çıkararak geniş ölçekte incelenmesine neden olmuştur.

Söz konusu ihmalin temelinde, geleneksel güvenlik yaklaşımlarının küresel boyuta odaklanmış olması yatmaktaydı. Güvenliğin kapsamının genişletilmesi, bilhassa uluslararası ilişkilerin analizinde uzun yıllar göz ardı edilen bölgesel düzeyi uluslararası politikanın önemli bir parçası haline getirmiştir.

İki kutup arasında gergin bir dengede olan süper güç rekabetinin sona ermesi, küresel güçlerin manevra alanını daraltarak bölgelere nüfuzunun azalmasına ve bölgesel entegrasyonun artmasına neden olmuştur. Bu durum, akademik alanda bölgesel çalışmaların yapılmasına zemin hazırlamıştır.

Başta Buzan ve Weaver olmak üzere kendilerini Kopenhag Okulu akademisyenleri olarak tanımlayan araştırmacılar, eleştirel inşacı bir bakış açısı ile güvenlik parametresinin içeriğini ve kapsamını salt askeri temelli koşullara indirgememiş, gelişen yeni koşullar etrafında çoğulcu bir yaklaşımla ele alarak güvenlik çalışmalarına güvenlikleştirme/güvenlik-dışılaştırma, sektörel güvenlik yaklaşımı ve Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi (BGKT) gibi üç temel katkıda bulunmuştur.

Türkiye, coğrafi konumu, tarihi ve kültürel bağları ile Ortadoğu bölgesel güvenlik kompleksine komşudur. Ortadoğu bölgesel güvenlik kompleksi, içerisinde farklı güvenlik bağımlılıklarının ve çeşitli aktörlerin bulunması nedeniyle her türlü risk

ve tehdide açık bir bölgedir. Bu nedenle Buzan'ın ifadesi ile Türkiye'nin bölgede yaşanan olaylardan etkilenmemesi mümkün değildir. (Buzan, 1991:196)

BGKT çerçevesinde, Ortadoğu bölgesel güvenlik kompleksine komşu Türkiye ile kompleksin bir üyesi olan İsrail'in etki ve güvenlik alanlarının çakışması iki ülkenin bölgesel ve küresel çapta bazı sorunlar ve karşılıklı ilişkilerinde önemli kırılmalar yaşamalarına neden olmuştur. Birbirleriyle yaşamış oldukları siyasi anlaşmazlıklar da bölgenin kaderini çoğu kez olumsuz yönde etkilemiştir. "21. Yüzyılda Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Kapsamında Türkiye'nin İsrail'e Yönelik Dış Politikası" isimli bu çalışmanın problemi Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerde yaşanan eksen kaymalarının geçmişte kullanılan parametreler ve analiz çerçevelerinden ziyade, açıklama potansiyeli daha yüksek, kapsamlı bir teori ile anlaşılabilmesidir.

1948 yılında İsrail'in bir devlet olarak kurulması, Levant alt kompleksi ve bölgenin genelinde günümüze kadar süregelen çeşitli dini, etnik ve siyasi çatışmalara neden olmuştur. Ortadoğu bölgesindeki güvenlik mimarisinin şekillenmesinde öne çıkan önemli bir aktör olan Türkiye'nin İsrail'e yönelik dış politikası, yoğun bir şekilde bilimsel çalışmalara konu olmuş olsa da, iki devlet arasındaki güncel ilişkilere ve yaşanan eksen kaymalarına odaklanan akademik çalışmaların sayısı sınırlıdır ve Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi çerçevesinde anılan dönemi inceleyen akademik çalışmalara rastlanmamıştır. Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi çerçevesinde Türkiye'nin İsrail'e yönelik dış politikasının inceleneceği bu çalışma ile akademik alandaki bu yetersizliğin giderilmesine katkı sağlanacağı ve bununla birlikte iki ülkenin bölgesel güvenlik sorunlarına açıklık kazandırılacağından, çalışmanın önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda, Türkiye-İsrail ilişkilerinin konu edinildiği bu çalışmanın amacı, 21. yüzyılda Türkiye'nin İsrail'e yönelik dış politikasını, iki devlet arası ilişkilerdeki süreklilik ve kopuşları, genelde inşacı yaklaşımın, özelde Kopenhag Okulu'nun geliştirdiği Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi çerçevesinde anlamak ve açıklamaktır.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Tezin ilk bölümünde güvenlik kavramı ve geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerinin güvenlik anlayışları açıklanmaya çalışılacaktır. Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan gelişmelere paralel olarak, disiplinde geleneksel güvenlik algılamalarına yönelik eleştirilere yer verilecektir.

Tezin teorik çerçevesini oluşturan Kopenhag Okulu'nun alana kazandırdığı güvenlikleştirme/güvenlik-dışlaştırma, sektörel güvenlik yaklaşımı ve bölgesel güvenlik kompleksi teorileri ayrıntılı olarak incelenecektir. Bununla birlikte birinci bölümün son kısmında BGKT'ya göre yalıtıcı devlet kavramından bahsedilerek Türkiye'nin neden "yalıtıcı devler" olarak tanımlandığı açıklanacaktır.

İkinci bölümde, yalıtıcı bir devlet olarak tanımlanan Türkiye'nin Ortadoğu Bölgesel Güvenlik Kompleksindeki yeri, çevresindeki güvenlik kompleksleri ve bölgeye yönelik izlenen genel dış politikası ele alınacaktır. İsrail'in bir devlet olarak kurulduğu 1948 yılından itibaren Türk-İsrail ilişkilerinin tarihsel arka planı ve ikili ilişkilerin gidişatını etkileyen bölgesel ve küresel gelişmeler, BGKT bağlamında incelenecektir. Bununla birlikte, bölgede yaşanan Arap-İsrail savaşlarına Türkiye'nin ve küresel aktörlerin tutumuna yer verilerek ilişkilerin değişen doğası 2000'li yıllara kadar retrospektif bir yaklaşım ile açıklanacaktır.

Son bölüm olan üçüncü bölümde ise yeni bir siyasi parti olarak 2002 yılında tek başına iktidara gelen AKP'nin, kurucu elitlerinden Ahmet Davutoğlu tarafından ortaya konan ve AKP'nin dünya algısı çerçevesinde oluşturulan yeni Türk dış politikası incelenecektir. Ortak tarihi ve kültürel referanslarla üretilen söz konusu politika, BGKT tarafından Türkiye'ye atfedilen yalıtıcı rolüne meydan okuyan bir dizi ilkeye dayandırılmıştır. İzlenen aktif politikalarla bölgesel iş birlikleri arttırılmış, yaşanan krizlerde arabuluculuk faaliyetleri ile bölgesel barış ve istikrar için çaba sarf edilmiştir. Yine bu kapsamda Türkiye'nin İsrail'e yönelik dış politikası, arabuluculuk girişimleri ve ikili ilişkilerin seyrini etkileyen bölgesel gelişmeler Buzan tarafından geliştirilen Sektörel Güvenlik Yaklaşımı çerçevesinde siyasi, askeri ve ekonomik perspektiften analiz edilecektir.

Türkiye'nin İsrail'e yönelik 2002-2013 yılları arasındaki dış politika değerlendirmesine odaklanılan bu çalışmada; literatür taraması yöntemi ile birinci bölümde Güvenlik Kompleksleri teorisinin çerçevesi oluşturulmuş, ikinci bölümde ise tarihsel arka plan analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde iki devlet arası ilişkiler birincil ve ikincil kaynaklardan faydalananarak ele alınmış, olgusal ve yargısal veriler değerlendirilmiştir.

Çalışmada özellikle iki devlet arasındaki 21. yüzyıl ilişkilerine odaklanıldığı için, Türkiye-İsrail ilişkilerinin tarihi arka planı bağlamında, sadece İsrail Devleti kurulduktan sonra gelişen ilişkilere yer verilmiş, erken Cumhuriyet dönemi ve Osmanlı Devleti Yahudi politikaları çalışma kapsamına dahil edilmemiştir. Ayrıca her iki devletin iç siyasal gelişmeleri, dış politikalarına etkileri ölçüsünde ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE GÜVENLİK KAVRAMI

1.1.Güvenlik Kavramı

Sosyal Bilimler disiplininde sıkça başvurulanan referans kaynaklarından biri olan ve 1970 yılında ABD’li ünlü psikolog Abraham Maslow tarafından ortaya konan ihtiyaçlar hiyerarşisi teorisi güvenlik konusu üzerinde önemle durmaktadır. Bu teoriye göre, insanların beş temel ihtiyaç kategorileri mevcuttur Bunlar; fizyolojik, emniyet ve güvenlik, ait olma, saygınlık ve kendini gerçekleştirme ihtiyaçları olarak sıralanmakta ve fizyolojik ihtiyaçlar piramidin ilk basamağını oluşturmaktadır. Bununla birlikte insanlar için yaşamsal nitelikte olan yemek, içmek ve nefes almak gibi genel fiziksel ihtiyaçlarından sonra bir üst basamağı güvenlik ihtiyacı oluşturmaktadır. Güvenlik olgusunun günlük hayatta da sık sık karşılaştığımız; iş güvenliği, konut güvenliği, aile güvenliği, bireysel güvenlik, toplum güvenliği, devlet ve çevre güvenliği gibi geniş bir yelpazede karşımıza çıkmaktadır. (Dedeoğlu, 2008).

Mikro düzeyden makro düzeye her canlının hayatında önemli bir yer tutmasına karşın, bu denli önemli bir kavramın ne olduğu konusu akademisyenler arasında hala tartışma konusudur. (Baylis, 2008). Etimolojik olarak güvenlik terimi incelendiğinde, İngilizcede “security” olarak, Latince de ise “Securitas/Securus” ve nihayetinde “sine cura” kelimelerinden türetildiği görülmektedir. Sine, dahil olmadan, dışında ve hariç anlamlarına gelirken, cura ise vesvese, kaygı, endişe, acı ve rahatsızlık gibi anlamlara gelmektedir. Dolayısıyla dertsiz, kaygıdan uzak ve endişesiz olma anlamlarına gelmektedir. (Dillon, 2002). Buradan özetle güvenlik kavramının, tehlikeden uzak ve emniyette olma durumu olduğunu söyleyebiliriz.

Ancak söz konusu Uluslararası İlişkiler disiplini olunca güvenlik, toplumsal adetler ile değişen tarihsel koşullara bağlı olarak pek çok analiz boyutunu içerisinde barındıran çok katmanlı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Barry Buzan, (2015, s. 25)’in ifade ettiği üzere Uluslararası ilişkiler ve dolayısıyla literatür için bu denli önemli ve merkezi bir kavram olan güvenlik, sınırlarının yeterince belirlenmemesi ve kavramın muğlaklığı nedeniyle dar yorumlandığı için az gelişmiş bir kavramdır.

Yine Buzan'a (2015, s. 29-32) göre kavramın yeterince gelişmemiş olmasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bunları 3 şekilde sıralayabiliriz. Bunlardan ilki güvenliğin farklı analizler oluşturabilmek adına komplike bir kavram oluşudur. Bu karmaşıklık çalışmacıları farklı alanlara yönelterek literatürde güvenlik çalışmalarını kısırlaştırmıştır. İkinci neden güvenliğin en basit anlamıyla bir devletin diğerini tehdit etmesiyle ve askeri güç kullanımıyla sonuçlanacak şekilde özdeşleştirilerek ele alınmasıdır. Üçüncü neden ise, Soğuk Savaş sürecinde askeri ve nükleer silahlanma teknolojilerinin sürekli değiştiği bir ortamda askeri gücü oluşturan güvenlik kavramı ile ilgili stabil bir çalışma geliştirmenin oldukça zor oluşudur. Bununla birlikte kavramın muğlaklığı hem iç siyasette hem de dış politikada karar alıcılar, askerler ve politikacılara ulusal güvenlik söylemi ile geniş bir dayanak noktası yaratmıştır. Tanımın mevcut belirsizliği politika yapıcılar için Soğuk Savaşın değişken ve nükleer gerilimli atmosferinde yararlı olmuştur.

Bilgin, (2010:76) ise güvenlik kavramının bu muğlaklığının söz konusu literatürde yapılmış çalışmaların eksikliğinden kaynaklanmadığını, bilakis kavramın kişi ve toplumların siyasi, ideolojik kültürel ve sosyal perspektiflerinin zengin bir ürünü olduğunu ifade etmektedir.

Uluslararası İlişkiler çalışmaları içerisinde kavramın belirsizliğine vurgu yapan ilk isim 1952 yılında yazdığı *National Security As an Ambiguous Symbol* adlı çalışması ile Arnold Wolfers'dır. Hangi değerlerin, hangi tehditlerden, hangi araçlarla ve hangi maliyette korunmasına yönelik sorulara öncelikle cevap verilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Bir başka deyişle, güvenliğin muğlaklığına dair üzerinde durulması gereken noktanın güvenliğin ne olduğundan ziyade ona farklı zamanlarda farklı anlamlar yüklenerek ne olunması istendiğidir. Bu şekilde bir tutum ise güvenliğin mevcut koşullar içinde türetilmiş; objektif olmayan bir kavram olduğunu ön plana çıkarmaktadır. (Booth, 2007)

Söz konusu güvenlik kavramı ve paradigmasının değişen koşullar ve şartlar içerisindeki evrimine bağlı olarak literatürde yer edinmesi gereklidir. Kavram her ne kadar genel geçer ve sabit ölçütlere göre tanımlanamasa da en azından metodolojik bağlamda tarihin süzgecinden geçerek yorumlanmayı hak etmektedir. Güvenliğin nasıl, ne şekilde uygulanması gerektiği siyasi, ideolojik, kültürel ve sosyal

perspektiflerin süzgecinden geçerek ancak tarihsel bir yöntem ile incelenerek ortaya konulabilir. Bununla birlikte güvenlik tıpkı çok katmanlı uluslararası sistem gibi değişen güvenlik paradigmaları içerisinde yeniden kurgulanmaktadır. Dolayısıyla çok katmanlı bir kavram olan güvenlik fenomeni değişen tarihi süreçlerde değerlerden bağımsız bir kavram olmamıştır. (Baldwin, 1995: 117-141).

Özellikle geleneksel yaklaşım olarak adlandırılan ve uzun yıllar uluslararası ilişkiler disiplinde hâkim paradigma olan realizmin mutlak hakimiyeti 1980’li yılların ortalarına kadar sürmüştür. (Aydın, 2004: 34) Güvenlik tehditlerini salt askeri ve nükleer tehditler olarak ele alan ve korunması gereken referans nesnesini devlet olarak tanımlayan geleneksel yaklaşım Soğuk Savaş boyunca kullanılan yaklaşım olmuştur. Fakat 1970’li yıllarda küreselleşmenin de etkisiyle daha fazla gündem olmaya başlayan ekonomik ve çevresel meseleler, 1980’li yıllarda ön plana çıkan kimliğe dair artan endişeler ve 90’lı yıllarda iki kutuplu sistemin sona ermesi ile ortaya çıkan yeni dünyada küresel ölçekte ortaya çıkan göç, uluslararası suçlar, terör, salgın hastalıklar güvenliğin bu dar tanımına dair tatminsizliği arttırmıştır. (Buzan, Wæver ve Wilde, 1998: 2).

Bu tatminsizlik, güvenliği geleneksel askeri tehditlerle ilgili tanımlamaları dışında, diğer güvenlik meselelerini içerecek şekilde genişletilmesine sebep olmuştur. Ortaya çıkan çok boyutlu tehditler ve devlet merkezli analizlerin yetersiz olduğu görüşü, geleneksel yaklaşımın askeri kuvvet kullanımı dışında gelişmesini sağlayarak mevcut görüşün sorgulanmasını sağlamıştır. Yukarda da belirtildiği üzere, Soğuk Savaşın sona ermesi ile daha önce görmezden gelinen iktisadi, çevresel, toplumsal, politik vb. konuların güvenlik meselelerini etkilediği gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Yeni sorunların artık yalnızca klasik referans nesnesi olan devleti değil, değişen güvenlik gündeminin yeni aktörlerini etkileyeceği de ortadadır. (Akgül-Açıkmeşe, 2011: 47).

1990’lı yılların sonundan itibaren Soğuk Savaşın sona ermesiyle ortaya çıkan çok kutuplu uluslararası sistem güvenliğin kabuk değiştirmesine zemin hazırlamıştır. Geleneksel realist teorinin statik kıldığı soğuk savaşın askeri, nükleer ve tehdit merkezli bakış açısının; Siyasetten ekonomiye her alanda büyük değişikliklerin yaşandığı bu süreçte devlet merkezli ve askeri güvenlik odaklı kısır tartışmalardan çıkarılma çabaları ortodoks güvenlik paradigmalarına eleştirilerin artmasına neden

olmuştur. Dolayısıyla Soğuk Savaş ve sonrası bu yeni dönemde *Güvenlik* kavramı yeni kavramsal çerçeveler ışığında yeniden değerlendirilmiştir.

1.2.Realizm ve Güvenlik

Soğuk Savaş döneminin hâkim düşüncesi olan realizm, idealizme tepki olarak ortaya çıkmıştır. İdealizmin İkinci Dünya Savaşını öngörememesi, Soğuk savaş konjonktürü sürecinde realist güvenlik anlayışının güce vurgu yapan karakterini güçlendirmiştir. Realizm Edward H. Car ve Hans Morgenthau tarafından geliştirildiyse de kavramsal kuramı Antik Yunan'da Tukididis'in Pelopponnes Savaşlarının Tarihi adlı eserine, 16. yüzyılda Floransalı düşünür Machiavelli'nin "Prens"ine ve 17.yüzyıl düşünürü Hobbes'un "Leviathan"ına dayanır.

Realist güvenlik anlayışına göre devlet güvenliğin referans nesnesidir ve güvenlik konusunun en temel aktörüdür. Bireyin güvenliğini toplumun güvenliği ile eş değer gören realizm, güvenliğe devlet merkezli bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Bireylerin güvenliğini ulusal güvenlik gibi çeşitli söylemlerle devlet merkezli güvenlik algısı ile özdeşirmiştir.

Devletlerin çıkarları doğrultusunda "güvensiz ortam" yaklaşımı ile bireyin güvenliğini devletin güvenliğine bağımlı kılmıştır. Bunu yaparken askeri boyut, savaş ve çatışma gibi olguları temel alan devletler güvenlik politikalarını salt kendi bekalarına indirgemektedirler. Dolayısıyla realist paradigmada devletlerin amacı, sıfır toplamlı bir oyun olarak gördükleri ve bir güç mücadelesi olarak algıladıkları uluslararası sistemde güçlerini maksimize etmeye çalışarak diğer devletlerin sistemde hegemonik güç olmasını engellemektir. Zira devletler güçleri nispetinde sistemi tahakküm altına almaktadırlar. (Baylis, 2013: 72)

Güç devletlerin nihai hedeflerine ulaşmada bir araç değil amaçtır dolayısıyla ortodoks güvenlik paradigmalarının öngördüğü pozitivist tutum, güvenlik tehditleri ile mücadelede askeri güç kullanıma başvurulması gerektiğidir. Güvenlik sorunları ile mücadelede diğer aktörlerden daha fazla askeri güç potansiyeli mevcut olan devlet, uluslararası alanda sorunun çözümünde daha belirleyici olacak ve güç dengeleri kendi lehine artacaktır. Tanrıseven (2005: 110)'in aktardığı üzere realist anlayışa göre bir konunun askeri gücü ilgilendirmesi onu güvenlik tehdidi kılar. Askeri gücü

ilgilendirmeyen meseleler güvenlik sorunu olarak nitelendirilmez. Michael Walzer'ın "Savaşla ilgilenmeyebilirsiniz, ancak o sizle ilgilenir" sözü geleneksel realist güvenlik anlayışının bir özetidir. (Walzer, 1980'den aktaran Booth, 1991: 530).

Güvenlik çalışmalarının gelişimine yön veren realizm alçak politika ve yüksek politika ayrımına gitmiştir. Buradan hareketle devletlerin lehine olan askeri güç kapasitesi, silahlanma, çıkar ve güvenlik gibi salt kendi bekasını ve güvenliğini ilgilendiren konulara önem verdikleri için yüksek politika, buna ek olarak devletlerin ilgili olduğu diğer sosyal, çevresel, kültürel ve ekonomik konuları ikincil olarak gördükleri için alçak politika olarak değerlendirmektedirler. Elbette bu ayrıma gidilmesinde Soğuk Savaşın iki kutuplu atmosferinde realist görüşün askeri nükleer merkezli bakış açısı etkili olmuştur. Realist görüş hem alanın çalışmacıları hem de politika yapıcılar tarafından kabul görerek çok sayıda taraftar edinmiştir. (Sandıklı ve Emekliler, 2011: 6-9).

Yumuşak güvenlik olarak adlandırılan askeri güç odaklı olmayan konuları güvenlik sorunu olarak nitelendirilmemesidir. Klasik güvenlik terminolojisinin ontolojik çerçevesini yansıtan realist güvenlik paradigması Soğuk Savaş'ın statik yapısını belirlemiştir.

Güvenlik çalışmalarının gelişimine katkı sağlayan bir diğer metodolojik yaklaşım ise tıpkı realizm gibi güvenliğe odaklanan ve güvenlik çalışmalarının literatürüne giren neo- realizmdir. Uluslararası sistemde bir üst otorite olmayışından faydalanan Stephen M. Waltz, 1979 yılında yayınladığı Theory of International Politics (Uluslararası Siyaset Teorisi) adlı eserde neo-realizmin temel ilkelerini ortaya koymuştur. Waltz, Uluslararası sistemde çatışmaların her zaman mümkün olabileceğini bunun sistemin yapısının bizatihi bir özelliği olarak var olduğunu çatışma durumunda askeri güce başvurma'nın güvenliği sağlamak için yeterince rasyonel bir yol olmadığını savunmaktadır. Askeri güç ve kuvvet kullanımının kontrol altına alınarak diplomasi gibi süreçlerin de krizlerin yönetilmesinde etkili olabileceğinden bahsetmektedir. (Walt 2003: 72-74)

Waltz'un 1970'li yıllarda literatüre kazandırdığı neo-realizmi, Güvenlik Çalışmalarının Rönesans'ı olarak adlandırması, teorinin klasik güvenlik çalışmalarındaki önemini göstermektedir. Waltz, 1991 yılında yayınlanan The Renaissance of Security Studies (Güvenlik Çalışmalarının Rönesans'ı) adlı

makalesinde güvenlik çalışmalarını 3 ayrı döneme ayırmaktadır. İkinci Dünya Savaşı ile başlayan güvenlik çalışmalarını, Altın Çağ'ın ilk evresi olarak nitelendirmektedir. Soğuk Savaşın her iki kutup arasında gerilimli ve tehdit odaklı konjonktürü olan 1955-1965 arası yılları "Altın Çağ", Soğuk Savaşın sert atmosferinin statik bir yapı kazanmaya başladığı ve detant dönemi olarak adlandırılan 1960'ların ortasından 1970'lerin sonuna kadar devam eden süreci "Altın Çağ'ın sona ermesi" ve 70'lerin sonlarından itibaren devam eden özellikle Soğuk Savaşın sona ermesiyle geleneksel güvenlik yaklaşımlarının dar ve sınırlı anlayışının çok boyutlu ve eleştirel analizlerle olgunlaşıp şekillendiği süreci de "Rönesans dönemi" olarak adlandırmaktadır. (Sandıklı ve Emeklier, 2012).

Özetle neo-realizm temelde realist güvenlik anlayışı ile benzerlik gösterse de uluslararası sisteme yaklaşımı askeri güç kullanımının sınırlandırılması ve ekonomik güvenliğe yaptığı vurgu ile realist anlayıştan ayrılmaktadır.

Waltz öncülüğünde ki Neo-realistler, tıpkı Klasik realizm gibi güvenliğin referans nesnesini devlet olarak ele almaktadır. Bu benzerliğe rağmen Neo-realistler, devletlerin uluslararası sistemdeki davranışlarının sistemin yapısı tarafından belirleneceğini savunur. Uluslararası sistemin yapısal özelliklerini sistem içerisindeki güçlerin birbirleri ile ilişkilerine göre tek kutuplu, iki kutuplu ve çok kutuplu olarak tanımlar.

Dedeoğlu (2014: 77)'nin ifade ettiği gibi Neo-realizme göre, "Uluslararası sistemin anarşik yapısı sistemdeki güçler tarafından belirlenir ve sistemin karakteristik özellikleri de yine sistemde var olan saldırgan büyük güçlerin özelliklerine göre şekillenir.". Sistemin kutupluluğunu ele alan Kenneth Waltz iki kutuplu ve çok kutuplu sistem ayrımına giderek iki kutuplu sistemin barış ve güvenlik açısından daha dengeli olabileceği savını ortaya koymuştur. (Tezel, 2014)

Neo-realizmin üzerinde durduğu bir diğer önemli başlık ise güvenlik ikilemi kavramıdır. (Tüysüzöğlu, 2013). Uluslararası sistemde aktörler arasında yaşanan rekabet ve güç mücadeleleri beraberinde devletlerin karşılıklı güç artırımına sebep olarak güvenlik ikilemleri oluşturmaktadır. Güvenlik ikileminde uluslararası sistemi sıfır toplamı bir oyun olarak algılayan aktörler, göreceli kazançlar düşüncesi ile hareket ederek dış politikalarını belirler. Bir devletin askeri güç potansiyeli artırımı yoluna gitmesi, uluslararası sistemin güvensiz anarşik yapısı göz önüne alındığında diğer

aktörlerin, güç artırımına giden aktörün niyetinden emin olmamasını sağlayacaktır. Dolayısıyla bu güvensizlik aktörlerin her zaman kötü durumu düşünerek hareket etmelerini sağlayarak güç yarışına dönüşecek ve bu karşılıklı güç artırımı savaş ve çatışmalara sebep olacaktır. (Bilgiç, 2011).

Güç miktarlarının gerekliliği hakkında ortak bir varsayıma sahip olmayan Neo-realist analizeci saldırgan ve savunmacı realistler olarak iki gruba ayrılmışlardır. Savunmacı realistler, sistemin anarşik yapısından kaynaklı olarak birbirlerinin niyetlerinden emin olmamaları bununla beraber hayatta kalma stratejileri oluşturmak amacıyla sürekli olarak askeri potansiyellerini artırma yoluna gitmektedirler. (Mearsheimer, 2014, ss. 30-31; Waltz, 1988, s. 616). Fakat burada yapılan güç artırımını hayatta kalmak amacıyla var olan gücün korunmasıdır. (Snyder, 2002, s. 153). Devletler rasyonel birer aktördür ve hayati varlıklarını saldırgan stratejiler yerine sağlam ittifaklar kurarak dengeleme yoluna giderler. (Johnson vd., 2016; Mearsheimer, 2006; Rose, 1998).

Waltz'ın (2001, s. 1); ifadesi ile savaşların sonuçları devletlerin kayıplarını yansıtır. Neo-realist araştırmacılardan Mearsheimer'ın saldırgan neo-realizmi muhtemel tehditler ve devletlerarası güvensizlikten kaynaklanan kötümser bir uluslararası politika tablosu çizerek, savunmacı realistlerden ayrılmaktadırlar. ((Mearsheimer, 2001: 32-33).

Devletlerin askeri potansiyelleri ve birbirlerinin niyetleri konusundaki belirsizlik çatışma ihtimalini kaçınılmaz kılar. (Johnson vd., 2016, s. 2; Mearsheimer, 2014, s. 3; Snyder, 2002, s. 154). Bu kronik güvensizlik durumu devletlerin çatışma ve savaş ihtimalini arttırır. Sonuç olarak saldırgan davranışlara başvuran devletlerin zaferle sonuçlanan eylemleri göreceli olarak güç ve egemen pozisyonlarına katkı sağlamaktadır. (Mearsheimer, 2014, s. 3)

Özetlemek gerekirse 1945-1990 yılları arasında iki kutuplu sistemde güvenlik literatürüne hâkim olan Realist yaklaşım, Güvenlik çalışmalarının teori ve pratiği arasındaki etkileşimi kuvvetlendirmiş ve güvenlik çalışmaları uluslararası ilişkiler disiplinin saygın alt dallarından biri olmuştur. Caydırıcılık, Güvenlik İkilemi, Nükleer Silahların kullanımı ve sınırlandırılması bu dönemin başlıca güvenlik konularını oluşturarak Realist ve Neo-realist paradigma çerçevesinde ele alınmış ve devlet merkezli bir güvenlik yaklaşımı oluşturulmuştur.

1.3.Liberalizm ve Güvenlik

Hume, Mill, Locke, Bentham, Spencer, Smith, gibi Aydınlanma Çağı siyasi düşünürlerin fikirleri ile şekillenen Klasik Liberalizm 18. ve 19.yy. siyasal düşünce geleneğinde ortaya çıkarak özellikle İngiltere ve ABD’de etkili olmuştur. Aydınlanma çağının temel felsefesini yansıtan eşitlik, özgürlük, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi kavramların üzerine inşa edilerek insan doğasının iyi olduğuna dair yaptığı vurgu ile şekillenmiştir. (Arı, 2013, s. 293)

Liberalizm temelde insan doğasına iyimser yaklaşarak insanın rasyonel bir varlık olduğunu ileri sürer, uluslararası güvenliğin sağlanması için devletleri iş birliğine teşvik ederek kazançlı çıkmalarını sağlar. Askeri kuvvet kullanımına uluslararası anlaşmazlıklarda en son başvurulması gerektiğini belirten liberalizm, demokratik düzene sahip olan devletlerin ortak kurum ve uluslararası yapılar çerçevesinde birleşerek barışın inşa edilmesine katkı sağlayacağını dolayısıyla liberalizmin uluslararası güvenliğin sağlanması için en iyi yöntem olduğunu savunmaktadırlar. (Sandıklı ve Kaya, 2013: 62, 63)

Uluslararası sistemin anarşik doğasının mevcudiyetine rağmen bu durumun çözülebilir olduğunu savunan liberal düşünürlere göre çatışma ve güvensizlik durumlarının sistemde bulunan aktörlerin birbirlerinin niyetleri konusundaki belirsizlik ve yanlış anlaşılmalardan ortaya çıktığını belirtmektedirler. Bu nedenle devletler iş birliği, karşılıklılık, uluslararası örgütler ve uluslararası normlar çerçevesinde bir araya gelerek kendilerinden ve sistemin yapısından kaynaklanan yanlış anlaşılmaları gidererek savaş ve çatışmaların önlenmesini sağlarlar. Dolayısıyla savaş ve çatışmaların önlenmesi hususunda çoğulcu bir yaklaşım benimseyen liberalizm demokratik düzenlerin küresel seviyede yaygınlaşması, hukukun üstünlüğü, silahsızlanma söylemleri ile birey, devlet ve sistem güvenliğini önceler. (Dunne, 2011).

Güvenlik ve özgürlük arasında denge sağlamanın önemini vurgulayan liberalizmin amacı birey hak ve özgürlüklerine helal getirmeyecek şekilde bireylerin güvenliğini sağlamaktır. Güvenliği sağlama sorunu liberalizmde devletin temel sorunudur, dolayısıyla devletler güvenliği sağlamak için kendileri tarafından oluşturulan mekanizmalar ile hem içte hem dışta güvenli bir ortam oluşturmaktadırlar. (Uğuz, 2016).

Liberal devletler silahlı güce yalnızca kendi güvenliklerini veya müttefiklerinin güvenliklerini sağlamak amacıyla başvurmalıdır. Demokratik devletler sorunların çözülmesi çatışmaların engellenip uluslararası güvenliğin ve istikrarın sağlanması için güvenlik toplulukları oluştururlar. Böylece barışçıl yollar ile çıkarlarını uzlaştırır ve anlaşmazlıkları sonlandırırlar. (Güvenlik çalışmaları (Cilt-I): Kuramsal yaklaşımlar, 2020).

Realist düşünce de mevcut olan temel sav uluslararası alanın anarşik yapısının çatışma ve savaşları tekerrür ettirdiği yönünde iken liberal düşünce bunun aksine uluslararası barışın ve güvenliğin sağlanmasının devletlerin karşılıklı çabası ve iş birliği ile geliştirilebilir olduğu yönündedir. Bir başka ifade ile, liberalizm, uluslararası güvenliğin korunması ve sürdürülmesinde insan haklarının korunması, demokrasilerin desteklenmesi, uluslararası hukuk kurallarının uygulanması, gizli diplomasi yerine açık diplomasinin ve diyalogların desteklenmesi, ortak küresel, ekonomik ve ahlaki değerlerin üzerinde durulması gerektiğini vurgulayarak askeri kuvvet kullanımı yönteminin başvurulacak son yöntem olduğunu savunmaktadır. Ortaklaşa güvenlik anlayışı ile askeri güç kullanımı tutumuna karşı iş birliğinin sağlanması ancak düzenli ve bağlayıcı bir tutum sergilenerek gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında kolektif güvenlik toplulukları ortak bir paydada buluşmaktadırlar. Buna örnek olarak ise bir güvenlik tehdidi altında olan aktörlerin ortak tehdide karşı bir dış politika geliştirmeleri ve bu dış politika çerçevesinde hareket etmeleri verilebilir. (Charles A. Kupchan ve Clifford A. Kupchan, 1995: 54).

Karl Deutsch ise (1957: 124) “çoğulcu güvenlik toplumu” yaklaşımı ile devletlerin birbirlerine yönelik herhangi bir şüpheye dolayısıyla güvenlik ikilemine düşmeden bir arada kalarak iş birliği geliştirebileceklerini savunmuştur. Uluslararası sistemde barışın korunması ve sürdürülmesi için liberaller dört unsurun üzerinde durmaktadır: Uluslararası hukuk, demokrasilerin teşviki, uluslararası örgütler ve siyasi entegrasyon (yeni politik örgütler ve kuruluşların mevcudiyeti). Bahsi geçen demokratik unsurlar sayesinde aynı topluluk ve çatı altında bulunan devletler birbirlerinin niyetlerinden emin olacak böylece kendi güvenliklerini pekiştirdiği ölçüde bu durum diğerlerini güvenlik ikilemine düşürmeyecek ve devletlerin, uluslararası sistemi sıfır toplamı bir oyun olarak görmelerini engelleyecektir. Liberal düşüncede devlet dışı aktörler güvenliği genişletip derinleştirirken, güvenlik kavramı

da buna paralel ölçüde değişim göstermektedir. Uluslararası güvenlik artık yalnızca geleneksel anlamda başat aktör olan devletin güvenliği değil, devletin bir unsuru olan bireyin güvenliği ile de ilgilidir. Özellikle iki kutuplu dünya sonrası düzende liberal düşünürler birey güvenliğinin en az; küresel güçlerin rekabeti, ulusal ve uluslararası güvenlik meseleleri kadar önemli hale geldiğini vurgulamaktadırlar. Bu minvalde, birey güvenliği artık, kitlesel göç, küresel ölçekte hastalıklar, uluslararası suçlar, çevre kirliliği, terör, etnik temizlik ve soykırım gibi güvenlik tehditleriyle de ilişkilidir. (Sönmezoglu, Güneş ve Keleşoğlu, 2015: 48).

Bu bağlamda geleneksel güvenlik anlayışını barışa katkı sağlayacak şekilde genişletip; karşılıklı güven ortamının sağlanması ve demokrasilerin gelişmesi uluslararası hukukun üstünlüğünün sağlanması ve istikrarın korunmasını vurgulayan politikalar üreten liberalizm,

Devletlerin aralarında çıkabilecek anlaşmazlıkları mutlak kazanç, ekonomik iş birliği, kolektif güvenliğin sağlanması gibi barışçıl yollardan çözecek çok aktörlü bir bakış açısı oluşturarak realist güvenlik paradigmalarından ayrılmaktadır.

1.4.Eleştirel Teori: Marksizm ve Güvenlik

Marksizm 1800'lü yıllarda kapitalizmin gelişmeye başladığı sanayi devriminden sonra emekçilerin ağır iş şartları altında ezildiği bir ortamda eşitsizlik ve adaletsizliği eleştiren bir düşünce akımı olarak ortaya çıkmıştır. Liberal düşünürlerden olan ve tarihin sonu tezi ile liberal kapitalist demokrasiyi ön planda tutan Francis Fukuyama, Marksizm gibi komünist ideoloji ile yönetilen Sovyetler Birliğinin dağılmasının liberalizmin nihai zaferi olarak adlandırmıştır. Fakat Immanuel Wallerstein gibi sosyalist teorisyenler Marksizm'i, bir yapısökümüne uğratarak liberal kapitalist düşüncenin güncel bir eleştirisi olarak sunmuşlardır. (Bakan & Şahin, 2018).

Bu nedenle Marksizm güvenlik açısından ele alınması gereken bir diğer yaklaşımdır. Marksizm güvenliğin inşasına bir tutumdan ziyade eleştirel olarak yaklaşır. Sanayi devrimi ile ortaya çıkan kapitalizmin ağır iş koşulları, sosyal adaletsizlik ve eşitsizliğin hâkim olduğu tarihsel süreçte emekçilerin temel hak ve özgürlüklerinin sınırlandırılmasına eleştirel yaklaşmıştır. Marx'a göre kapitalizmin işçi sınıfına yönelik bu tutumu temel hak ve özgürlükleri sınırlandırdığından

eleştirilmediir. Buradan hareketle Marksizm'in temel olarak eşitlik, adalet, sınıf bilinci gibi kavramları merkeze aldığını ifade edebiliriz. Marx sınıf bilincinin gelişmesini koşulların iyileşmesi için çözüm önerisi olarak sunmuştur. (Bagby, 2002, s. 172).

Marx'a göre sosyal çatışmalar sistemin temelinde devam etmekte olup proletarya ve burjuvazi arasındaki savaş fiziksel anlamda olmasa da siyasi olarak mevcudiyetini korumaktadır. En nihayetinde çalışma ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi yönünde proletarya burjuvaziyi yıpratacak, onları kendi silahları ile vuracak ve son tahlilde koşullar sağlandığında onları alt edecektir. Böylece sınıflar arasındaki savaşım son bulacak ve sınıf çatışmasının ortadan kalktığı bir sentez ile tarih son bulacaktır. (Yıldırım, 2020).

Sınıflar arası farklılıklar ve eşitsizlik üzerine kurguladığı güvenlik anlayışı ile Marksist anlayış, sınıfların üretim ilişkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını belirterek, üretim araçlarını elinde bulunduran egemen sınıfın güvenlik politikalarını oluştururken topluma hâkim olması ve kendi yaşamsal varlık ve menfaatlerine yönelik tehditlerin sanki toplumun geneline yönelik bir tehdit gibi algılanmasını sağlayacak şekilde oluşturduklarını ifade etmektedir. (Birdişli, 2017, s. 77)

Üretim araçlarına sahip olan sınıfın kendi çıkarlarını adeta toplumun çıkarlarıymış gibi yansıttığını ifade eden Marx, bununla birlikte yükselen sınıfın hayati çıkarlarına yönelik tehlikeleri adeta bir beka sorunu olarak yansıtmaması da söz konusu olmaktadır. Bu noktada devlete bazı sorumluluk ve ödevler yüklenmektedir. Ekonomik ilişkiler devletin bağımsız bir otorite olarak toplumsal sınıfların üstünde tanımlandığında ortadan kalkacaktır. Fakat Marx, tarafsız ve bağımsız olarak konumlanan devletin de egemen sınıfın güvenlik tehdidi algılamalarına yönelik korumacı güvenlik tedbirleri alacağını ve egemen sınıfın çıkarlarına hizmet eden bir araç haline geleceğini ifade eder. (Birdişli, 2011, s. 164).

Marksizm'in temel perspektifinin ekonomik ve sosyal gelişmişlik üzerine kurulan bir güvenlik algılamasına sahip olduğu gözlemlenmektedir. Çünkü teori Marx'ın fikirleri doğrultusunda biçimlendiğinden ekonomik faktörleri uluslararası ilişkiler alanının merkezine koyarak bireysel güvenliği devlet merkezli bakış açısından üstün tutar. Dolayısıyla güvenliği bireyin ekonomik ve sosyal gelişmişliğine endeksleyerek birey merkezli bir bakış açısı sunmaktadır. (Age, s. 203)

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı üzere Marksizm yaklaşımında devlet merkezli perspektif sunan ortodoks güvenlik algılamalarının aksine silahlanma, nükleer tehdit, silahlı çatışma ve savaş gibi devletler arasındaki güç ve güvenlik çatışmaları yerine proletarya ve burjuvazi arasındaki sosyal, ekonomik ve sınıf temelli mücadelelerin merkezde olduğu bir güvenlik algısına sahiptir. (Gallie, 1978: 68).

Realist teorinin temel kavramları olan güç, güvenlik ve silahlı çatışma gibi süjeleri içerisinde barındırmayan Marksizmin, küreselleşme ile literatürde özellikle adalet, eşitlik gibi taleplerle emperyal kuramlar karşısında durarak gündemde yer aldığını da ifade etmek mümkündür. (Bakan&Şahin,2018).

Buradan hareketle ifade edebileceğimiz gibi Marx ve Engels tarafından ortaya konarak geliştirilen Marksizm, uluslararası ilişkiler disiplinde güvenlik algısını sınıf bilinci üzerinden şekillendirmektedir. Üretim ilişkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan sınıflar arası mücadele, üretim araçlarını elinde bulunduran hâkim sınıfın kendi hayati varlık ve çıkarlarına yönelik güvenlik tehditlerini adeta toplumun geneline yönelik bir tehditmiş gibi sunmasıyla bu yönde algılanmasına sebep olacak güvenlik politikaları oluşturmaktadır. Yine burada üzerinde durulması gereken bir diğer nokta ise ekonomik gelişmişlik temeline dayandırmış olduğu bakış açısıdır. Bu anlamda Marksizm, geleneksel güvenlik anlayışının askeri ve nükleer temelli algılamalarından ayrılmakta ve güvenliği sınıflar arası güç mücadelelerine, birey güvenliği ve haklarına indirgeyerek uluslararası ilişkiler disiplinde sosyalist-komünist dünya görüşünün bir uzantısı olarak yerini almıştır.

1.5.Konstrüktivizm (Sosyal İnşacılık) ve Güvenlik

Eleştirel yaklaşım, sosyal inşacı kuram (Social constructivist) veya üçüncü tartışma olarak da adlandırılan (Birdişli & Başurgan, 2017) Konstrüktivizm, “With World of Our Making (1989)” Türkçeye “Kurduğumuz Dünya” şeklinde çevirdiğimiz çalışması ile Nicholas Onuf tarafından ilk kez uluslararası ilişkiler alanında teori olarak kullanılmıştır. “Constructivism”i ilk kez bir terim olarak alanda kullanan yine Nicholas Onuf’dır. Kratochwil ve Wendt ise İnşacılık hakkındaki düşüncelerini bu terimi esas alarak şekillendirecektir. (Arı & Kıran, 2011).

Konstrüktivizm, Soğuk savaşın sona ermesi ile iki kutuplu sistemde uygulanan realist güvenlik algısının yeni dönemin çok boyutlu ekonomik, sosyal ve çevresel güvenlik sorunlarını açıklamada yetersiz kalması nedeniyle, güvenliğin yalnızca askeri, siyasi veya ekonomik boyutları ile ele alınmadığı yeni dönemde ön plana çıkmıştır. (Sandıklı ve Emeklier, 2012: 39).

Böylece realist teorinin popüler terimlerinden olan güvenlik, güç, çıkar ve tehdit gibi olguları geri planda bırakılmış ve daha önce ele alınmayan “kültür” ve “kimlik” gibi sosyal gerçekliğe dair kavramlar ele alınmıştır. (Sarı Ertem, 2012: 182).

İnşacı düşünürler uluslararası toplumun sosyal kimliklerin oluşmasında zemin hazırladığını ifade ederler. Bir başka ifade ile birey tercihlerini anlamak için bu teori çerçevesinde; Birey çıkarlarını ve hareketlerini düzenleyen normların nasıl oluşturulduğunun anlaşılması gerektiğine dikkat çekmektedirler. Ulusal çıkar, güç, güvenlik ve anarşi gibi sistemin içinde bulunan kavramların sistemin pratiğinden ziyade sosyal olarak inşa edildiğini savunurlar. (Birdişli& Başurgan,2017)

İnşacı yaklaşımı benimseyen akademisyenler sistemin içindeki aktörlerin sosyal kimlik ve çıkarlarını problem olarak ele alır. Bunda amaç siyasi toplumu oluşturan kimlik ve çıkarların nasıl ve ne şekilde oluştuğunu göstermektir. Geleneksel güvenlik çalışmalarında yaygın inanış devletlerin kimlik ve çıkarlarının mutlak ve değişmez olduğu şeklindedir dolayısıyla diğer aktörlerle ilişkilerinde onların isteklerini ve kim olduklarını bilirler. İnşacıların bu noktada çözümlemeye çalıştığı ise aktörlerin düşünce inanç ve kimliklerinin karar alma süreçlerine nasıl etki ettiğidir. (Ruggie, 1998:33). Örneğin E. Adler’in ifade ettiği üzere “Ulusal güvenlik algılarının şekillenmesinde inanç ve kimliklerin bir etkisi var mıdır?” sorusu inşacılıkla ilk kez ortaya çıkmıştır. (Adler, 2005:96).

Konstrüktivizm, uluslararası sistemde devlet davranışlarının oluşmasında normatif ve materyal unsurları reddetmeden, sosyolojik bakış açısını ön plana çıkartarak kimlik norm ve düşüncelerin oluşumunu inceler. Sistemdeki aktörlerin davranışlarını anlamada bunların ne gibi etkileri olduğunun üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Ruggie'nin ifadesiyle konstrüktivizm geleneksel güvenlik yaklaşımlarının önem verdiği güç, ekonomi, askeri kapasite gibi maddi unsurlar yerine dünya siyasetinde fikirlerin etkileri ve rolü üzerinde durmaktadır. (Sezgin & Kaya, 2008).

Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta konstrüktivist yaklaşımın normatif ve materyal unsurlar üzerinde durmaması onları yadsıdığı anlamına gelmemektedir. Zira uluslararası sistemin hem fikirselleşen hem de materyal unsurları birlikte barındırdığı düşünülmektedir. Dolayısıyla konstrüktivistler tek taraflı maddi vurgudan ziyade kültürel ve sosyal normlardan müşterek yapılara öncelik verirler. (Wendt, 1996: 49).

Uluslararası sistemin yaşamını ve aktörlerin birbirleri ile olan ilişkilerini materyal olmaktan ziyade sosyal olduğu yönündeki bu yaklaşımı ile kendisinin öncülü durumundaki “neo-neo sentez” den farklı bir biçimde kuramsallaştırmasına yol açmaktadır (Wendt, 1999: 372) Ana akım teorilerden farklı bir perspektife sahip olan konstrüktivizmde, realizm ve liberal uluslararası ilişkiler teorilerinin maddi gücü ve yapıları ön plana çıkaran devlet temelli bakış açısından farklı olarak devletlerin tek amacının hayatta kalma güdüsü olduğu düşünülmez. Benzer biçimde aktörlerin çıkar ve kimliklerinin bir takım tarihsel süreçlerce oluşturulduğunu kabul etmektedirler. (Walt, 1998).

Konstrüktivist teorinin, ana akım teorilerden farklılaştığı bir diğer nokta ise uluslararası yapı ve anarşi gibi alanın temel kavramlarına yükledikleri anlamlardır. Örneğin uluslararası sistemin yapısını tanımlarken bunun maddi yeterlilikten ziyade sosyal ilişkilerden ve normatif inançlardan oluştuğunu iddia ederler. (Wendt, 1995: 73). Diğer yandan yapı, geleneksel teorilerin görüşünün aksine, sistemin içinde faaliyette olan yapılardan bağımsız ve dışsal bir güç de değildir, dolayısıyla uluslararası sistem, sosyal düzenden farklı, kendi işleyişi ve mantığı bulunan sui generis bir durum olarak düşünülmemelidir. (Sezgin & Kaya, 2008).

Ana akım teorilerde sistemin içindeki aktörler verili kabul ettikleri milli çıkarlarını maksimize ederek güvenliklerini arttırmaya çalışmaktadır. Konstrüktivistler ise milli çıkarların verili (hazır, ısmarlanmış) olmadığını ifade ederler ve bu çıkarları hem sistemi hem de sistemin içindeki devletleri dönüştüren pratiklerin bir ürünü olarak görmektedirler. Bunun organik bir sonucu olarak milli çıkarların dolayısıyla güvenliğin nasıl oluşturulacağı ve nasıl şekillenmesi gerektiği bireysel bakış açısına göre değişecektir. Kimliklere göre bakış açısı değişeceğinden,

inanç, kültür ve ideoloji ve siyasi birikim gibi unsurlar toplulukların aynı olaylara farklı açılardan bakmasını sağlayacaktır. Weldes'e göre güvenlik tehditlerini, devletler bu farklı unsurların bir sonucu olarak meydana gelen bir güvensizlik durumu olarak görmektedirler. (Birdişli& Başurgan,2017).

Uluslararası ilişkiler alanında konstrüktivizmin yeni bir alan yarattığını kabul eden düşünürler olduğu gibi diğer yaklaşımların arasında bir köprü olduğunu düşünenler de vardır. (Zehfuss:5-8). Bununla birlikte tüm açıklamalara rağmen yeni bir bakış açısı kazandırdığı bir gerçektir, zira elle tutulmayan soyut verilerin ilişkileri açıklamada yeri olduğu gerçeğini katı pozitivist algılarla şekillenen uluslararası ilişkiler alanına kazandırmıştır. Konstrüktivist güvenlik algısı kimlik etrafında şekillendiği için kimliği hem ulusal hem de ulus ötesi (transnational) çıkarların bir özü olarak nitelendirmiştir. (Nagtzaam, 2009:53).

İnşacılık yukarıda da görüldüğü üzere güvenlik ve kimlik arasında yakın bir ilişkinin söz konusu olduğunu belirterek kimlikten kaynaklanan niteliklerin güvenlik algısını da şekillendirebileceği" düşüncesi ile ön plana çıkmıştır.

1.6.Geleneksel Güvenlik Anlayışına Eleştiriler

Uluslararası ilişkiler disiplininde hali hazırda tartışmalı bir kavram olarak görülen güvenliği ontolojik olarak güvenlik ve devlet ilişkisine indirgediğimizde daha karmaşık bir nosyon haline geldiğini görmekteyiz. 21. Yüzyılda uluslararası ilişkiler alanında yaşanan değişimler ve buna bağlı olarak ortaya çıkan teorik yaklaşımlar ontolojik ve metodolojik çerçevede güvenliğin yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmıştır. Milenyumu geride bıraktığımız bu süreçte artan bir genişleme ve derinleşme alanı yaratılmış kalıplaşmış algıların yeniden düşünülmesinin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla 21. Yüzyılın değişen dinamik güvenlik gündemi, güvenliği tekçi bir algıdan tahayyül etmenin sorunları çözmekten öte arttıracığını düşünmektedir. (Kardaş, 2014: 231).

Burada genişleme ile anlatılmak istenen güvenlik şemsiyesinin, klasik güvenlik algılamasının başat aktörü olan devlet temelli bakış açısının dışında çok boyutlu risk ve tehdit potansiyellerine açık hale gelmesidir. Güvenliğin derinleşmesi ise referans

nesnesi olarak tanımlanan devletten, toplum ve bireyleri kapsayacak şekilde indirgenmesidir. (Kardaş, 2014: 227).

Disiplinde yaşanan tartışmalar güvenliğı tanımlarken, askeri ve nükleer gücü ele alan ve güvenlik şemsiyesini daraltan geleneksel güvenlik yaklaşımı ile, Uluslararası alanda yaşanan değişimlerin güvenlik gündemini genişlettiğini savunan yeni/eleştirel yaklaşımlar arasındaki tartışmadan doğmaktadır. İki kutuplu sistemin sona ermesi ve Doğu Bloğunun çözülmesi ile uluslararası sistemin yapısı değişmiştir. Bu durum güvenlik çalışmalarında askeri ve nükleer saplantıların azalmasına sebep olarak genişleyen güvenlik çalışmalarının önemini arttırmıştır. Geleneksel güvenlik yaklaşımlarının referans nesnesi olan askeri güç yerine “birey güvenliği”, “toplumsal güvenlik” ve “gezegenin güvenliği” gibi yeni referans nesneleri ön plana çıkmıştır. (Ağır, 2015: 104)

Buzan yaklaşımlar arasındaki mevcut tartışmanın, geleneksel güvenlik algılamalarının empoze ettiği askeri güç kullanımının güvenlik ile ilgili çalışmaları daraltması nedeniyle ortaya çıktığını belirtmiştir. Bu durumun ilk olarak 1970’ler ve 1980’lerde ekonomik sorunların hiç olmadığı kadar uluslararası ilişkilerin gündemine gelmesi ile ve sonrasında 1990’larda iki kutuplu sistemin sona ermesi ile kimlik ve terör gibi suç sorunları ve bunlarla ilgili kaygıların artması ile ortaya çıktığını ifade etmiştir. (Buzan vd., 1998, s. 2)

Klasik güvenlik paradigmalarının eleştirilerin hedefinde olmasının temel sebebi uluslararası ilişkiler disiplininin giderek ulus aşırı bir nitelik kazandığı ve sistemdeki aktörlerin sayısının artması ile devletin sahip olduğu hakimiyetin tartışmalara açık hale geldiğı tezi yer almaktadır. Bununla birlikte geleneksel yaklaşım askeri olmayan meseleleri güvenlik ajandasının dışında tutarak, askeri olmayan meselelerin uluslararası güvenliği olduğu kadar ulusal güvenliğe de etkilemediğı şeklinde düşünmeleri nedeniyle eleştirilere maruz kalmıştır. Askeri ve nükleer araçlara odaklanan klasik güvenlik anlayışının eleştirisi, barışın sağlanması, ekonomik refah, iş birliğı, demokratikleşme gibi referans noktalarını içerisinde barındıran ve askeri olmayan güvenlik tehditlerini azaltan birtakım gündemleri içermektedir. Buradan hareketle askeri boyutu olmayan olgularında devletleri ve bireylerin güvenliğini tehdit edebileceğini ve devletlerin karşılaştığı tehlikelerin yalnızca askeri ve nükleer tehditler olmadığını söyleyebiliriz. (Ağır, 2015, s. 107-108)

Güvenlik çalışmalarının askeri bakış açısının dışında kavramsallaştırılması ve devletten bireye indirgenerek genişletilmesi konusundaki tartışmaların temeli Buzan'ın 1983 yılında yayınladığı "People, States and Fear" isimli çalışması ve Richard Ullman'ın "Redefining Security" adlı makalesine dayanmaktadır. "People, States and Fear" adlı çalışması ile Buzan, güvenliği askeri, ekonomik, siyasi, toplumsal ve çevresel boyutları ile ele alarak sektörel güvenlik yaklaşımını ortaya koymuştur. (Baylis, 2011: 232).

Buzan'ın ortaya koyduğu sektörel güvenlik yaklaşımı, geleneksel askeri güvenlik yaklaşımlarının derinleşmiş ve genişletilmiş yeni güvenlik algılamalarının meydan okumalarıyla karşı karşıya gelmelerinin başlangıcı kabul edilmektedir. (Waeber, 1995: 5). Yeni güvenlik yaklaşımları, uluslararası ilişkiler disiplinde yaşanan değer değişimlerinin hem bireysel hem de küresel seviyede, sistemin temel aktörü olarak nitelendirilen ulus-devletin yerine geçtiğini savunmaktadırlar. Yeni güvenlik anlayışı bireyleri tehdit eden değerleri salgın hastalıklar, açlık, insan hakları ihlalleri olarak tanımlamıştır. Küresel boyutta ise konvansiyonel silahların yaygınlaşması, terör, uyuşturucu kaçakçılığı gibi insanlığının tümünü ilgilendiren ulus aşırı değerler olduğunu ifade etmiştir. (Miller, 2001, ss. 16-17).

Yeni güvenlik algılamaları güvenliğin değişen doğasının tehditlerle başa çıkabilmesi için yalnızca askeri araçlara odaklanmanın güvenlik sorunlarıyla başa çıkmada yeterli olmayacağını savunmaktadır. Dolayısıyla yeni güvenlik algılamaları demokrasilerin yaygınlaşması, ekonomik iş birliği, sivil toplumun desteklenmesi, birey hak ve özgürlüklerinin korunması şeklinde askeri olarak nitelendirilmeyen çözüm önerileri sunmaktadır. (Ağır, 2015: 108)

Soğuk Savaşın sona ermesi, küreselleşme ve beraberinde ortaya çıkan teknolojik gelişmeler güvenlik kavramının yeniden düşünülmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Küreselleşmenin ortaya çıkardığı çok boyutlu tehditler ile mücadelede geleneksel güvenlik algılamaları yetersiz kalmıştır. Beraberinde ortaya çıkan genişlemeci ve derinleştirmeci yaklaşımlar uluslararası ilişkiler disiplini geleneksel güvenlik algılamalarının gölgesinden kurtarmıştır. Tehditlerin sınırlarının giderek belirsizleştiği, ulus devletlerin güvenlik öznesi olmaktan çıktığı ve bireylerinde en az devlet kadar güvenlik öznesi kabul edildiği bu yeni dönemde daha önce ört-bas edilen kimlik, inanç, kadın, doğal afetler, salgın hastalıklar, ekonomik istikrarsızlık, göç, terör,

uyuşturucu kaçakçılığı gibi çeşitli tehditlerle yeni güvenlik gündemi ortaya çıkmış beraberinde bu sorunları geniş ölçekte inceleyen çalışmalar alana kazandırılmıştır.

1.7.Kopenhag Okulu ve Güvenlik

London School of Economics'den Barry Buzan ve Ole Weaver'ın ortak çalışmaları doğrultusunda Kopenhag Okulu; Soğuk Savaşın bitmesiyle oluşan güç boşluğunda ortaya çıkmıştır. 1985'te Kopenhag Üniversitesinin "Barış ve Çatışma Araştırma Merkezi'nde Avrupa Güvenliği çalışma grubunun "Avrupa Güvenliğinin Askeri-Olmayan Boyutları" (*European Security-Problems of Research Non-military Aspects*) adlı çalışması sonucunda temeli atılmıştır. Okula ismini yine okulun üyelerinden olan McSweeney vermiştir. Bu isim hem okulun üyelerince hem de akademik çevreler tarafından benimsenmiştir. (Açıkmeşe Akgül, 2011, s. 57).

Okulun kurucu üyeleri olan akademisyenler Barry Buzan ve Ole Weaver dışında Jaap Wilde, Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre ve Elzbieta Tromer gibi önemli isimler olmuştur. Okul, Uluslararası ilişkiler disiplinde yazın hayatına iki misyon yükleyerek başlamıştır. Bunlardan ilki güvenlik kavramını, geleneksel bakış açısının askeri ve güç odaklı algılamalarından kurtarmak, ikincisi ise güvenliğin tanımlamasını yaparken oluşan tutarsızlığı ortadan kaldırarak kavramsallaştırmaktır. Kopenhag Okulu'nun uluslararası güvenlik çalışmalarına 3 önemli katkısı bulunmaktadır. Bu üç temel çalışma alanının: ilki güvenlikleştirme (securitization)/güvenikleştirmeme (desecuritization)'dir. İkincisi, Sektörel Güvenlik Yaklaşımı ve son olarak Bölgesel Güvenlik Kompleksi teorisidir (Baysal & Lüleci, 2015, s. 70).

1980'lerin sonlarından itibaren, iki kutuplu sistemin sona ermesi ile oluşan güç boşluğu ile geleneksel güvenlik algılamalarının aktör-tehdit-politika üçlemine eleştiri olarak doğan Kopenhag Okulu, güvenlik tehditleri ile mücadelede kalıplaşmış askeri kuvvet kullanımı ve gücün dengelenmesi gibi ezbere yöntemlerin benimsenmesine tepkilidir. Dolayısıyla Kopenhag Okulu 1987'den itibaren disiplindeki geleneksel görüşlerden uzaklaşmaya başlamıştır. (Akgül-Açıkmeşe, 2011, s. 43-73)

Güvenlik teorileri içinde yeni bir alan yaratan ve eleştirel inşacı bakış açısı ile geleneksel teorilerden ayrılan Kopenhag Okulu literatürde yaşanan tartışmalar içinde kendini orta yol olarak tanımlamaktadır. (Akgül-Açıkmeşe, 2011: 57)

Kopenhag okulunun temsilcileri ve geleneksel realist görüşü benimseyenlerin görüşlerinin ayrıldığı temel nokta güvenlik kavramının kapsamı ve içeriği üzerinedir. Kopenhag okulu temsilcileri güvenliği yeni bir kavramsallaştırma içerisinde ifade etmemiş bunun yerine güvenlik olgusunun içeriği ve bu içeriğin kapsamı ile ilgilenmiştir. Buzan’a göre güvenliğin dar bir kapsamda tanımlanmış olması eleştirilmelidir. Buzan ,1983’te yayınlanan İnsanlar, Devletler ve Korku adlı eserinde bu durumu eleştirerek yeni koşulların güvenliğin asli parametrelerini genişleten plüralist ve yapısal özellikte yeni bir anlayış olduğunu ifade etmiştir. (Karabulut, 2021).

Bu eserinde Buzan, ilerleyen yıllarda çeşitli düzenlemeler yaptığı bu çalışmasında bireysel güvenliğe, ulusal ve uluslararası güvenliğe ve bölgesel güvenliğe değinmiştir. Kopenhag okulunun temel kavramları arasında yer alan “*Bölgesel güvenlik kompleksi*” teorisine ilişkin analizleri de bu eserde yapmıştır. İlaveten okulun güvenlik çalışmalarına bir diğer önemli katkısı olan sektörel güvenlik yaklaşımını ortaya koyarak askeri, toplumsal, çevresel, ekonomik ve siyasi tehditler şeklinde güvenlik tehditlerini sektörlere ayırmıştır. (Griffiths, Roach ve Salamon, 2011, s. 221)

1998 yılında ise Buzan In Security: A New Framework for Analysis (Buzan vd.,1998) adlı çalışması ile genişleyen ve derinleşen güvenlik çalışmalarından kaynaklanan dağılmayı sınırlandırmak için kavramsal açıdan bir çözüm önerisinde bulunmuştur. Okul bu çalışmada yaptığı güvenliğı; “vaftiz törenlerinde olduğu gibi veya söz vermek gibi, bir şeyi “güvenlik” olarak tanımlamak onu bir güvenlik sorunu yapar” şeklinde tanımlamıştır. (Buzan vd, 1998:26). Başarılı bir süreç gerçekleştiğinde ise mevcut durum değişir, örneğin bir ekonomik sorun güvenlik problemi haline gelebilir. Bundandır ki güvenlik kendini referans alan bir uygulamadır. (Buzan vd, 1998:26).

Kopenhag okulunun bir diğer önemli ismi Ole Waever’a göre ise (Waever, 1995, s. 54.) akademik güvenlik yazınında genişleme ve derinleşme tartışmaları çerçevesinde “Bir konuyu güvenlik sorunu yapan nedir?”, ya da bir başka ifade ile “güvenlik kavramı ne anlama gelmektedir?” soruları güvenlik çalışmaları gündeminin odağında bulunmaktadır.

Waever ortaya koyduğu çalışmalar ile Kopenhag okulunun güvenlik çalışmalarına kazandırdığı ve bir diğer çalışma alanı olan Güvenlikleştirme teorisinin kurumsallaşması konusunda literatüre önemli katkılarda bulunmuştur. (Coşkun, 2014, s. 182) Waever ve okulun yaklaşımına göre Güvenlikleştirme, bir güvenlik söz edimidir. Kavram ilk olarak Waever'ın, 1995 yılında yayınlanan "Securitization and Desecuritization" adlı ünlü makalesi ile ortaya atılmıştır. (Waever, 1995, s. 54.)

Buna göre teori en basit haliyle bir konunun güvenlik sorunu olarak tanımlanmasının onu bir güvenlik tehdidi haline getireceği üzerine kuruludur. Konstrüktivist bakış açısı ile güvenliği öznelar arasında bir yapım süreci olarak tanımlayan okul belirtilen şeyin gerçek bir güvenlik tehdidi olup olmadığı ile ilgilenmemektedir. Buzan bu durumu "güvenlik özne ve nesneler ile açıklanmaz onların arasında var olur" şeklinde ifade etmektedir. (Buzan vd., 1998, s. 31.)

Güvenlik çalışmalarının ortaya çıktığı 1945'li yıllardan bu yana kendisine hakimiyet alanı yaratan geleneksel görüşün ve onun gölgesi altında kalan birçok ana akım teorisinin aksine eleştirel konstrüktivist yaklaşım ile güvenlik yazınına önemli katkılarda bulunan Kopenhag okulu ortaya koymuş olduğu önemli çalışmalarla güvenliği salt askeri gündemden uzaklaştırarak onu devletin güvenliğinden grupların hatta bireyinin güvenliğine kadar genişletmiş; göç , terör, gezenin güvenliği , salgın hastalık uluslararası suçları kapsayacak şekilde ise derinleşmesi yönünde tartışmalar ile akademik dünyada kendine yer edinmiştir. Bu anlamda çalışmanın devamında okulun ortaya koymuş olduğu yaklaşımlar incelenecektir.

1.7.1Güvenlikleştirme

Güvenlikleştirme teorisi Kopenhag okulunun özünü oluşturur. Günümüzde çok kapsamlı alanlarda kullanılan bu yaklaşım okulun diğer çalışmalarının açıklanmasında da önemli bir anahtar kavramdır. (Weaver 2003:21) Sosyal İnşacılık, siyaset teorisi ve söz edimleri kuramından yararlanan Güvenlikleştirme yaklaşımı kendine özgü özellikleri olan bir söz edimi perspektifi yaratmıştır. Dolayısıyla Kopenhag Okulunun söz edimi anlayışı bir sentezin sonucudur. John L. Austin ve Jacques Derrida'nın görüşlerini merkeze alan okul söz edimi yaklaşımını; siyaset teorisi ve sosyal inşacılığa özgü unsurlarla harmanlayarak özel bir tür söz edimi anlayışı oluşturmuş,

bunu yaparken de epistemolojik söylem analizinden faydalanarak güvenliğin sosyal olarak inşa edildiğini vurgulamıştır. (Açıkmeşe, 2008:175).

Söz edimi yaklaşımı her ne kadar Austin tarafından oluşturulmuş olsa da öğrencisi Searle tarafından geliştirilmiştir. Söz edimleri kuramından yalnızca uluslararası ilişkiler alanında değil hukuktan siyasete birçok sosyal bilim alanında yararlanılmaktadır. Anlam sorununu aşmada bilimsel bir çözüm önerisi sunan bu kuram bir şey söylemenin o şeyi gerçekleştirmekle aynı olduğu görüşünden hareket etmektedir. (Ricoeur, 2000: 15). Dilin temel işlevinin olguları betimlemek olduğuna dayanan görüşün aksine, Austin dilsel davranış üzerinde durmakta bunu yaparken de dilin betimleme dışı işlevi temeline dayandırmaktadır. (Sarle, 2000).

Güvenlik çalışmalarına yeni bir bakış açısı kazandıran Güvenlikleştirme yaklaşımı, geleneksel güvenlik anlayışının aksine güvenliğin referans öznelinin ve politikalarının sınırının belli olmadığını belirtir. Zira geleneksel yaklaşımda tehdide karşı alınacak önlemler ve nitelikleri belirlidir. Güvenlikleştirme yaklaşımının benimsediği ise güvenlik çalışmaları alanında güvenlik konusu olan aktörün temel işlevlerinin yanı sıra ikincil yönlerinin de ortaya çıkarılmasıdır. Bu kapsamda aktörler tarafından güvenliğin nasıl üretildiği, güvenliğine kast edilen referans objesi için tehditlerin kimler tarafından ifade edildiği ve olağan üstü önemlerin varoluşsal tehlikelere karşı kullanılma süreçleri Güvenlikleştirme teorisinin merkezini oluşturmaktadır. (Miş, 2011).

Güvenliği bir söz eylem olarak tanımlayan Waeber, Güvenlikleştirme kavramını uluslararası ilişkiler yazın alanına ilk olarak “*Securitization and Desecuritization*” isimli makalesiyle 1995 yılında kazandırmıştır. Güvenlikleştirme teorisi Ole Waeber, Barry Buzan ve Jaap de Wilde tarafından 1998 yılında yazılan “*Securiy: A New Framework for Analysis*” adlı eserde detayları ile ele alınmıştır. (Mcdonald, 2008: 566) Güvenlikleştirme en yalın haliyle, bir konunun güvenlik meselesi olarak ele alınmasının o konuyu güvenlik tehdidi haline getirmesidir. Bir başka deyişle tehditleri dış dünyadan verili olarak almak yerine onları birey, grup ve uluslararası toplulukların sosyal olarak inşa ettikleri durumlara ve bu yapıların güvenlik tehditlerinin üzerindeki etkilerine vurgu yapmaktadırlar. (Krause ve Williams, 1996: 242).

Bir problemin nasıl ve neden güvenlik sorununa dönüştüğünün anlaşılması için alan sağlayan Güvenlikleştirme teorisi; herhangi bir toplumsal sorunun politik alanın

dışından, politik alana oradan da güvenlik alanına uzanan geniş bir çerçeveye yerleştirebilir. Toplumsal sorun politik alanın ve kamusal tartışmanın konusu değilken devlet bu sorunla ilgili değildir. Politik alana dahil olması ile sorun siyasallaştırılır yani kamu politikalarının bir uzantısı haline gelir. Hükümet siyasallaşan dolayısıyla politik alana dahil olmuş sorunla ilgili bir tercih yapar ve bu tercihin sonucunda karar alarak soruna kaynak aktarır bu aktarım ile sorun artık kamu kesimini de ilgilendirir. Güvenlik alanına dahil olması ise sorunun, adeta varoluşsal bir tehdit gibi sunulmasıdır. Olağan üstü ve acil tedbirler gerektiren ve bu tedbirleri meşru kılmak için gereken prosedürlerin uygulanması ile gerçekleşir. (Buzan, Waever ve Wilde, 1998: 23-24; Weaver, 2003: 12)

Kopenhag okulunun Güvenlikleştirme yaklaşımına göre bir devlet görevlisi güvenlik alanına dahil etmek istediği meseleyi söylem yoluyla özel bir alana dahil eder. Böylece güvenlik tehdidi olarak özel alana taşınmış olduğu bu tehdidi engellemek için her türlü tedbiri kullanmaya yönelik özel bir hak iddia eder. (Waever, 1995: 44-45). Dolayısıyla Güvenlikleştirme ile normal siyasi alandan çıkarılan meseleler panik siyaseti haline getirilerek güç kullanımının meşrulaşmasına zemin hazırlar. (Buzan, 1997: 13-14; Buzan, vd. 1997: 21).

Bu üretim ve meşrulaştırma söylemsel pratikler çerçevesinde tartışılır ve içerisinde hiyerarşik güç ilişkilerini barındırır. Bir başka ifade ile, söylemsel pratiklerle gerekli önlemleri almak için kendilerine imtiyazlı statüler inşa ederler. (Wæver, 1995: 55). Buradan hareketle Güvenlikleştirme anti demokratik olarak nitelendirilen bürokratik yönetim uygulamalarını beraberinde getirir.

Güvenliğin genişleyen yapısını savunanların “daha çok güvenlik daha iyidir” anlayışı demokratik işleyiş açısından uygun değildir. Güvenlikleştirme olağan politikalar dışında meseleleri ele aldığından negatif bir olgudur. (Weaver, 2003: 12)

Güvenlikleştirme her ne kadar siyasallaşmanın en uç noktası olarak görünse de aslında siyasallaşmanın karşıtıdır. Bir meseleyi söylemsel pratikler yoluyla görünür kılarak açığa çıkarmaktır. Dolayısıyla bir tercih meselesidir. Üzerinde durulan sorun beraberinde sorumluluğu getirir. Uluslararası ilişkiler alanında uzun bir süre güvenlik daha çok ülkelerin, iç dinamikleri yani ulusal güvenlikleri bağlamında formüle edilmiştir. İktidar sahipleri “tehdit” tanımlamasını iç politikanın dinamiklerini ellerinde bulundurmak için; demokratik alanı daraltarak her türlü tedbirin alınmasını

sağlamak adına hak iddiasında bulunurlar. Oysa ki siyasetin amacı meselelerin rutin süreçlerde işlemesidir. (Buzan, Waever ve Wilde, 1998: 28-29).

Güvenlikleştirme sürecinde söz edimi yaklaşımına hâkim olan üç temel kavramdan bahsetmek gerekir. Bunlardan ilki, varlığı tehdit altında olan, güvenliğine kast edilen ve meşru beka iddiasına sahip olan referans nesneleridir. İkincisi bir meselenin güvenlik sorunu haline gelmesi adına olağan siyasi prosedürlerin dışına çıkarılması için tehdit barındırdığını söylem yoluyla ifade eden “Güvenlikleştirici aktörlerdir”. Üçüncüsü ise, güvenlikleştirilen meselenin dinamiklerini etkileyen fonksiyonel aktördür. Fonksiyonel aktör, güvenlikleştirici aktörün kararlarına büyük ölçüde etki eder. (Weaver 2003:11-12; Buzan, Wæver ve Wilde,1998: 35- 36).

Akgül Açıkmeşe, (2011: 59- 60)’nin ifade ettiği üzere Kopenhag okulu Güvenlikleştirme teorisini söz edimi yaklaşımı ile açıklamaktadır. Beraberinde kendine özgü nitelikleri olan bir güvenlik söz edimi konsepti geliştirmiştir. Temelde dil felsefesini kullanan bir söz edimi yaklaşımına sahipken sosyal inşacılık ve siyaset teorisinden faydalanarak kendine özgü bir güvenlik perspektifi geliştirmiştir. Buradan özetle güvenlikleştirme teorisinin uluslararası güvenlik çalışmalarına özgün bir bakış açısı getirdiği aşikardır.

1.7.2.Güvenlik Sektörleri

Kopenhag okulunun güvenlik çalışmalarına kazandırdığı bir diğer kavram “güvenlik sektörleridir”. Genişleyen güvenlik gündemini geleneksel güvenlik tehditleri dışında farklı boyutları ile ele almaktadırlar. Kopenhag okulu düşünürlerinin burada vurguladığı nokta güvenliğin değişen doğasının artık tek bir tip tehdit unsurunu barındırmadığı dolayısıyla toplumların güvenliğini tehlikeye atabilecek çeşitli tehdit unsurlarının var olduğudur. 1991 yılında yayımlanan “New Patterns of Global Security in The Twenty First Century” isimli makalesi ile Buzan beş farklı sektörel yaklaşım ile yeni güvenlik çalışmalarını çeşitlendirmiştir. (Sandıklı ve Emeklier, 2012; 33-34).

Buzan’a göre sektörler bizlere gerçekliğin incelenmesi konusunda yardımcı olan birer lensdir. Çeşitlenen güvenlik sorunlarını seçici bir lensle inceleyip boyutlarını ve uluslararası sistemdeki etkileşiminin ne şekilde olduğunun anlaşılması açısından katkı sağlarlar. (Buzan, 1993: 30-31).

Sektörel Güvenlik yaklaşımı çeşitli referans nesnelerinin hangi tehditlere maruz kalabileceğinin cevabını verir. Sektörel güvenliği, tanımlayıcı özel etkileşim tipleri olarak nitelendirebiliriz. (Buzan, Waever ve de Wilde, 1998: 7). Çeşitlenen tehditlere yönelik yapılan analizler sektörleri değil de bütünü kapsayacağından karmaşık bir hal alacaktır. Dolayısıyla Kopenhag okulunun önemli isimleri Buzan, Waever ve Wilde güvenliğin beş sektörde (askeri, siyasi, çevresel, ekonomik ve toplumsal) incelenmesinin bu karmaşanın önüne geçeceğini belirtmiştir. (Buzan, Waever ve de Wilde, 1998: 8).

Sektörler sahip oldukları analiz birimleri ve bu birimler arasındaki ilişki açısından önemlidir. Güvenlik sektörleri ayrı ayrı birer birim olarak gözükseler de aslında bir bütünün parçasını oluşturmaktadırlar. Ve analizleri esnasında birbirleri ile olan ilişkileri ve etkileşimleri dikkate değerdir. Güvenlik sonuç itibari ile sektörlerin bir birleşimidir. Sektörel bazda askeri güvenlik askeri güç kullanımına yönelik ilişkiler; siyasi sektör, iktidar, otorite, yetki ve yönetim ilişkileri; toplumsal sektör, kimlik, kültür, inanç ilişkileri; ekonomik sektör, finansal kaynak, ticaret ve pazarlama ilişkileri; çevresel sektör gezegenin güvenliği, iklim değişikliği ve ekolojik sistemle ilgilidir. (Buzan vd., 1998: 7).

Referans nesneleri ve güvenlikleştirici aktörler güvenliğin dinamiklerini belirlemektedir. Güvenlikleştirici aktörler tarafından belirlenen güvenlik tehditleri; hükümet, toplum ve devletin varlığına yönelik olabilmektedir. (Emmers, 2017, s. 131-132). Bu nedenle Kopenhag okulunun sektörel bazda kategorileştirdiği güvenlik tehditlerinin ayrı ayrı incelenmesi önem arz etmektedir.

Askeri güvenlik sektöründe devlet en temel referans nesnesidir. Bununla birlikte tek referans nesnesi de değildir. Güvenliğin kuvvet kullanımına ilişkin meseleleri, hükümetin kendi nitelikleri ve bu niteliğe bağlı olarak iç ve dış tehditlere karşı verdikleri tepki etrafında değişmektedir. Fakat bu durum devletlerin kendi varlık ve iktidarlarına ideolojik olarak düşman ya da rakip olarak benimsedikleri askeri temelli olmayan tehditlere karşı koymak için de kuvvet kullanımını içerebilir. Dolayısıyla buradan hareketle diğer sektörler arasında askeri sektörün dikkat çekmesi, devletlerin davranışları yoluyla görünür olmasından kaynaklanır. (Ağır B. S., 2013, s. 50).

Buzan, Weaver ve Wilde'in ortak çalışması olan "Security A new Framework for Analysis" adlı eserde siyasi güvenliği uluslararası sistemde örgütlenmiş düzenlerin

birey, topluluklar ve devletlere yönelik askeri nitelikli olmayan tehditleri olarak ele almaktadırlar. Dolayısıyla devletlerin hem iç hem de dış dinamiklerinde alınan kararlar siyasi sektörü etkilemektedir. Buradan hareketle siyasi istikrarını sağlamış devlet yapısında, demokratik niteliklere sahip ve güçlü hükümet programlarının gerekliliği öne sürülmektedir. (Buzan, Waever, & Wilde, 1998, s. 141).

Toplumsal güvenlik sektörü kimlik, inanç, kültür ve aidiyet gibi kavramlar üzerinden incelenir. Toplumsal güvenlik ile devletler birbirlerinin farklı kimliklerini tehdit olarak algılamakta ve güvenliklerini bu algılamalar sonucunda şekillendirmektedir. (Waever, 2008: 151-178.)

Toplumsal güvenliğin referans öznesi olarak adlandırılan kimlik, devlet mekanizmasından bağımsız olarak ulusal, etnik gruplar ve dini inançlar üzerinden şekillendiği için bu kapsamda değerlendirilmesi gerekliliğine dikkat çekilmektedir. (Weaver, 2008: 151-178).

Ekonomik güvenlik sektörü ise uluslararası sistemde devletlerin ekonomik ve ticari ilişkilerini konu edinmektedir. Mesjasz, (2012: 245)'ın ifadesiyle birey, grup ve toplulukların yaşamları üzerinde kapsayıcı bir fikir olarak gelişen ekonomik güvenlik, devletlerin refahına yöneltilmiş bir tehdittir. Bunun yanı sıra güçlü ve istikrarlı bir ekonomi beraberinde askeri tehdit oluşturmaktadır. (Mesjasz, 2012: 250).

İki kutuplu sistemin sona ermesi ve küreselleşme ile daha önce hem ulusal hem de uluslararası alanda göz ardı edilen çevre sorunlarının güvenlik bağlamında tartışılması, çevresel güvenliğe olan ilgiyi arttırmıştır. Ekolojik sistem ve insan faaliyetleri arasındaki ilişkileri konu edinen çevresel sektör, iklim değişikliği, sel, deprem, kasırga gibi çevre felaketleri, nükleer santraller vb. gelişmeleri güvenlik tehdidi olarak değerlendirmektedir. Çevresel sektör; gezegenin ekolojik dengesinin korunması insanlığın geleceği ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için önem atfetmektedir. (Buzan, Waever, & Wilde, 1998, s. 71-75).

Kopenhag okulunun güvenliği beş sektörde incelemesi genişleyen güvenlik çalışmalarına yapmış olduğu en önemli katkılardan biridir. Sektörler arasındaki ilişkileri göz ardı etmeden güvenliği çeşitli sektörlerin birleşiminden oluşan bir bakış açısıyla incelemişlerdir. Böylece geleneksel güvenlik algılamalarının referans nesnesi

olarak algıladığı devlet temelli güvenlik algılamasından vazgeçilmemiş, ancak bu bakış açısına da bağlı kalınmayarak güvenlik çalışmaları genişletilmiştir.

1.7.3.Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi

Uluslararası sistemin anarşik yapısı karmaşık kavramların kullanım alanını arttırmıştır. Bu durum göz önüne alındığında kavramlar çeşitli anlamlara gelebilmektedir. Bu nedenle, bölgesel güvenlik kompleksi teorisini daha iyi anlayabilmemiz adına bölgeselcilik kavramının anlaşılması gerekmektedir. Lake ve Morgan bölgeyi coğrafi, etnik, inanç ve kültür vb.; faktörlerden en az birisinin ortak olduğu ülkeler grubu olarak tanımlamaktadır. (Lake ve Morgan,1997:11-12)

Heywood (2018, 643)'un ifadesi ile bölgeselcilik yaklaşımı siyaset bilimi hem de uluslararası güvenlik çalışmalarında var olmakla birlikte birbirinden farklı perspektiflere sahiptir. Bölgeselci yaklaşım siyaset biliminde küreselleşmenin bir rakibi olarak ortaya çıkmıştır. Buna göre küreselleşmenin bir alternatifi olan bölgeselleşme ulus devletlerin yerine geçecektir. Bu kapsamda uluslararası sistemde aynı bölgede bulunan devletler arasında görülen iş birliği ve bütünleşme sürecini bölgeselcilik olarak adlandırabiliriz.

Bölgesel düzeyde uluslararası güvenlik ilişkilerinin incelenmesi ve uluslararası ilişkilerin analizinde bölgesel düzeyin sistematik olarak dahil edilmesi uzun yıllar disiplinin göz ardı ettiği bir analiz seviyesiydi. Bu ihmalin sebepleri arasında geleneksel realist teorinin yapısalcı yaklaşımının uluslararası sistemi incelediği; küresel boyuta odaklanmış olmasıdır. (Vayrynen, 2003)

Uluslararası güvenlik çalışmalarında ortaya çıkan ilk bölgeselci akım; ABD'nin çevreleme doktrini çerçevesinde müdahale ettiği Vietnam'da yaşadığı büyük başarısızlık ve bu başarısızlığın ekonomik yansımalarının ortaya çıktığı Bretton Woods krizleri ile Amerikan hegemonyasının sarsılmaya başlamasıdır. ABD'nin askeri ve ekonomik olarak sarsıldığı 1960'ların sonu ve 70'lerin başlarında Avrupa Topluluğunun bölgesel entegrasyon girişiminin gelmiş olduğu noktanın ABD'yi tehdit eder oluşu ile sömürgecilik sonrası dünyada pek çok sömürgecinin bağımsızlığını kazanarak uluslararası sistemde yer almaya başlaması akademik çalışmalarda bölgesel seviyeye olan ilgiyi arttırmıştır. (Akbayır & Savaş, 2021).

Buradan hareketle Ole Waever ve Barry Buzan'ın bölgesel güvenlik kompleksi teorisini geliştirirken tarihsel ve sistematik bir yaklaşımdan yola çıktığı görülmektedir. Sömürgelelere sahip olan emperyalist güçler; Sömürgecilik döneminde, dünyayı kendi bölgeleri olarak algılamaktaydı. Dolayısıyla bölgesel güvenlik bu güçlerin kapsamından bağımsız olarak nitelendirilmiyordu. İki kutuplu sistemde ise süper güçlerin bölgeler üzerindeki tahakkümü bağımsız bölgesel entegrasyonların oluşumunu daraltmıştır. Öte yandan, hegemon güçler Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu, Afrika ve Asya bölgelerinde bölgesel girişimleri teşvik etmişse de bu çabalar aslında bölgelere daha fazla sirayet etme amacını taşımaktaydı. (Buzan & Waever, 2003 s. 15-16).

Sömürgeciliğin sona ermesi, bağımsızlığını kazanan yeni devletlerin uluslararası sisteme dahil olmasını sağlayarak bölgesel güvenliği uluslararası politikanın önemli bir parçası haline getirmiştir. SSCB'nin dağılması ve iki kutuplu sistemin sona ermesi bu durumu daha belirgin kılmıştır. Kendilerine daha fazla siyasi hareket alanı bulan bölgesel güçler; süper güç rekabetinin ortadan kalkmasından faydalanmışlardır. Ayrıca belirtmek gerekir ki iki kutuplu sistem sonrası dönemde birçok devlet kendi bölgesel güvenlik dinamiklerini ilgilendirmeyen alanlara müdahil olma konusunda daha isteksizdiler. (Buzan & Waever, 2003, s. 3).

Öte yandan küreselleşmenin bir olgu olarak ortaya çıktığı doksanlı yıllardan itibaren ulus devletlerin bağımsızlıkları, ekonomileri ve kimlikleri üzerindeki etkisi küreselleşme karşıtı algıları tetikledi. Özellikle de uluslararası düzeyde küreselleşmenin Amerikan emperyalizminin bir uzantısı olarak algılanması beraberinde bölgesel düzeyde entegrasyonu arttırmıştır. Bölgesel ittifaklar, devletleri uluslararası sistemde daha güçlü kılarken küreselleşme dahil olmak üzere birçok güvenlik tehdidine karşı dirençli hale getirmiştir. (Buzan & Waever, 2003, s. 11-13).

Kopenhag Okulu akademisyenleri tarafından Huntington'un Medeniyetler Çatışması tezi eleştirilerek; İki kutuplu dünya sonrası dönemde ortaya çıkan güvenlik sorunlarının medeniyetler arasında değil bölgesel güvenlik tehditlerinden kaynaklanacağı öne sürülmüştür. Bu doğrultuda Buzan, "People, State and Fear" adlı kitabında bölgesel güvenliğe değinerek Güvenlikleştirme teorisi üzerinden ele almıştır. (Buzan, 1983; 105). Buzan ve Weaver'ın ortak çalışması olan ve 2003 yılında yayınlanan *Regions and Powers: The Structure of International Security* isimli

kitapta ise Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisini ortaya koymuşlardır. (Buzan and Waever, 2004; 40-91) Buzan'ın ifadesi ile güvenlik öncelikleri birbirlerinden ayrı düşünülemeyecek kadar bağlantılı bir grup ülkenin oluşturduğu bölgelere, bölgesel güvenlik kompleksi denir. (Buzan,2009,44).

Buzan'ın bölge tasnifi coğrafi yakınlığı içerir. Benzer güvenlik algılamalarının benzer güvenlik uygulamaları oluşturduğu alt sistemleri bölge olarak tanımlamaktadır. Bu sistemler, söylem ve algıda oluşturulmuş yapay güvenlik algılamaları değildir. Hali hazırda var olan coğrafi yakınlık, iletişim ve karşılıklı bağımlılığın bir sonucu olarak oluşmuştur. Dolayısıyla uluslararası sistemde ortaya çıkan yeni çatışma ya da riskler, Medeniyetler ekseninde değil bu alt sistemlerde oluşan güvenlik algılamaları bağlamında gerçekleşecektir. (Buzan and Waever, 2004; 40).

BGKT esasen neo-realizm, bölgeselcilik ve inşacılık yaklaşımlarını içerisinde barındırmakla birlikte bazı noktalarda bu teorik yaklaşımlardan ayrılmaktadır. Bölgesel güvenlik kompleksi teorisi neo-realist ve bölgeselci yaklaşımlara paralel olarak, analizlerine bölgesel analiz düzeyini dahil eder fakat bunu yaparken uluslararası sistem düzeyini reddetmez. (Buzan ve Wæver, 2003:461). Dolayısıyla, bütüncül bir neo-realist yaklaşım söz konusu değildir. (Buzan ve Wæver, 2003:5).

Diğer taraftan, bölgesel güvenlik kompleksleri devletlerin davranışlarının bir çıktısı olarak görülmekte ve toplumsal inşa sürecinin bir ürünü olarak tanımlanmaktadır. Sosyal inşacılığın güvenlik konuları ile ele alınmasının teorisinin kapsamını daraltarak kısıtladığını ifade eden Kopenhag Okuluna göre inşacılığın; ancak bölgesel güvenlik kompleksini oluşturan unsurlardan biri olduğu söylenebilir. (Buzan ve Wæver, 2003:48).

Kopenhag Okulu Güvenlik çalışmalarını iki temel analiz seviyesine indirgemıştır. Bunları ulusal güvenlik ve küresel güvenlik olarak ifade etmektedirler. Uluslararası sistemin çok aktörlü yapısı göz önüne alındığında güvenlik ilişkilerinin karşılıklı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda ulusal güvenlik yeknesak ele alınacak bir unsur değildir. Devletlerin kendi dinamikleri dışında tehdit olarak algıladıkları durumlar ulusal güvenlik ajandalarını oluşturur. Bu güvenlik tehditlerin komşu coğrafyalardan gelmesi durumu ise en sık görülen durumdur. Öte yandan, farklı bölgelerdeki güvenlik meselelerine dahil olan küresel güçler bir tarafa bırakıldığında, güvenlik ilişkilerinin küresel ölçekte entegre olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla

Buzan ve Weawer' a göre küresel güvenlik kavramı gerçeklikten uzaktır. Bölgesel düzeyde yapılacak analizler ise, bu iki analiz düzeyinden ayrı değerlendirilmeyecek böylece daha kapsamlı ve ilişkili olacaktır. (Buzan & Waever, 2003, s. 43).

Bölgesel Güvenlik Kompleksi teorisinin inşa edildiği temel önerme uzun mesafedeki tehditlere göre kısa mesafede tehditlerin daha kolay yayıldığıdır. Dolayısıyla coğrafi yakınlık ve karşılıklı güvenlik bağımlılığı, bölgesel güvenlik komplekslerinin ortak güvenlik kaygılarını açıklamada önemli olacaktır. “Tarihsel açıdan bakıldığında devletler uzak mesafelerdeki tehditlerden ziyade komşularının niyetleri ve kapasitelerinden kuşku duyagelmışlerdir. Bölgesel güvenlik kompleksi içinde bulunan aktörler arasındaki Güvenlikleştirme süreçleri ve güvenlik bağımlılığı, uzak mesafelerde ki veya kompleksin dışında kalan aktörlerle olandan daha sık olmuştur.” (Buzan & Waever, 2003, s. 4).

Bölgesel güvenlik komplekslerinden söz edilebilmesi için komplekslerin kendine ait Güvenlikleştirme dinamiklerine sahip olması gerekir. Kompleksin üyeleri olan devletler birbirlerini güvenlikleştirir. Öte yandan, bir güvenlik kompleksinden bahsederken mutlaka kompleksin içindeki aktörlerin müteakbil güvenlik tehditlerine dayanan; diğer bir ifade ile aralarında güvenlikleştirme bağının olması şart değildir. Yardımlaşma, ekonomik iş birliği, çözüm odaklı diplomasi ile ilişkiler geliştirilerek güvenlikdışlaştırma süreçlerinin yaşanması da mümkündür. Buradan hareketle aralarında iş birliği ve bölgesel entegrasyonun mevcut olduğu bölgesel güvenlik komplekslerinin varlığından bahsetmek de mümkündür. (Buzan ve Waever, 2003, s. 55-57).

Böyle bir durumda güvenlikleştirilen unsur bölge üstü bir unsur olabilir. Dolayısıyla bölgesel güvenlik komplekslerinde, Güvenlikleştirme her zaman bölgesel düzeydedir. Bölge içindeki aktörlerin ortak bir güvenlik tehdidini güvenlikleştirmeleri “olumlu güvenlikleştirme” olarak adlandırılırken, aktörlerin birbirlerini bir güvenlik tehdidi olarak doğrudan güvenlikleştirmeleri ise “olumsuz güvenlikleştirme” olarak tanımlanmaktadır. (Kaya, 2019, s. 59-60).

Kopenhag Okulunun tarafından ortaya konulan bölgesel güvenlik kompleksi teorisine göre güvenlik komplekslerinin oluşumunda veya bölgedeki aktörlerin bir güvenlik çemberi oluşturmada etkili olan faktörler şu şekildedir:

- i. Aktörlerin coğrafi açıdan birbirlerine olan yakınlığı
- ii. Bölge içinde bulunan aktörlerin güvenliklerinin önemli derecede birbirleriyle ilişkili olması
- iii. Bölgede yer alan aktörlerin arasında yaşanan karşılıklı güç mücadeleleri ve jeostratejik çıkarların mevcudiyeti
- iv. Bölge içinde yer alan aktörler arasındaki tarihi dostluk-düşmanlık algılamaları ve algılamalara bağlı olarak şekillenen komşuluk ilişkileri. (Şibelikova, 2007; 1320).

Kopenhag Okulu düşünürleri bölgesel güvenlik komplekslerini, coğrafi yakınlık ve aktörlerin nitelikleri açısından bir kategorizasyona tabi tutarak “merkezi”, “standart”, “büyük güç kompleksleri” ve “süper kompleksler” olmak üzere dört ana başlıkta incelenmiştir. Merkezi kompleksleri açıklarken Buzan (2009,55) merkez-perifer teorisinden faydalanmıştır. Buna göre merkezi komplekslerden üç şekilde bahsetmektedir. Bunlardan ilki komplekste bulunan büyük gücün merkezde olduğu, ikincisi küresel bir gücün merkezde olduğu, üçüncüsü ise kompleksin tek bir aktör yerine bir uluslararası örgüt ya da güvenlik topluluğu etrafında entegre olduğu komplekslerdir. Standart komplekslerde güvenlik anarşiktir. Kutuplaşma, Bölgesel güçler arasındaki etkileşim ve güç mücadeleleri kapsamında belirlenmektedir. Örneğin; Suudi Arabistan ve körfez ülkeleri, Hindistan-Pakistan İran-İrak gibi. Büyük güç komplekslerinin içinde ise birden fazla küresel güç yer almaktadır. Her ne kadar standart ve merkezi komplekslerin özelliklerini taşısa da Büyük Güç Kompleksleri farklı özelliklere sahiptir. Kendi içinde Süper kompleksler ve Büyük Güç Kompleksleri şeklinde kategorizasyona tabi tutularak açıklamaktadır. (Buzan 2009,59) Komplekste güç dağılımı; içerisinde birden fazla mevcudiyeti olan küresel güçlere göre şekil alır. Örneğin Almanya ve Fransa’nın bulunduğu Avrupa güvenlik kompleksi büyük güç kompleksine bir örnektir. Buzan büyük güç komplekslerinin hibrit bir görüntü sergilediğini dolayısıyla küresel düzeyde güç dengelerini etkileyebileceklerini ifade etmektedir. (Buzan, 2009, 59).

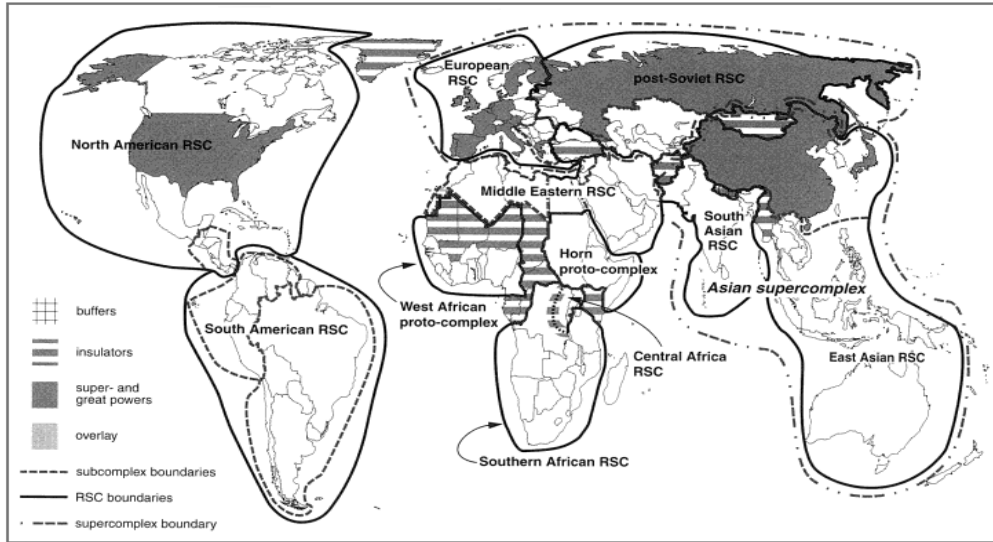
Bölgesel Güvenlik kompleksi teorisi; güvenlik kompleksinde yer alan aktörleri küresel güçler, bölgesel güçler ve yalıtıcı birimlere ayırmaktadır. (Buzan ve Wæver, 2003:48). Uluslararası sistemde, güvenlik ilişkileri bulunduğu coğrafyayı aşan ve küresel boyutta aksiyon alan devletler Süper ya da küresel güç olarak adlandırılmaktadır. Küresel güçler BGKT’nın istinası olarak karşımıza çıkar. Zira her

devlet bir güvenlik kompleksine dahil olabilirken, küresel ya da süper güçler için bu durum söz konusu değildir. Uluslararası sistem düzeyinde hareket etmektedirler. Büyük güçler ise kendisini bölgedeki aktörlerden farklı konumlandırarak birden fazla bölgeye etki edebilen ve küresel ya da süper güç olmaya aday devletlerdir. (Buzan ve Wæver, 2003:35).

Büyük güçler, analizlere küresel güçlerle dahil edilse de uluslararası sistemdeki etkileri oldukça sınırlıdır. (Buzan ve Wæver, 2003:445; Barrinha, 2014:167) BGK'lerinin içindeki rekabetin güçlenmesi üyeleri olan büyük güçler arasında yaşanan rekabet süreçlerine bağlıdır. (Buzan, 1991:222) Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemde büyük güçler İngiltere, Fransa, Almanya ya da bir bütün olarak AB, Japonya, Çin ve Rusya'dır. (Buzan ve Wæver, 2003:36).

Bölgesel güvenlik kompleksinin içinde aktörlerin bir kısmını ilgilendiren diğer bir ifade ile bölgesel güvenlik kompleksinin tümünü ilgilendirmeyen; çeşitli alt kompleksler söz konusu olabilir. Bunun haricinde Buzan ve Wæver teorilerini geliştirirken tıpkı uluslararası sistemin yapısında olduğu bölgesel güvenlik komplekslerinin statik bir yapıya sahip olmadığını belirtmişlerdir. Gerek komplekslerin kendi güvenlik ilişkileri gerekse uluslararası sistemin yapısından kaynaklanan değişim ve dönüşümlerin yaşanabileceğini vurgulamışlardır. Dolayısıyla komplekslerin hem yapı hem sınırları değişebilir, yeni aktörlerin komplekslere eklenmesi veya kompleksten çıkmasıyla zamanla sınırları genişleyebilir ya da daralabilir. (Buzan & Wæver, 2003, s. 53).

Elbette tüm bu sınıflandırma çabalarına karşın teorinin tam anlamı ile ifade etmekte zorlandığı ülkeler mevcuttur. Bölgesel kompleksler arasında bulunan ve bölgede mevcut olan güvenlik sorunlarına karşı pasif bir tutum sergileyen ülkeler yalıtılan ülkeler, bir güvenlik kompleksi içinde aynı coğrafi konumda yer alan ülkeler ise Tampon ülkeler olarak ifade edilmektedir. (Buzan ve Wæver, 2003,483). Yalıtılan ülkelere örnek olarak Avrupa bölgesel güvenlik kompleksi ve Ortadoğu bölgesel güvenlik kompleksi arasında yer alan Türkiye, Ortadoğu bölgesel güvenlik kompleksi ve Afrika güvenlik kompleksi arasında yer alan tüm Sahra, Moritanya ve Sudan örnek verilebilir. (Birdişli, 2021)

Harita 1. Bölgesel Güvenlik Kompleksleri (Buzan ve Wæver, 2003:1).

Uzun yıllar uluslararası ilişkiler analizleri klasik analiz düzeyleri olan birey, devlet ve sistem üzerinden ele alınmış bölgesel düzeyde analizler ise göz ardı edilmiştir. Uluslararası sistemin anarşik doğasının beraberinde getirdiği sınırları aşan değişim ve dönüşümlerle bölge kavramı ön plana çıkmıştır. Soğuk Savaşın sona ermesi süper güçlerin rekabetinin ortadan kaldırmış küresel güçlerin dünyanın farklı bölgelerine olan müdahalelerini azaltmıştır. Yeni dönemde bu güçler uzak coğrafyalara müdahil olmada isteksiz kalmıştırlardır. Bu durum kendilerine daha fazla siyasi manevra alanı bulan devletlerin bölgesel düzeyde entegrasyonu arttırmıştır. Bu noktada Buzan ve Wæver tarafından 2003 yılında ortaya konan ‘Bölgeler ve Güçler: Uluslararası Güvenliğin Yapısı’ adlı çalışmalarında bölgesel güvenlik kompleksi teorisini kapsamlı hale getirerek güvenlik çalışmaları alt disiplinine kazandırmışlardır. Konstrüktivist ve neorealist anlayışlara paralel olarak ortaya konan teori toplumsal inşa süreçlerinin bir çıktısı olarak İnşacılığı; aktörlerin davranışlarının açıklanmasında ise Güvenlikleştirme yaklaşımını kullanmaktadır. Bölgesel güvenlik kompleksleri içerisinde sıkı Güvenlikleştirme dinamikleri barındırmaktadır. Bölgesel ve küresel düzeyde var olan Güvenlikleştirme süreçleri; aynı bölgede bulunan aralarında coğrafi yakınlığın mevcut olduğu ve köklü tarihi dostluk düşmanlık ilişkileri bulunan aktörlerin güvenlik etkileşimleri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu durum kompleksin içerisindeki aktörlerin birbirlerini güvenlikleştirmeleri ya da kompleks içerisindeki aktörlerin ortak bir güvenlik tehdidi olarak algıladıkları bir meseleyi

güvenikleştirmeleri şeklinde karşımıza çıkabilmektedir. Uluslararası sistemde güvenlik sorunlarını tanımlarken bölgesel tasnife giden teori bölgesel kompleksleri, “standart”, “merkezi”, “büyük güç kompleksleri” ve “süper kompleksler” olmak üzere 4 ayrı kategoride incelemiştir. Türkiye ve İsrail’in ilişkilerinin inceleneyeği bu çalışmada Ortadoğu güvenlik kompleksinde yer alan İsrail ve Kopenhag ekolüne göre yalıtıcı olarak ifade edilen dolayısıyla Ortadoğu güvenlik dinamiklerinden etkilenen Türkiye’nin bölgesel düzlemde ilişkileri sektörel bağlamda mercek altına alınmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU BÖLGESEL GÜVENLİK KOMPLEKSİ VE TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİNİN TARİHİ

2.1.Ortadoğu Bölgesel Güvenlik Kompleksi

Ortadoğu bölgesel güvenlik kompleksi, içerisinde farklı güvenlik bölgelerinin bulunması açısından karşılıklı güvenlik bağımlılığının yüksek olduğu bölgelerden biridir. Ortadoğu bölgesel güvenlik kompleksi “a perennial conflict formation” olarak tanımlanmaktadır. “Sürekli çatışma oluşumu” olarak ifade edilebilecek bu tanımlama aktörler arasındaki bağımlılığın, çatışma dinamiklerinden meydana geldiğini ima etmektedir. Bu kompleks, İsrail ve Arap ülkelerini içerisine alacak şekilde Fas’tan İran’a kadar olan bölgeyi, kapsamaktadır. (Buzan ve Waever (2003: 187)

İki kutuplu dünyada süper güçler, Ortadoğu bölgesinin hem jeostratejik önemi hem de zengin petrol kaynakları sebebiyle bölgeye askeri ve siyasi olarak müdahil olmuşlardır. 1948 yılında İsrail devletinin kurulması ve buna tepki olarak ortaya çıkan Arap-İsrail savaşları bölgesel çatışmaları ve gerilimi tırmandırmıştır. (Mavruk Cavlak, 2019: 189-194).

Bu bağlamda İsrail ve Arap ülkeleri çatışma içerisinde açıklanırken; Türkiye, teoride yalıtkan devlet olarak tanımlanmakta ve bu anlamda özel olarak ele alınmaktadır. Ortadoğu güvenlik kompleksi üç alt komplekse ayrılmıştır. Bu kompleksler; Arap-İsrail çatışmalarının yaşandığı Levant alt kompleksi, 1980’lerde İran-Irak savaşının yaşandığı ve İran ile Suudi Arabistan arasındaki çatışmaların devam ettiği Körfez alt kompleksi ve Libya, Tunus ve Cezayir arasındaki ilişkiler etrafında şekillenen Mağrip alt kompleksi olarak ifade edilmektedir. Fakat Levant ve Körfez alt kompleksleri, yaşanan olayların güvenlik bağımlılığının daha komplike ve yoğun olduğu bölgeler olmaları sebebiyle Mağrip bölgesinden daha farklı bir güvenlik yapısına sahiptir. (Buzan and Weaver, *Regions and Powers*, 188.)

BGKT tarafından yalıtkan ülke olarak tanımlanmakta olan Türkiye ise hem bulunduğu coğrafi konum hem de tarihi ve kültürel bağları nedeniyle, Ortadoğu bölgesel güvenlik kompleksine komşu bir ülkedir. Buzan, Arap İsrail çatışmaları

etrafında şekillenen Ortadoğu bölgesel güvenlik kompleksini; bir sınıflandırmaya tabi tutulmuş ve kompleksin 3 farklı çatışma potansiyelini içerisinde barındırdığını ifade etmiştir. Bunlardan ilki Suudi ve Haşimi monarşilerine dayalı Araplar arasındaki gerilim, ikincisi Arap liderliği iddiasıyla Irak ve Mısır arası rekabet ve son olarak egemenlik ve toprak iddialarına dayanan ve İsrail devletinin kurulması ile başlayan Arap- İsrail çatışmalarıdır. (Buzan ve Waver, 2003)

Türkiye Orta Doğu Bölgesel güvenlik kompleksinin yanı sıra doğu sınırlarında Kafkasları içerisine alan bir alt-kompleks ya da mini-kompleks olarak tanımlanan post Sovyet bölgesel güvenlik kompleksi ve Balkanlar üzerinden ise Avrupa Bölgesel Güvenlik Kompleksi'ne komşudur. (Buzan ve Waver, 2003)

Harita 2. Türkiye'yi çevreleyen güvenlik kompleksleri (McLean, 2011).

Buzan ve Weaver yalıtıcı kavramını sınırlı etkileşim ile açıklamaktadır. Buna göre yalıtıcı aktörler bölgesel güvenlik kompleksleri ile sınırlı etkileşime sahip bir veya daha fazla bölgesel güvenlik kompleksine ait olabilen birimler olarak tanımlanmıştır (Buzan ve Wæver, 2003:484) Türkiye komşusu olan Ortadoğu Bölgesel Güvenlik Kompleksi ile bağlantılı olup, bölgenin güvenlik sorunlarından

etkilenirken, komşusu olan kompleksleri birbirinden ayırmayı sürdürür. (Buzan, 1991:196) Dolayısıyla Türkiye'nin bu anlamda diğer devletlerden farklı olduğu açıkça görülmektedir. (Buzan ve Wæver, 2003:484) Nitekim Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkileri, İsrail'i tanıyan ilk Müslüman nüfuslu ülke olması nedeniyle önemlidir. 1949 yılında Türkiye'nin İsrail'i tanıması ile başlayan ikili ilişkiler İsrail'in Ortadoğu bölgesindeki barış ve istikrarı ortadan kaldıran kanlı eylemleri sebebiyle inişli çıkışlı bir seyirde ilerlemiştir.

Yine Buzan ve Weaver yalıtıcı devletleri açıklarken bu aktörlerin çevrelerindeki olaylarda pasif bir tutum sergilediğini belirtmektedir. Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti'nin "Yurtta sulh cihanda sulh" ilkesi, statükocu dış politikasının ve yalıtıcı özelliğinin bir gereği olarak yorumlanmaktadır. (Buzan ve Wæver, 2003:392-393). Fakat Türkiye izlediği bölgesel aktif politikalarla bu yaklaşımın geleneksel bakış açısına meydan okumaktadır. 1980'lerden yeni dış politika stratejileri ile farklı bölgelerde etkileşimini arttırarak sınırları ötesinde çıkarları bulunan bir aktör haline gelmeye çalışmaktadır.

Bununla birlikte, Buzan ve Weaver'ın ifadesi ile Türkiye kendisini Avrasya bölgesinin merkezinde konumlandırıp, bu yalıtıcı role karşı çıksa da ve farklı meydan okumalarla aktif bir dış politika izlese de hala komşusu olduğu farklı bölgesel güvenlik komplekslerinin aktörlerini stratejik olarak bir araya getiremediği için yalıtıcı aktör işlevini sürdürmektedir. (Buzan ve Wæver, 2003:485).

Bu bağlamda bölgesel güvenlik kompleksi teorisi iki kutuplu dünya sonrası dönemde dünyayı; Güneydoğu Asya, Güney Asya, Ortadoğu, Afrika, Kuzey Amerika, Güney Amerika ve Avrupa olmak üzere yedi farklı bölgesel güvenlik kompleksine ayırmıştır (Buzan ve Wæver, 2003). Coğrafi açıdan Yalıtkan devlet olarak tanımlanan Türkiye, Avrupa ve Ortadoğu bölgesel güvenlik komplekslerinin ortasında bulunmaktadır. Ortadoğu bölgesel güvenliğinin kendi iç dinamikleri ve bu dinamikleri oluşturan aktörler arasındaki problemler göz önüne alındığında Türkiye'nin çevresinde cereyan eden bu hadiselerden etkilenmeme şansı bulunmamaktadır. Türk Yahudi ilişkilerinin oldukça köklü bir tarihe sahip olduğu bir gerçek iken günümüzde Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkilerinin şekillenmesinde bölgedeki çatışmalar ve aktörler arasında süre gelen güvenlik sorunlarının etkisi açıkça ortadadır. Nitekim askeri, siyasi, ekonomik, olarak üç güvenlik sektöründe

incelenen ilişkiler, bölgenin önemli iç dinamiği olan Arap-İsrail çatışmaları ve bu iki ülkenin ilişkilerini etkileyen iç dinamikler üzerinden ele alınacaktır.

2.2. İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Türkiye'nin İsrail Devletini Tanıması

Köklü bir mirası barındıran Türk-Yahudi ilişkileri, Türklerin Mezopotamya topraklarına gelmesi ile başlamıştır. 14. Yüzyılda İberya yarımadasından başlayan zorunlu Yahudi göçünün ana istikametlerinden birinin Osmanlı Devleti olması, beraberinde ilişkileri daha da geliştirmiştir. Avrupa'dan sürgün edilen Yahudiler; Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu millet sistemi sayesinde özgür ve güvenli bir ortamda yaşamışlardır. (Ortaylı, 2002, s. 215-218)

Fakat uzun yıllar süren bu güvenli ve huzurlu dönem, tarihsel süreçte cereyan eden olaylar neticesinde bozulmuştur. Fransız İhtilali ve beraberinde yükselen milliyetçi akımlar nedeniyle, (Taylor, 2000, ss. 10-17) Avrupa'daki geleceklerinden endişe eden Yahudiler Ağustos 1897'de Basel'de toplanan I. Dünya Siyonist Kongresi'nde Filistin'de bir Yahudi vatanı kurulmasını kararlaştırmışlardır. (Umar, 2002, s. 423)

2 Kasım 1917'de I. Dünya Savaşı henüz sonlanmamışken İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour'un Dünya Siyonist Dernekleri Başkanı Lord Rothschild'e gönderdiği mektupta İngiliz hükümetinin, Filistin topraklarında Yahudi ulusal devleti kurulması için gereken desteği vereceğine dair yaptığı açıklama, İsrail devletinin kurulması için önemli adımlardan biri olmuştur. (Halloum, 1989, ss. 157-159) İngiltere'nin açık desteğinin ilanının ardından 1918 yılı içerisinde Balfour Deklarasyonu sırasıyla İtalya, Fransa ve ABD tarafından da kabul edilerek onaylanmıştır. I. Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere'nin Filistin'de manda yönetimi kurması ve 1922 yılında Milletler Cemiyeti'nin manda yönetimini onaylaması ile bölgenin Yahudilerce kolonileştirilmesi hızlanmıştır. (Balcı, 2016, ss. 104)

Kurulan Manda yönetiminin önemli pozisyonlarına Siyonist örgüt üyeleri getirilmiştir. Aynı dönemde Almanya'da Nazi iktidarının Yahudilere uyguladığı şiddeti arttırması beraberinde Filistin'e olan Yahudi göçünü arttırmıştır. 1936-1939 arasında yaşanan Yahudi göçleri ise, Arapların İngiltere'ye karşı isyanlarına neden olmuştur. 2. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkması ile İngiltere, Nazi Almanya'sının Arap

lkelerinden mttefik edinmesini istememiş ve bölgeye uyguladığı politikaları değiştirerek Filistin'e olan Yahudi göçünü sınırlandırmıştır. (Kan, 2018, s. 172-188)

2. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile savaştan eski gücünü kaybetmiş şekilde ayrılan İngiltere, bölgede Araplar ve Yahudiler arasında çıkan çatışmaları kontrol altına alamamış ve istikrarın sağlanması amacıyla 1947 yılında sorunu Birleşmiş Milletler' e taşımmıştır. (Baş, 2019).

İngiltere tarafından Birleşmiş Milletlere resmi başvuru yapılması sonucunda BM Genel komisyonu Filistin meselesini detayları ile ele almak için özel bir komisyon oluşturmuştur. Ve bunun neticesinde Filistin topraklarının bölünmesini öngören çoğunluk planı ve azınlık planları UNSCOP tarafından BM Genel Kuruluna sunulmuştur. Ayrı birer Arap ve Yahudi devleti kurulmasını n gören çoğunluk planı, Birleşmiş Milletler 181 Sayılı Genel Kurul Kararı olarak kabul edilmiştir. Karara göre Filistin toprakları üç ayrı parçaya bölünmüş, toplam toprağın %56'sına tekabül eden kısmı Yahudilere bırakılmıştır. (Oran, 2002).

Türkiye, 29 Kasım 1947 tarihinde BM Genel Kurulunun 181 sayılı Filistin'in Arap ve Yahudiler arasında paylaşımına yönelik karara Filistin lehine oy kullanmıştır. (Yılmaz, 2010, s. 10; Kürkçüoğlu, 1972, s. 249). Elbette Türkiye'nin bu tutumunda, İsrail'in kuruluşu sürecinde Yahudi silahlı örgütlerinin SSCB ile olan ilişkileri ve söylemlerinden dolayı İsrail'in komünist bir devlet olacağına kanaat getirmesi ve güneyinde komünist bir Yahudi devleti görmek istememesi etkili olmuştur. Türkiye'nin bu tutumu Arap lkelerinin memnuniyeti ile karşılanarak Türkiye'ye teşekkür telgrafları gönderilmiş ve şam ve Beyrut'ta ki Türk elçilikleri önünde dostluk gösterileri yapılmıştır. (Keskin & Karakoç, 2022).

Arap devletlerinin tüm muhalefetine karşın İngiliz manda yönetiminin bölgeden ayrılması ile 14 Mayıs 1948'de Ortadoğu'da bağımsız bir İsrail devletinin ilanı, Yahudi silahlı örgütlerin gerçekleştirdiği kanlı saldırıların artması ve bu örgütlerin SSCB ile olan ilişkileri bölgede çatışma ve şiddetin durulmayacağını düşünen Türkiye tarafından endişe ile karşılanmıştı. (Erhan, 2002, s. 251).

Katı bir antikomünist olan ve Birleşmiş Milletler Filistin uzlaştırma komisyonunda Türkiye'yi temsil eden Hüseyin Cahit Yalçın, İsrail ve SSCB ilişkisi iddialarından rahatsızlık duymaktaydı. Yalçın, Komisyon alışmaları boyunca

tarafsızlık çizgisini korumuştur. Elbette Türkiye'nin bu tarafsız tutumu Arap ülkeleri ile uzun yıllar süren soğuk ilişkilerin de başlangıcı olacaktır. Yalçın, İsrail başbakanı David Ben Gurion'la görüşmesinin ardından İsrail'in düşündüğü gibi SSCB taraftarı olmadığını görüp dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye İsrail'in tanınmasını tavsiye etmiştir. Türkiye'nin tutumunun değişmesinde yeni kurulan İsrail devletinin açıkça SSCB'ye karşı Batı bloğunda bulunduğunu ifade etmekten çekinmemesi belirleyici olmuştur. Dolayısıyla bu açıklama Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkilerinde Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasını sağlamış ve ikili ilişkilerin kurulmasında önemli rol oynamıştır. (Erhan, 2002).

İsrail Devletinin 14 Mayıs 1948 tarihinde kurulmasının ardından Türkiye sessizliğini korumuş olsa da, Türkiye Arap müttefiklerinin tepkilerine rağmen İsrail kurulduktan bir yıl sonra 24 Mart 1949'da İsrail'i tanıyan ilk Müslüman nüfusa sahip devlet olmuştur. (Yılmaz, 2010, s. 9-24) Dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü; 1 Kasım 1949'da TBMM yasama yılı açılışında Ortadoğu'da yeni kurulan İsrail devletinin bölgede barışın sağlanması açısından önemini vurgulamış ve yeni kurulan İsrail devleti ile siyasi ilişkilerin bölgeye barış getirmesini temenni etmiştir. (TBMM Tutanak Dergisi, 1949).

Cumhurbaşkanının bu konuşmasının ardından iki ülke arasındaki karşılıklı ilişkiler diplomatik temsilcilerin atanması ile ivme kazanmıştır. İsrail, Ankara büyükelçisi olarak deneyimli bir diplomat Eliahu Sasson'u 14 Kasım 1949'da göreve başlatmıştır. (Baş, 2018).

Sasson'un ülkesinin Dışişleri Bakanlığında Ortadoğu Bölümünde önemli görevlerde bulunmasının yanı sıra Arap ülkeleri ile ilgili sorunlarda ve barış görüşmelerinde baş müzakereci olarak görev yapmış olması, bunun yanı sıra Türkçeye hakimiyeti ve bölgesel konularda var olan derin bilgisi İsrail'in Türkiye ile olan ikili ilişkilerine verdiği önemi göstermektedir. Türkiye ise Seyfullah Esin'i 26 Kasım 1949'da Türkiye'nin Tel Aviv Maslahatgüzarlığına atamıştır. (Özcan, 2005, s. 16-17)

Türkiye'nin Arap müttefiklerinin muhalefetine rağmen İsrail'i tanıma kararının ardında birçok haklı gerekçeleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki, batı güvenlik mekanizması içindeki yerini sağlama almak ve NATO'ya üyeliği gerekli bir aday ülke profili oluşturmaktır. Tanıma kararı, Türkiye'nin Atlantik paktına kabul edileceği edilmediği takdirde Akdeniz'de mütakabil bir paktın kurulması için çalışmaların

başlatılacağı döneme rastlamıştır. Kararın ardında yatan ikinci bir neden ise, 1942 yılında uygulanan Varlık vergisi ile oluşan uluslararası tepkilerle azalan itibarın geri kazanılması isteğidir. (Aktar & Özel, 1999, s. 134-135)

Ayrıca, Türkiye açısından 25 Ocak 1949'da İsrail'de yapılan seçimlerde komünist partinin çok az oy alması Türkiye'nin politik kaygılarının ortadan kalkmasına neden olmuştur. Üçüncü ve son olarak, ABD'den beklenen finansal desteğin sağlanabilmesi için İsrail devletinin kuruluşunda da etkisi olan Yahudi lobilerinin finansal desteğini alma gerekçesi ileri sürülebilir. (Gruen, 1973, ss. 9-10) Zira bu tanıma kararı dönemin Dışişleri Bakanı Sadak'ın 24 Mart 1949'da ABD ziyareti öncesinde gerçekleşen Bakanlar Kurulu toplantısında alınmıştır. (Bali, 2009)

2. Dünya savaşı sonrası başlayan Soğuk Savaş beraberinde SSCB'nin uluslararası bir güç olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. SSCB'nin Türkiye'nin egemenliğine yönelik tehditleri ise Türkiye'nin Batı yanlısı politikalar izlemesine ve bu bloğa yakın olmasına neden olmuştur. Dolayısıyla İsrail devletinin tanınmasını belirleyen unsurların başında Türkiye'nin güvenlik kaygılarının etkisi sayılabilir. Öte yandan, 2.Dünya Savaşı'nın başlaması ile sömürgelerini bırakan Birleşik Krallık ve Fransa'nın Ortadoğu'dan çekilmeleri ile İsrail'in kurulması ve birçok Arap devletinin bağımsızlığını elde etmesi Ortadoğu'da başlayacak Arap-İsrail Savaşlarının fitilini ateşleyen gelişmelerden olmuştur. (Cleveland, 2008).

İsrail'in kurulması ile bölgede sıcak savaş dönemi olarak adlandırılan yeni bir dönem başlamış ve bölgesel ölçekte şekillenen bu gelişmeler, iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik ve askeri ilişkileri belirlemiştir.

2.3.1950-60 Dönemi Türk Dış Politikası ve Ortadoğu

1950-1960 yılları arasında Türk Dış Politikası geleneksel olarak üzerine inşa edildiği Statükoculuk' ve 'Batıcılık' ilkelerini izlemeye devam etmiştir. (Oran, 2002, ss. 46-53) Elbette, Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikaları, kullanılacak enerjinin genç Cumhuriyet'in inkılapları için harcanması ve karar alıcıların temkinli duruşları, statükonun korunmasına ve bu yönde bir yapı oluşmasına katkı sağlamıştır. Cumhuriyet'in Batı kaynaklı formlar üzerinden tanımlanması izlenen dış politikaya

yansımış, Batıcılık ilkesi Türk dış politikasının baskın bir ögesi konumuna gelmiştir. (Danış, 2018).

Bu nedenle Türkiye kendisini siyasi, ekonomik, sosyal ve güvenlik açısından Avrupa Devleti olarak görmeyi tercih etmiş ve bunu da ABD ve Avrupalı devletlere kabul ettirmeye yönelik politikalar izlemiştir. Elbette bu yaklaşımın şekillenmesinde SSCB'nin Türkiye'nin egemenliğine yönelik tehditleri ve Türkiye'nin bu tehditlere yönelik güvenliğini sağlama çabalarının etkisi görmezden gelinmemelidir. (Sarınay, 2002, s. 923)

Savaşın galibiyetle ayrılmanın vermiş olduğu özgüven ile hareket eden SSCB, Türkiye ile 1925 yılından beri geçerli olan tarafsızlık ve dostluk anlaşmasını 7 Kasım 1945 itibarıyla feshetmiştir. Feshin gerekçesinin ise, Savaş sonrası meydana gelen konjonktürel değişikliklerin ortaya çıkardığı değişim ile Boğazlar ve Karadeniz'e dair güvenlik kaygıları olduğunu ileri sürmüştür. Türkiye tüm bunlara rağmen anlaşma yoluna gitmeye çalışmış fakat yapılan görüşmeler sonrası SSCB; yeni bir anlaşmaya gitmek için bazı isteklerinin karşılaması gerekliliğini ortaya koymuştur. (Gönlübol vd., 1996, s. 389)

Bu istekler ise, 1936 Montrö Sözleşmesinin gözden geçirilmesini ve Boğazlarda Sovyetlere üs tahsis edilmesini ayrıca Ardahan ve Kars'ın Sovyetlere verilmesini içeriyordu. Hatta Romanya ve Bulgaristan örneklerinde olduğu gibi Türkiye'nin siyasi rejim değişikliğine gitmesine dair beklentisinin olduğuna dair bilgiler mevcuttu. (Gürün, 2010, s. 286)

Dolayısıyla Türkiye'nin egemenlik ve toprak bütünlüğüne yönelik Sovyet tehditleri, bu dönemde izlenen güvenlik politikalarının anlaşılmasında önemli yer tutmaktadır. Yakın çevresinde gerçekleşen ideolojik değişim ve Doğu Avrupa'da komünist ideolojiye hızla dahil olan sistemlerin oluşması, Orta Doğu'da ise Sovyet nüfusunun giderek artan etkisi ile Türkiye'nin egemenliğine yönelik talepler, Batı güvenlik şemsiyesinin altına girilmesine sebep olmuş ve nitekim Türkiye 18 Şubat 1952'de NATO üyesi olmuştur. (Sitembölükbaşı, 2004, s. 126)

Özellikle İkinci Dünya savaşı sonrası uluslararası sistemde meydana gelen iki kutuplu düzen, ABD ve SSCB'nin birer süper güç olarak savaştan galip çıkmaları, İngiltere ve Fransa'nın mevcut askeri ve siyasi güçlerini büyük oranda kaybetmeleri

gibi nedenlerle ABD ve SSCB çeşitli alt bölgelerde oluşan güç boşluklarını doldurmak için karşı karşıya gelmiştir. ABD, George F. Kennan tarafından ortaya konan “Çevreleme politikası” ile Sovyetler Birliğinin ideolojik ve siyasi olarak kuşatılması politikasını izlemiş, bunu uygularken bölgesel alt sistemlerde Batı ile bağlantılı güvenlik örgütlenmelerine gidilmesini sağlamıştır. (Danış, 2018).

Dolayısıyla Orta Doğu bölgesel güvenlik kompleksinde 1950 ve 1960’lı yıllar Soğuk Savaş’ın yoğun olarak yaşandığı süreçlere sahne olmuştur.

Orta Doğu’da birçok devletin güvenlik ihtiyaçları doğrultusunda iki kutuptan birine dahil olma çabaları Soğuk Savaş’ın bölgeye yansımaları oluşturmaktadır. Nitekim, 1950-1960’lardan Soğuk Savaş’ın sona erdiği 1990’lı yıllara kadar Levant alt kompleksi ülkelerinden İsrail ve Ürdün ile Körfez alt kompleksi ülkelerinden Suudi Arabistan, Batı Bloğuna bağlı kalmıştır. Söz konusu komplekslerin diğer üyeleri olan Suriye, Irak, Mısır ve Lübnan’ın konumları ise değişken kalmıştır. (Cleveland, 2008, ss. 303-304)

Türkiye’nin bu dönemdeki Batı yanlısı politikaları Ortadoğu’da karmaşık güç dengeleri nedeniyle doğru şekilde uygulanamamıştır. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye’nin Batı ile ilişkileri askeri, ekonomik ve siyasi anlamda gelişmiş olsa da bu durum Arap bağımsızlık hareketlerine refleks geliştirmesine engel olmuştur. Ortadoğu ülkeleriyle kültürel tarihi ve dini anlamda birçok bağı olan Türkiye ilişkilerini geliştirirken kimi zaman bu bağları kullanmıştır. Örneğin Bağdat Paktında Pakistan ile yer alınması dini bağların bir sonucu olarak görülebilir. Ancak tüm bunlara rağmen Türkiye’nin bölge üzerindeki dış politikası Komünizm ve Sovyet yayılcılığı nedeniyle Batılı güçlerin ve ABD’nin gölgesinde kalmış dolayısıyla Ortadoğu bölgesinde çok yönlü politikalar izlenememiştir. (Kürkçüoğlu, 1972: 3,4).

Bölgenin dinamiklerini ve sömürge geçmişini politize ederek kendi ideolojik amaçları doğrultusunda kullanan SSCB ve bölgeye yönelik bu yayılcılığı önlemeye çalışan Amerikan politikaları, halihazırda bölgede Arap komşuları ile problemler yaşayan Türkiye’nin etkisini zayıflatmıştır. Türkiye’nin güneyinde yer alan Körfez alt kompleksi ülkelerinde; Irak, Mısır ve Suriye’de SSCB yanlısı rejimler hızla yayılmıştır. (Albayrak, 2002: 870).

Türkiye'nin Batı yanlısı siyasetine paralel olarak İsrail'i tanımamasını fırsata çeviren Sovyetler Birliği, bölgede krizin derinleşmesine neden oldu. SSCB, İsrail'i tanımamasına rağmen Arap coğrafyasında siyasi ve ideolojik nüfus kazanmak adına bir süre sonra Araplara destek vermeye başladı. Bu durum ABD'nin bölgeye müdahil olmasını beraberinde getirerek bölgedeki çatışma potansiyelini arttırdı. Sovyetlerin "Arap Milliyetçiliği" söylemini yönlendirmesi söylemin sosyalist, Pan-Arabist ve antiemperyalist bir çerçeveye evrilmesine neden oldu. Arap milliyetçiliğinin artan etkisi, antiemperyalizm ve bölgede İsrail'in kurulması; Arap olmayan, laikliği benimsemiş ve İsrail'i tanıyan ilk Müslüman nüfuslu ülke olan Türkiye ile Ortadoğu ülkelerinin ilişkilerinde derin sorunlar yarattı. (Baytal, 2017).

Bu batı yanlısı tutum 1955 yılında Bandung'da gerçekleşen "Bağılantısız Ülkeler Zirvesi"nde Üçüncü Dünya'ya karşı da ortaya çıkmıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu iki kutuplu dünyada tarafsızlığın olamayacağını ve komünizm tehlikesine karşı Batılı müttefiklerle hareket edilmesi gerekliliğini savunmuştur. Dolayısıyla bu dönemde bölgede meydana gelen kriz ve çatışmalarda Türkiye kendi çıkarlarını Batı'nın çıkarları ile özdeş görmüştür. (Albayrak, 2005).

Bu gelişmeler, Arap devletlerinin İsrail'i tanıyan Türkiye ile ilişkilerini pek çok açıdan etkiledi. İlk olarak Türkiye ve Arap Devletleri arasında etkin olan İslam dini kanalı pasifize olmuş ve SSCB'nin de bölgede etkisini arttırması ile bu kanal antikapitalist, sosyalist-milliyetçi akımlara yerini bırakmıştır. Ortadoğu'ya büyük güçlerin müdahalesi, ilerleyen dönemlerde Arapların bu güçlerle hareket etme dürtüsünü güçlendirmiş, kendi aralarında ideolojik ve mezhepsel bölünme artmıştır. Türkiye, yükselen Arap milliyetçiliği ve sahip olduğu Osmanlı mirası nedeniyle Türkiye karşıtı tepkilere maruz kalmıştır. Bu durum Türkiye'nin bölgede aktif politika izleme çabalarına engel olmuş, Irak dışında Bağdat Paktına hiçbir Arap ülkesi dahil olmamıştır. Türkiye bu dönemde bölgede aktif politikalar izlemeye çalışsa da, Buzan ve Weaver tarafından ifade edildiği gibi, yalıtkan bir devlet olmaktan öteye gidememiştir. Komşu olduğu Körfez alt kompleksi ile Levant alt komplekslerini bir araya getirememiş, kendisi de bu alt komplekslerin bir parçası olamamıştır. (Buzan & Waever, 2003)

Mısır'da Hür Subaylar darbesi ile iktidarı ele geçiren Cemal Abdül Nasır'ın etkisi ile ortaya çıkan milliyetçi sosyalist hareket, Türkiye'nin hali hazırda Hatay

meselesi nedeniyle sorun yaşadığı Suriye’de yönetimi ele geçirmiştir. 1958 yılında ise Irak’ta batı yanlısı rejime karşı çıkan ayaklanmalar, rejimin devrilmesi ile sonuçlanmıştır. Bu durum batı eksenli politikalar izleyen Türkiye’yi yalnızlaştırmış, Ortadoğu’da ortaya çıkan sorunlara taraf olmaktan kaçınılmasına ve bölgeden uzaklaşılmasına neden olmuştur.

2.4.Ortadoğu Bölgesel Kompleksinde Krizler ve Türk-İsrail İlişkileri (1950-60)

2.4.1 Bağdat Paktı ve Türkiye

14 Mayıs 1948’de Ortadoğu’da bir Yahudi devletinin ilanı; yıllarca Batılı ülkelerin sömürgesi altında kalan Arap coğrafyasında Batı’ya olan nefreti körüklemiştir. Bu durum bölgede bulunan Arap devletleri ve Batı dünyası arasında siyasi, askeri ve ekonomik bir anlaşmanın yapılmasını engellediği gibi Arap devletlerini Sovyetler Birliği ile yakınlaştırmıştır. (Yeşilbursa, 2011: 1).

1949 yılında NATO’nun kurulması ile Batı’nın askeri güvenlik çatısı altına girmek isteyen Türkiye bu alanda yaptığı girişimlerden istediği sonucu alamamıştır. İskandinav ülkeleri ve uzun süre Ortadoğu’nun jandarmalığını yapan İngiltere, Türkiye’nin üyelik girişimlerine karşı çıkmıştır. Amacı bölgede Arap devletleri ve Türkiye’nin de katılacakları bir bölgesel savunma örgütü kurmak, bunu yaparken de Arap devletleri ile olan ikili anlaşmalarını ve bu anlaşmaların sağladığı hakları korumak olan İngiltere, çok taraflı bir bölgesel savunma örgütü kurarak Türkiye’nin Ortadoğu’da kendisiyle hareket etmesini sağlamak ve dolayısıyla Arap devletlerinin bölgedeki İngiliz varlığına oluşan tepkiyi ortadan kaldırma niyetindeydi. Bu anlamda proje kapsamına dahil etmek istedikleri Türkiye, Ortadoğu savunmasında önemli rol oynamakta ve Müslüman nüfusa sahip olması nedeniyle projenin yalnızca Batı damgası taşımasını önleyecek nitelikteydi. (Yeşilbursa, 2011, ss. 85-100).

Ortadoğu’da bölgesel bir pakt fikrine ABD’nin sıcak bakmaması sonucunda İngiltere bu düşüncesinden vazgeçmiştir. Buradan hareketle Türkiye’de ABD desteğini alarak NATO’ya üye olma çabalarını arttırmıştır. 1950 seçimlerinde iktidara gelmesiyle bunu bir dış politika hedefi haline getiren Demokrat Parti hükümeti NATO’ya üye olabilmek için Kore’ye asker göndermeyi parlamentonun onayını almadan kabul etmiştir. Türk birliklerinin Kore’de gösterdiği üstün başarılar

komünizmin Orta Doğu’da yayılacağı düşüncesinde olan ABD’nin Ortadoğu savunmasında bölgesel pakt fikrine sıcak bakmasına ve Türkiye’nin stratejik önemini fark etmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla, ABD ve İngiltere, Haziran 1951’de komünist tehdide karşı bölgenin güvenlikleştirilmesinde Orta Doğu Komutanlığı projesi üzerinde uzlaşmıştır. (Yeşilbursa, 2011).

Tıpkı Türkiye gibi proje için önemli bir diğer ülke olan Mısır ise, İngiliz işgal kuvvetlerinin topraklarında var olduğu sürece projeye katılmayacağını belirtmiştir. Bu nedenle ABD ve İngiltere Ortadoğu Komutanlığı Projesini askeri bir örgüt olmaktan çıkarak bir savunma örgütü haline getirmeyi kararlaştırdılar. Fakat iki devletin yöntemleri bu konuda birbirinden uzaktı. ABD, örgütün kurulması için Arap devletlerinin ikna edilerek katılımlarının sağlanmasını isterken İngiltere ise örgütün kurulmasının öncelenmesini Arap devletlerinin ise daha sonra ikna edilmesini savunuyordu. (Yeşilbursa, 2011, ss. 87).

ABD inisiyatif alarak Dışişleri Bakanı John Foster Dulles’ı 1953’de Türkiye ve on bir bölge ülkesine göndererek, Ortadoğu savunmasında Türkiye’nin sistemin omurgası olduğunu vurgulamış ve Türkiye ile birlikte Pakistan’ı savunma sistemine dahil etmiştir. (Yeşilbursa, 2007).

ABD Ulusal Güvenlik Konseyinde “Kuzey Kuşağı” savunma planı olarak adlandırılan projeye Sovyet tehdidinin farkında olan Irak, İran gibi ülkeler de dahil edilmeliydi. Zira Arap devletleri için öncelikli sorun İsrail’in bölgedeki varlığı iken, Kuzey Kuşağı ülkeleri için Sovyet yayılmacılığıydı. (Yeşilbursa, 2007)

Buradan hareketle, küresel güçlerin bölgeye yönelik müdahalesi, Türkiye’nin yalıtkan bir devlet olarak ayırt edici özelliğini ortaya koymuştur. Nitekim, çevresindeki bölgesel güvenlik kompleksleri tarafından dışlanan Türkiye, jeopolitik olarak bu komplekslerden ayrılrsa da sahip olduğu kimlik ile bölgeye yönelik politikalarda denge unsuru olarak yer alabilmiştir.

Nitekim ABD ve İngiltere’nin oluşturduğu savunma projesi çerçevesinde destekledikleri Türkiye ve Irak 1955’de Bağdat’ta daha sonraları Bağdat Paktı olarak anılacak olan Türkiye-Irak Karşılıklı İş birliği antlaşmasını imzalamışlardır. (Behçet Kemal Yeşilbursa, 2005)

Bağdat paktının temel amacı Ortadoğu'yu Sovyet tehdidinden korumak ve bölge ülkelerinin ekonomik olarak kalkınmasına katkıda bulunarak aralarındaki iş birliğini geliştirmektir. İngiltere'nin 1955 yılında Pakta katılımı bölgedeki Arap devletleri tarafından paktın Batılı devletlerin bölgedeki çıkarlarını korumak amacıyla oluşturulduğu imajını güçlendirmiştir. Yine aynı yıl asıl problemi Hindistan'la Keşmir sorunu olan Pakistan ve Musaddık rejimi sonrası İran da pakta üye olmuşlardır. (Yeşilbursa, 2005, ss. 71-97; Soysal, 1990, ss. 43-95)

Türkiye ise diğer Arap ülkelerinin katılımı için çaba sarf etmiştir. Bu amaçla Irak ile dostane ilişkileri bulunan ve dolayısıyla Pakta katılmasının olası olduğu düşünülen Ürdün'e ziyaretler yapılsa da olumlu sonuç alınamamıştır. Elbette Arap devletlerinden katılımın cız kalmasında pakta ABD'nin üye olmaması, İngiltere'nin sömürgeci çıkarlarının pakt sayesinde korunduğu düşüncesi, İsrail'in tehdit algılamasında öncelikli sırada olmaması ve Nasır'ın BAAS'çı ve milliyetçi tutumunun etkisi bulunmaktadır. Arap devletlerinin ise daha sonra ikna edilmesini savunuyordu. (Yeşilbursa, 2011).

2.4.2.Bağdat Paktı'nın İkili İlişkilere Etkisi: İlk Sınanma

1950'li yıllardan itibaren başlayan ve 1955 yıllarına kadar oldukça iyi seyreden Türkiye İsrail ilişkileri Bağdat paktının kurulmasıyla ile olumsuz etkilenmiştir. Hali hazırda Arap komşuları tarafından istenmeyen İsrail'in bölgede dışlanması, Türkiye'nin Arap ülkelerini kapsayan bir pakt kurma çabaları iki ülkenin ilişkilerinin gelişimi açısından engel teşkil etmiştir. Nitekim bu durum diplomatik anlamda temsilciliklerin yükseltilmesi için yapılan çalışmaların ertelenmesine sebebiyet vermiştir. (Sarıslan, 2019, s.106).

Türkiye'nin Batı Avrupa merkezli güvenlikleştirme pratikleri, bölgede Arap devletleri ile yakınlaşma sağlamış, ancak İsrail ile ikili ilişkilerde sorun yaşanmasına neden olmuştur. Buzan ve Weaver (2003) "Regions and Powers" adlı eserlerinde, yalıtkan devletlerin bölgedeki çatışma risklerinden etkilenemeye açık aktörler olduğundan bahsetmektedir. (S. 393). Buradan hareketle, Türkiye yalıtkan devlet olarak, Levant kompleksinde yaşanan çatışmaların doğrudan muhatabı olmasa da, bu durum bölge devletleri ile sorunlar yaşamasına ve bu sorunlardan etkilenmesine neden

olmuştur. Bağdat Paktının imzalanmasını, Türkiye'nin Arap-İsrail anlaşmazlığında Arapları destekleyeceği şeklinde yorumlayan İsrail ile bu dönemde ilişkilerin gerilmesi söz konusu tehditlerden etkilenildiğinin göstergesidir.

Yine Ortadoğu'da, Arap ülkelerinin dahil olduğu bir paktın İsrail karşıtlığı üzerinden ilerleyeceğini var sayan İsrail elbette bu duruma karşı tepki göstermiştir. (Sever, 1997, ss. 128-129)

İsrail, Bağdat Paktının kurulma amacını vurgulayan Türkiye-Irak ortak bildirisindeki “ taraflardan herhangi birine yöneltilecek askeri saldırılara birlikte karşılık verilmesi yükümlülüğü” ifadesi ile artık Arap olmayan komşusu Türkiye tarafından hedef haline getirildiğini düşünüyordu. (Soysal, 1991, ss. 211-212).

Dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 1955 yılında pakt kapsamına dahil etmek istediği ve Irak'la yakın ilişkileri bulunan Ürdün'e ziyaretinde Türk ordusunun, haksız bir saldırıda Ürdün ordusuna destek vereceği şeklindeki açıklamaları İsrail'in endişelerini doğrular nitelikteydi. (Kan, 2019).

Yine dönemin Başbakanı Adnan Menderes'in pakt kapsamında yaptığı Bağdat ziyareti esnasında Filistin sorununun çözülmesinin “dünya barışı için büyük hizmet olacağı” yönündeki açıklamaları, ve Irak'ın ardından Bağdat Paktına katılımı için Suriye'ye yaptığı ziyarette açıkça “Arap devletlerine İsrail'den yöneltilecek herhangi bir saldırıda Türkiye'nin Arap devletlerine yardım etmeye hazır olduğu”nu belirtmesi Türkiye'nin Arap ve İslam dünyası ile ilişkilerinin güçlenmesine batı yanlısı ve seküler tutumunun giderek azalmasına, İsrail'in bölgede giderek yalnızlaşmasına neden olmuştur. (Arda, 2019, ss. 92-122).

Türkiye, İngiltere ve ABD'nin teşvikleri ile Bağdat Paktı'nın İsrail ile dostane ilişkileri bozmayacağına dair açıklamalar yapsa da İsrail tarafı bu açıklamalardan tatmin olmamış ve bunları oldukça yavan söylemler olarak görmüştür. İsrail tarafı kendilerine verilen güvenceleri yeterli bulmamıştır. Bunda etkili olan faktörler; batılı müttefikleri tarafından Irak'ın Bağdat paktı çerçevesinde silahlandırılması ve Türkiye'nin olası bir Arap-İsrail savaşında Araplardan yana tutum izleyeceği düşüncesi idi. (Soysal, 1991, ss. 179-238).

Bu nedenle İsrail ekonomik problemler yaşamakta olan Türkiye'yi bu anlamda zor durumda bırakmak için Türkiye'ye vermiş olduğu kredinin erken ödenmesi

konusunda uyarılarda bulunmuştur. İki ülke arasındaki ticaret hacmi daralmış bunun yanı sıra Türkiye İsrail'in kendisine yönelik açıklamalarından huzursuzluk duymuş ikili ilişkiler siyasi, ekonomik ve askeri açılardan olumsuz etkilenmiştir. (Türkiye İsrail İlişkileri, Stratejik Düşünce Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Koordinatörlüğü, SDE Analiz, Ekim-2011, s.8).

İlerleyen süreçlerde Süveyş krizi ile bozulacak Türkiye-İsrail ilişkileri, Bağdat paktı ile zorlu bir süreçten geçmiştir. Bağdat paktının asıl amacı Ortadoğu'da Sovyet yayılmacılığını engellemek ve komünizm ile mücadele etmektir. Bununla birlikte hali hazırda bağımsızlıklarını kazanamamış, ülkelerinde hala Batılı işgal kuvvetleri bulunan Arap devletleri ile Ortadoğu'da adeta batının uzak bir karakolu gibi hareket eden Türkiye'nin yakınlaşması da mümkün olmamıştır.

Batılı askeri güçlerin bölgede bulunmasından öncelikli olarak rahatsızlık duyan Arap devletleri ile Sovyetler birliği tarafından çevrelenmek istemeyen Türkiye'nin bu anlamda dış politikada farklı amaçları bulunmaktaydı. Türkiye bu süreçte bölgesel sorunlara kendi açısından ve Soğuk Savaş mantığı çerçevesinde bakarken hem Arap devletleri hem de İsrail ile ortak bir paydada buluşamamıştır. Batı dünyasının Ortadoğu'da komünizme ve onun iş birlikçilerine karşı gerçekleştirdiği güvenlikleştirme politikalarında ileri bir karakol, bir kontrol noktası olarak Türkiye bu dönemde yalıtılan devlet konumunu korurken bu durum en çok İsrail ile ikili ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Diplomatik ilişkiler temsilciliklerde randevu dahi verilmemesini beraberinde getirmiştir. Buradan hareketle, Bağdat Paktı her ne kadar ABD tarafından desteklense de İsrail'in yalnızlaşmasına, Türkiye ile ikili ilişkilerinin bozulmasına, Türkiye açısından ise hem bölgedeki Arap devletleri ile hem de İsrail ile ilişkilerinin bozulmasına ve SSCB'nin tepkisinin çekilmesine neden olmuştur.

2.4.3.Süveyş Kanalı Krizi'nin İkili İlişkilere Yansıması

1955 yılından itibaren SSCB ile yakın ilişkiler içerisinde olan Nasır yönetimindeki Mısır, mevcut ilişkilerini geliştirmek amacıyla 1956 yılında Moskova'ya yapılacak ziyaret ve aynı yılın Mayıs'ında Tayvan'daki Çan-Kay-Şek rejimini görmezden gelerek Çin Halk Cumhuriyeti ile diplomatik ilişki kurulması gibi bir dizi faaliyet içerisindeydi. Elbette Batı ve başta ABD, bu gelişmelerden oldukça

rahatsızlık duymaktaydı. Bu rahatsızlığın sonucunda ABD, Asvan barajının yapımında kullanılmak üzere verilmesi düşünülen kredi kararından vazgeçmiş İngiltere ve Dünya bankası ise bu kararda ABD'nin takipçisi olmuştur. Nasır ise bu duruma oldukça sert tepki vermiştir. (Fırat & Kürkçüoğlu, 2009: 627). Nasır, 26 Temmuz 1956'da İskenderiye'de devrimin henüz dördüncü yılında yaptığı hitabette Süveyş Kanalı'nın millileştirildiğini açıklamıştır. (Süer ve Atmaca, 2006: 40)

Nasır, “Süveyş kanalı devletleştirilmiştir...Amerikalılar bize yardım etmekten vazgeçtiler biz ise Mısır'ın servetine el koyduk. Artık Batı'nın yardımına ihtiyacımız yok...” şeklinde açıklamalarda bulunarak Süveyş kanalını millileştirdiğini açıklamıştır. (Erkmen, 2020).

Nasır'ın Ortadoğu'da oluşturmaya çalıştığı milliyetçi sosyalist karakterli hareketin Batı'nın bölgedeki etkisini ortadan kaldırmaya yarayacağı düşüncesi ile hareket eden Sovyetler Birliği ise Nasır'ı askerî açıdan güçlendirmek adına silah satışında bulunmuş ve Süveyş krizi de dahil olmak üzere diplomatik, ekonomik ve teknik anlamda destek olmuştur. (Ülman, 1958:234)

İngiltere ve Fransa bölgedeki hakimiyeti için son derece stratejik olan Süveyş Kanalı'nın millileştirmesinden rahatsız olmuş dolayısıyla askeri bir plan seçeneği üzerinde durmuşlardır. Halihazırda Mısır'a saldırmak için bahane arayan İsrail'i de askeri planlarına dahil etmişlerdir. Acil bir saldırı planı ile İsrail Mısır'a askerî harekât icra etmiş ve Gazze ile Sina yarımadasını işgal etmiştir. (Canatan, 2020). İsrail'in saldırısına Mısır'a asker çıkartan ve havaalanlarını bombalayan İngiltere ve Fransa destek vermiştir. Mısır ise savunmada kalarak Süveyş kanalında bulunan gemileri batırmıştır. (Armaoğlu,1987).

ABD, kendisine danışılmadan yapılan bu askeri müdahaleye karşı çıkararak İngiltere, Fransa ve İsrail'in bölgeden çekilmesini istemiştir. Bir diğer sert tepki ise Sovyetler Birliğinden gelmiştir. Sovyetler tarafından ABD'ye üçüncü bir Dünya savaşının ortaya çıkabileceğine dair imalarda bulunulmuştur. Bu durum Soğuk Savaş konjonktüründe nadir görülen bir duruma yol açmıştır. Soğuk Savaş'ın iki süper gücü askeri harekâta karşı çıkararak ortak bir paydada buluşmuşlardır. Bu tepkiler sonucunda Mısır'dan çekilmek zorunda kalan İngiltere, Fransa ve İsrail, askeri ve siyasi anlamda istediği sonuçlara ulaşamamıştır. (Pratt, 1965:521-522; Kürkçüoğlu, 1972:87-90).

Mısır'ın bu krizi zaferle atlatmış olması İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki sömürgeci hakimiyetlerinin sonunu getirmiştir. İngiltere bir daha Falkland Adalarına yaptığı müdahale de dahil olmak üzere ABD desteği olmadan herhangi bir askeri müdahale yapamayacağını anlamıştır. Bölgede İngiltere ve Fransa'nın oluşturduğu boşluğu Sovyetler Birliği doldurmuş, ABD ise bu nüfuzun yayılmasını engellemek ve komünizmle mücadele etmek amacıyla Ortadoğu bölgesine askeri ve ekonomik yardımları içeren Eisenhower doktrinini ilan etmiştir. (Pratt,1965:522; Armaoğlu,1987:502-503).

Batınının SSCB'nin bölgeye müdahalesini engellemek adına oluşturduğu Bağdat Paktı başarısız olmuştur. Zira pakta rağmen Sovyetler Birliği başta Suriye ve Mısır olmak üzere bölgedeki Arap devletleri ile iyi ilişkiler kurmuştur. Paktın başarısız olması ABD'nin Ortadoğu politikalarının değişimine neden olmuştur. İngiltere ve bölge ülkeleri üzerinden yürütülen politikalardan vazgeçilmiştir. (Seydi, 2011: 4).

Mısır, SSCB ile olan ilişkilerinin güçlenmesi ile bölgede bulunan ve Batı yanlısı politikalar izlemekte olan Lübnan, Ürdün ve Irak gibi devletler üzerinde baskısını daha da arttırmıştır. (Ülman, 1958:235). Nasır açısından bir diğer önemli kazanım ise onun askeri ve siyasi bir lider olarak Ortadoğu'da karizmasının artmasıdır. (Calvocoressi, 1987:229).

Türkiye, elbette bu anlaşmazlıkta da hem Arap devletleri hem de Batı ile olan ilişkilerini bozmak istememiş dolayısıyla bir dış politika oluşturmada zorluk çekmiştir. Bir tarafta Mısır'ın Arap Dünyasında giderek güçlenen konumu diğer tarafta Batı ile sıkı ilişkiler çerçevesin de Bağdat Paktı ve NATO üyelikleri alınan kararlarda çelişkiler olmasına neden olmuştur. Ancak yine de alınan kararlar Batılıların tezlerini savunur nitelikteydi. Mısır, daha öncesinde Boğazlar konusunda kendisi gibi sorunlar yaşamakta olan Türkiye'den destek istemiştir. Fakat Türkiye Boğazlar ve Süveyş Kanalı'nın farklı niteliklere sahip olduğunu Süveyş Kanalı'nın uluslararası güvenceye alınarak tarafsız olması gerektiğini dile getirmiş ve Mısır'ın karşısında olmuştur. (Fırat & Kürkçüoğlu, 2009: 627).

Fakat aynı Türkiye, Mısır'ı destekleyen politikalar da izlemiştir. 5-8 Kasım 1956'da Bağdat paktı üyeleri Tahran'da toplanmış ancak İngiltere davet edilmemiştir. Özellikle Arap devletlerinin baş düşman ilan ettiği İsrail ile ilişkileri diplomatik seviye

düşürmüştür. İsrail'in Süveyş Kanalına askeri müdahalesini kınamış ve 1956 yılında elçisini geri çekmiştir. (Duman, 2005: 324).

İsrail'in Süveyş Müdahalesinin Filistin meselesinin çözümünü geciktirdiğini savunan Türkiye, Süveyş sorununun çözülmesi halinde geri çağırılan elçisinin tekrar göreve başlayacağını belirterek İsrail ile olan diplomatik ilişkileri maslahatgüzar seviyesine indirmiştir. (Uzer, 2011: 142).

Türkiye tarafından İsrail'e karşı yürütülen bu güvenlikçi yaklaşım Soğuk Savaş döneminde Arap-İsrail çatışmasın da gerektiğinde yalıtkan rolünün dışına çıkarak hareket ettiğinin bir göstergesi olmuştur.

Nitekim Kürkçüoğlu'nun (2011: 102) belirttiği üzere gerek kendi kamuoyundan gelen tepkiler gerek Arap devletlerinden gelen tepkiler nedeniyle Türkiye bu kararı almıştır. Tepkiler üzerine görevinden geri alınan Türk büyükelçi Hasan İstinyeli, görevinden ayrılmadan İsrail Dışişleri Bakanlığına yaptığı açıklamada, alınan bu kararın Türkiye'nin üyesi olduğu, İsrail'in güvenliğine karşı olmayan ve Ortadoğu'nun güvenliğinin sağlanmasında önemli bir örgüt olduğunu gördükleri Bağdat Paktını güçlendirme amacı taşıdığını belirterek Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkilerini ve ticaretini bozmak istemediğini söylemiştir. (Kürkçüoğlu, 2011: 104). Dolayısıyla Türkiye İsrail ile ilişkilerini kesmemiştir. Elbette bunda ABD Kongresinde güçlü olan Yahudi lobisinin desteğinin kaybedilmemek istenmesi, ayrıca ekonomik ve istihbarat anlamında İsrail ile yapılan iş birlikleri etkili olmuştur. (Yılmaz, 2001: 15).

Arap devletleri özellikle de Mısır, Türkiye'nin elçisini geri çağırmasını kendileri için bir jest olarak görmüşler, ancak Türkiye'ye olan tutumları yumuşamamıştır. Nitekim Arap devletlerinin bu tutumu Türkiye'nin ilerleyen süreçlerde özellikle dış politikasında önemli bir yer edinen Kıbrıs meselesinde, Bağdat Paktında müttefiki olan Irak'ın dahi Birleşmiş Milletler'de aleyhine oy vermesi şeklinde karşısına çıkacaktır. Bununla birlikte aynı dönemde ilişkilerin düzeltilemediği Mısır ile giderek Sovyetler birliği uydusu haline gelen ve 1957 yılında sınıra asker yığılmasıyla gerilimin tırmandığı Suriye'nin birleşmesinin oluşturduğu güvenlik kaygıları, 1958'de imzalanan Çevresel Pakt ile İsrail ve Türkiye'nin yaklaşmasına neden olacaktır. (Bengio, 2009: 62-65).

2.4.4.Bölgesel Gelişmeler Sonucunda Stratejik İttifak: Çevresel Pakt

BGKT'ne göre, dostluk ve düşmanlık algıları etrafında şekillenen ilişkiler kimi zaman kompleks üyelerinin, tehdit olarak addedilen devletlere karşı iş birliği yoluna gitmesine neden olabilir. (Buzan, Waever & de Wilde, 1998, s. 45). Dolayısıyla bölgesel aktörler, ortak güvenlikleştirme önceliklerine sahip olduğunda, tarihsel veya ideolojik sebeplerle birbirlerini tehdit olarak algılayan iki devletin, söz konusu öncelikler dahilinde iş birliği geliştirmesi mümkündür. Bölgede ortaya çıkan gelişmeler, kurulduğu ilk günden itibaren bulunduğu Levant alt kompleksinde, Arap komşuları tarafından istenmeyen İsrail'in kendisiyle ortak güvenlik kaygıları yaşayan Türkiye ile iş birliği geliştirmesine neden olmuştur.

Süveyş Kanalı krizi sonrasında zayıflayan Türk-İsrail ilişkileri yeni bölgesel gelişmelerden olumlu etkilenmiş iki ülke birbirine yeniden hızlı bir şekilde yaklaşmıştır. 1957 yılında Suriye ile yaşanan kriz ve 1958 yılında Mısır ve Suriye'nin birleşmesi, Mısır lideri Nasır'ın bölgede güçlenen Arap milliyetçiliği politikası ve SSCB ile yakın ilişkileri, yine SSCB'nin Batı yanlısı Arap ülkeleri ile ilişkiler kurarak yaklaşması Türkiye ve İsrail'in güvenlik kaygılarını arttırmıştır. (Baş, 2018, s. 31).

Bu gelişmeler üç somut vaka bağlamında değerlendirilebilir. Bunlardan ilki; yukarıda da bahsedildiği üzere Türkiye ve Suriye arasındaki kriz, ikincisi 1958 yılında Pan-arabizm şemsiyesi altında kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti ve nihayet 14 Temmuz 1958 Irak Devrimi ile Türkiye'nin Ortadoğu'da yakın Arap müttefikini kaybetmesi anlamına gelen Nuri Sait Paşa hükümetinin devrilmesidir.

Suriye'de 1957 yılından itibaren yaşanan siyasi gelişmeler komünist eğilimleri arttırmıştır. Suriye Cumhurbaşkanı Şükrü El Kuvvetli'nin Moskova ziyareti ve ziyaret sonrasında SSCB'nin Suriye'ye ekonomik yardım sözleri Türkiye'yi endişelendirmiştir. Suriye Savunma Bakanı Halit el-Azm'ın Suriye ziyareti ise 1957 Türkiye-Suriye krizinin patlak vermesine neden olmuştur. Nitekim bu ziyarette Sovyetler Birliği ve Suriye arasında Suriye'ye 500 milyon dolarlık askeri ve ekonomik yardımları kapsayan yardım antlaşması imzalanmıştır. SSCB ve Suriye yaklaşması

Suriye’de Türk karşıtlığını arttırmış ve Türkiye’nin batılı ülkelerle hareket ederek ülke içerisinde çeşitli grupları silahlandığı iddia edilmiştir. (Kıyanç, 2022, ss. 209-236)

Türkiye’nin Halep’e oldukça yakın Kırıkhan’a askeri birliklerini konuşlandırdığının Suriye tarafından iddia edildiği süreçte, Suriye ile İsrail arasındaki gerginliği arttıracak başka bir gelişme daha yaşanmıştır. Mısır ordusu Suriye’ye asker göndererek krize ortak olmuştur. Suriye, Mısır’ın bu hareketini, İsrail ve Türkiye’den gelebilecek saldırılara karşı yalnız bırakılmayacağının kanıtı olarak yorumlamış ve Mısır’ın desteği ülke içinde büyük bir sevinçle karşılanmıştır. (Arda, 2018, ss. 17-39)

Bu gelişmeler Türkiye kadar İsrail’i de kaygılandırmış nitekim İsrail Başbakanı Ben Gurion, ABD Başkanı Eisenhower’a bu gelişmenin bölge güvenliği açısından son derece büyük bir tehlike olduğunu ifade etmiştir. (Kıyanç, 2022).

İki ülkeyi birbirine yaklaştıran ikinci diğer önemli gelişme ise Nasır’ın Arap birliğini sağlamaya yönelik çalışmalarıydı. Nasır, Filistin meselesinin Araplar lehine çözümlenmesi, İsrail’in bölgeden atılması gibi siyasi hedeflere sahipti. Milliyetçilik, anti Siyonizm ve antiemperyalizm gibi söylemlerle hareket eden, Marksizm’e mesafeli duran ve kendine ait özellikleri bulunan bir Arap milliyetçiliği fikrini savunuyordu. Dolayısıyla bu Pan-Arap hareket, nihayetinde Mısır ve Suriye’nin birleşmesine neden oldu. (Şahin & Cavlak, 2018, ss. 152-174).

Bir diğer önemli gelişme de 14 Temmuz 1958 yılında Irak’ta gerçekleşen askeri darbedir. Kral II. Faysal ve Nuri Said Paşa’nın öldürülmeleri ile sonuçlanan askeri hükümet darbesi, özellikle Nuri Said Paşa hükümeti ile samimi ilişkileri bulunan Ankara’da bomba etkisi yaratmıştır. Nitekim Bağdat Paktının geleceğinden endişe duyan Türkiye, paktın tek Arap müttefiki olan Irak’ı kaybetmenin paktın varlığını tehlikeye atacağını düşünmüştür.

Zira General Kasım hükümetinin SSCB ve Çin’le diplomatik ilişki kurması yeni hükümetin siyasi eğilimini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Türkiye tarafından Nasırcı darbe olarak adlandırılan bu darbe aynı zamanda Batı’nın Ortadoğu’daki çıkarlarına zarar vermiş ve İsrail’i yalnızlaştırmıştır.

Ortadoğu’da böyle bir siyasi hava mevcutken Türkiye ve İsrail 1958 yılı yazında diplomatik, askeri ve enformasyon konularını kapsayan bir dizi anlaşma için görüşmelerde bulunmaya başlamış ancak bu ilişkiler siyasi açıdan düşük profilde

tutulmuştur. Elbette Türkiye'nin düşük profil tercihinin altında yatan sebep ise Arap devletlerinin tepkisini çekmek istememesidir. İsrail, Ortadoğu'da Arap hasımlarını çevrelemek, siyasi yalnızlıktan kurtulmak amacı ile bu anlaşmayı ittifaka dönüştürmek istemiştir. Ortak güvenlik tehditleri ve çıkarlar çerçevesinde Türkiye ile birleşen İsrail; İran, Etiyopya ve Sudan'da bulunan Hristiyan bölgelerinin de dahil olduğu çevresel bir pakt oluşturmaya çalışmıştır. (Kılıçoğlu, 2021, ss. 47-65).

İlk defa Knesset'de (İsrail Parlamentosu) Baruch Uziel tarafından dile getirilen ve bunu takiben 1948 Kasım'ında hükümete sunulan ön rapor ile gündeme gelen projede; İsrail'in kırılgan jeopolitik konumuna dikkat çekilerek mevcut konumun güçlendirilmesi için öneriler sunulmuştur. Bu öneriler bağlamında, İsrail için giderek güçlenen Arap birliğinin faaliyetlerinin büyük tehdit oluşturduğu vurgulanmış, kendisi ile aynı güvenlik kaygılarını paylaşan devlet ve etnik gruplarla Araplara karşı bir blok oluşturmak için planlar yapılmış ve yapılan çalışmalar sonucunda bu bloğa Türkler, Ermeniler Yunanlılar, Süryaniler ve İranlıların dâhil edilmesi öngörülmüştür. Dolayısıyla Türkiye ile bir ittifakın kurulması özellikle Gurion'un "*Arap Olmayan Devletlerle İşbirliğini Geliştirme Stratejisi*"nde hayati önem taşımıştır. (Bengio, 2009, s. 40).

1958 yılında imzalanan, İsrail Başbakanı David Ben Gurion'un çevresel pakt olarak adlandırdığı Çevre ittifakı İsrail hükümeti tarafından tasarlanan on yıllık titiz bir çalışmanın neticesinde ortaya çıkmıştır. Yine Gurion'un düşüncesine göre çevredeki farklı ülkeler ile iş birliği sağlamak Arap ana akım devletlerini de bu yönde teşvik edebilir ve bu ittifak olası bir çatışma durumunda İsrail'e yönelik kullanılacak Arap askeri birliklerinin meşgul edilmesini de sağlayabilirdi. (Kılıçoğlu, 2021, ss. 47-65).

Başbakan David Ben Gurion 29 Ağustos 1958 yılında Türkiye'ye gizlice gelmiş Menderes'in ve üst düzey heyetlerin katılımı ile gerçekleşen gizli görüşmelerde iki ülkenin stratejik- askeri, diplomatik ve ekonomik alanlarda gizli iş birliği yapması kararlaştırılmıştır. İş birliği konularının açıklanarak dökümünün yapıldığı bu görüşmede güvenlik anlamında; karşılıklı istihbarat paylaşımı, görüş alışverişi, acil durumlarda yardım için ortaklıklar üzerinde durulurken diplomatik anlamda hükümet ve kamuoylarını kapsayan ortak çalışmalardan bahsedilmiş ekonomik anlamda ise

karşılıklı ticaret hacminin arttırılması üzerinde anlaşmaya varılmıştır. (Bengio, 2004, ss. 43-44, 49).

Tam bir gizlilik içinde yürütülen toplantılar diplomatik ve ekonomik ilişkileri geliştirmekten ziyade Arapların bölgedeki etkinliğini törpülemek amacıyla yapılan Anti Arap ittifakı olarak adlandırılabilir. (Louis ve Owen, 2002, s. 267).

Gurion'un ziyareti sonrası askeri delegasyonların bir araya geldiği üst düzey bir toplantı 15 Ekim 1958'de gerçekleşecek ve askeri iş birliği antlaşması için çalışmalara başlanacaktır. (Özcan, 2005, s. 22).

İsrail Genelkurmayı tarafından "Merkava" kod adı verilen askeri iş birliği "yakın ve özel" ilişki olarak nitelendirilmiştir. Anlaşma her altı ayda bir düzenlenen toplantıları ön görmüş ve bu toplantılara üst düzey askeri yetkililer katılmıştır. (Bengio, 2004, s. 52).

Nisan 1959 yılında İsrail Genelkurmay başkanı Haim Leskov'un Ankara'ya yaptığı ziyarette son halini alan ve iki ülkenin askeri yetkililerince hazırlanan ortak planda Suriye hedef alınmıştır. Suriye Planı kapsamında iki ülkenin hava ve deniz kuvvetlerinin katılımıyla gerçekleşecek bir saldırı planı hazırlanmıştır. Ayrıca mevzu bahis plan hem İsrail hem de Türk askeri kaynakları tarafından doğrulanmıştır. (Bengio, 2004).

Türk ve İsrail istihbarat teşkilatları arasında iş birliği bu sağlayan anlaşma kapsamında MOSSAD, Türk istihbaratına, kontrespiyonaj ve istihbarat maksatlı aygıtların kullanımı konusunda teknik destek sağlamıştır. Bununla birlikte, İsrail Başbakanı Ben Gurion her ne kadar çoklu ittifaklar yapmak istese de bu istek Türkiye, Etiyopya ve İran ile ikili anlaşmalarla sınırlı kalmıştır. Elbette bu ikili iş birliklerinin istinası olarak adlandırılan ve bu anlamda özel bir yeri olan üçlü bir iş birliği Türkiye-İsrail-İran arasında gerçekleşmiştir. 1979 İran İslam devrimi ile ABD'nin Tahran büyükelçiliğinde ele geçirilen CIA raporlarında; 1958 yılının sonunda Türkiye, İran ve İsrail arasında etkin bir istihbarat paylaşımı yapılmasını öngören Trident adlı örgüt ile MOSSAD, MAH ve SAVAK başkanlarının yılda iki kez anlaşma kapsamında bir araya gelecekleri ifade edilmekteydi. (Baş, 2018).

İsrail tarafı ilişkilerin gizliliğinden oldukça rahatsız olmuş, anlaşmanın mimarı Ben Gurion ilişkilerin gizliliğinden şikâyetle şaka yollu serzenişte bulunarak

Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkilerinin, Arap ülkelerinin tepkisini çekmemek için gizlemesini bir “metres sendromu” olarak adlandırmıştır. Türkiye-İsrail iş birliği 1958’de başlayarak 1967 Arap İsrail Savaşına kadar sürmüştür. Stratejik ittifak 1967’deki savaşta Türkiye’nin tarafsızlık siyasetini bırakarak Arap ülkelerini desteğini açık şekilde ifade etmesiyle sona ermiştir. (Baş, 2018).

2.5. 1967 – 1973 Savaşlarında Türk- İsrail İlişkileri

2.5.1.Küresel Aktörlerin Tutumu ve Türk Dış Politikasında Değişim

BGKT, küresel güçleri güvenlik ilişkilerinde coğrafi mesafeleri büyük ölçüde aşan ve küresel sistem düzeyinde hareket eden güçler olarak tanımlar. Her devlet genellikle belirli bir bölgesel güvenlik kompleksine dahil olurken, bu kuralın istisnasını küresel güçler oluşturur (Buzan ve Wæver, 2003:35). Buradan hareketle, küresel güçlerin, güvenlik tehditlerini sistem düzeyinde algıladığını ifade edebiliriz.

Devletler arasındaki güvenlik ilişkilerinin şekillenmesinde diplomatik, askeri, ekonomik ve ideolojik araçlar kullanan küresel güçler, bölgedeki dengeleri değiştirebilir ve bölgesel güvenliği etkileyebilir. Küresel seviyeden ağır tehdit alan Ortadoğu güvenlik kompleksi de bölgesel güçler kadar süper güçlerin müdahaleleri ile şekillenir.

Soğuk Savaş boyunca Ortadoğu bölgesinde çeşitli müdahalelerde bulunan ABD ve SSCB, Türkiye’nin güvenlik politikalarının şekillenmesinde rol oynadılar. Türkiye’nin küresel güçler ile yaşadığı problemler, güvenlik politikalarının sorgulanmasına ve yeniden gözden geçirilmesine neden olmuştur. Dolayısıyla, bu dönemde gerek Arap-İsrail çatışmalarında gerekse Türk-İsrail ikili ilişkilerinde Türkiye’nin tutumunun anlaşılmasında küresel aktörlerin bölgeye olan müdahalelerinin incelenmesi önemlidir.

Soğuk Savaşın, süper güçler arasında tırmandığı bu dönemde meydana gelen Küba Füze Krizi iki kutubu nükleer silah kullanımı tehdidi ile karşı karşıya getirmişse de bu durum savaşa dönüşmeden çözülmüş, fakat Türkiye’ye yansımaları açısından 1962 Küba Füze Krizi dış politika tercihlerinin sorgulanmasına neden olmuştur. İzmir Çiğli’deki Jüpiter füzelerinin Türkiye’nin iradesi dışında sökülmesi, SSCB’ye karşı ABD rüyasının ve korumacılığının bittiğini göstermekteydi. (Bozkurt, 2019).

Ayrıca 1965 yılında İncirlik üstünden Türk tarafının bilgisi olmadan kalkan RB-57 keşif uçağının Karadeniz hava sahasında düşmesi Amerikan üslerinin kullanımı konusunu tartışmalara açmıştır. (Sönmezoğlu, 1995, s. 52).

ABD ile yaşanan krizler dış politikada farklı eğilimleri arttırmıştır. Bu dönemde Türk dış politikasındaki farklılaşmanın ilk işareti Mağrip alt kompleksine artan ilgidir. BM Genel Kurulu'nda Cezayir'e kendi kaderini tayin etme hakkı tanınması kararının desteklenmesi bu durumun bir örneğidir. Ayrıca; Kıbrıs sorununun uluslararası alana sirayet etmesi, ABD'nin Kıbrıs'a Türk müdahalesinin gerçekleşmesi durumunda Ankara'yı SSCB tehdidi karşısında yalnız bırakılacağına dair Johnson mektubu, BM Güvenlik Konseyi'nin Türkiye'nin adada giriştiği sınırlı eylemi durdurmasına yönelik kararı, BM Genel Kurul'unun 18 Aralık 1965 tarihli 2077 sayılı oylamasında Batı desteği sağlanmayacağına dair kararı ve bunun yanı sıra Genel Kurul'daki oylamada Mısır, Lübnan ve Suriye'nin, çekimser kalmaları sonucunda, acil olarak toplanan TBMM, "Ortadoğu ülkeleri ile iyi ilişkilerin geliştirilmesinin gerekliliğine" kanaat getirmiştir. (Gürpınar, 2008).

Özellikle Batı tarafından Türkiye'ye dayatılan büyük ağabey rolü uluslararası alanda Türkiye'yi yalnızlaştırmıştır. Bu çerçevede Mağrip alt kompleksinde bulunan Müslüman Arap ülkeleriyle ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla böylesi bir konjonktürde bölgede yaşanabilecek bir Arap-İsrail anlaşmazlığında Türkiye'nin Arap ülkelerin yanında yer alması sürpriz sayılmayacaktı. Bunun yanı sıra uzun yıllar Mağrip ve Körfez kompleksi ülkelerinin gözünde ABD'nin bölgedeki jandarması ve küçük ortağı olarak görünen Türkiye bu sıfatlardan kurtulacaktı.

2.5.2.Altı Gün Savaşı (1967)

Süveyş kanalı krizinden sonra Ortadoğu'da çatışmalar durulsa da Filistin davası çerçevesinde ortaya çıkan El-Fetih ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nün faaliyetleri dengeleri değiştirmiştir. (Armaoğlu, 1989, s. 230). Küresel güç ABD'nin, desteği sonucunda İsrail'in saldırısı ile başlayan savaş bölgede büyük güçlerin ikame savaşına dönüşmüş ve yeni savaşlara zemin hazırlamıştır. ABD, kendi bölgesel çıkarları açısından Arapların yenilgiye uğramasının SSCB ile olan yakın ilişkilerini bozarak,

Mısır ve Suriye’de var olan Baas rejimlerinin yıkılmasını sağlayabileceği düşüncesindeydi. (Şimşek, 2005, s. 63).

Dolayısıyla Altı Gün savaşı resmi olarak açıklanmasa da tarafları destekleyen küresel güçlerin bölgenin şekillenmesinde askeri ve politik dış müdahalelerin sonucunda yaşanan bir savaş olmuştur.

Türkiye’nin dış politikada kabuk değiştirmeye başladığı bu dönemde 1967’nin Mayıs ayında yaşanan gelişmeler üzerine Ankara, Ortadoğu’da görev yapan büyükelçileri ile toplantı yaparak durum değerlendirmesi yapmış ve bu değerlendirme sonucunda 28 Mayıs 1967’de Ortadoğu’da meydana gelen krizin son bulması konusundaki çabaları destekleyeceğini açıklamıştır. Arap ülkeleri ile yakın ilişkilerin vurgulandığı açıklamalar sonrasında Kahire merkezli El-Ahram gazetesi, Türkiye’nin İsrail ile anlaşmazlıklarında Arap ülkelerini desteklediğini yazmıştır. (Kürkçüoğlu, 1972, 154-155).

Başbakan Demirel ise krizin başlaması ile Arap devletlerine gönderdiği mesajda Türkiye’nin Arap-İsrail anlaşmazlığında Arap devletlerinin yanında olduğunu ve haklı davalarında başarı sağlamaları için Türkiye’nin yardımcı olacağını belirtmiştir. (Milliyet, 1967, s. 1 ve 7)

Savaşın başladığı 5 Haziran 1967 tarihinde TBMM’de konuşma yapan dönemin Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil taraflara itidal çağrısında bulunsa da savaşın son günü olan 10 Haziran 1967 tarihli konuşmasında İsrail’in kuvvet kullanımı yoluyla toprak kazanımının meşru olmadığını açıklamıştır. (Kürkçüoğlu, 1972, 156).

Levant kompleksinde yaşanan 1967 Arap-İsrail geriliminde Türkiye savaşın başladığı ilk andan itibaren Arap devletlerinden yana tutum sergilemiş ve ABD’nin Türk üslerini kullanmasına müsaade etmemiştir. Ürdün, Mısır ve Suriye’ye Kızılay aracılığı ile gıda ve yiyecek yardımında bulunulmuştur. (Armaoğlu, 2012, 1007). Bu destekleyici tavır Arap devletlerinin memnuniyetinin kazanılmasını sağlamıştır ve Türkiye, Arap ülkeleri tarafından kısa süreli uygulanan petrol ambargosuna dahil edilmemiştir. (Aras, 1997, 136).

Arap devletlerinin ağır bir yenilgi ve toprak kaybına uğradığı savaş sonrasında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu toplanmıştır. Türkiye’nin BM Güvenlik Kurulundaki tutumunu açıklayan Çağlayangil, Arap ülkelerine beslenen derin dostluğun altını

izerek, komşu ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı duyulması konusunda İsrail hkmetine büyük sorumluluk düştüğünü belirtmiştir. (Gürpınar, 2008).

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı İsrail'in işgal ettiğİ topraklardan çekilmesi ile ilgili karar sürecinde aktif rol oynayan Türkiye (Demir, 2011, 707) İsrail'in Kudüs, Batı şeria, Gazze şeridi ve Golan Tepelerinden çekilmesi görüşünü savunmuştur. (Kaştan, 2015, 1808).

Türkiye'nin güvenlikleştirme politikalarının Batı'dan uzaklaştığİ ve Ortadoğ bölgesel güvenlik kompleksine kaydığİ bu dönemde İsrail karşıtı bir dış politika izlense de İsrail ile ikili ilişkiler devam ettirilmiştir. Bununla beraber, Filistin ve Kudüs meselelerinde ve BMGK'da Arap devletlerinden yana kararlı tutum sergilenerek sorunların kalıcı çözümü konusunda intikamcı fikirlere destek verilmemiş müzakere ve anlaşmalardan yana olunmuştur. (Armaoğlu, 2000, s.220- 221).

2.5.3.1973 Yom Kippur / Ramazan Savaşı

Levant alt kompleksinde Arap-İsrail atışmasının son büyük savaşı olarak nitelendirilen 1973 Yom Kippur savaşı, 1967 Savaşı'nın yenilgisinin intikamını almak ve İsrail'i işgal ettiğİ topraklardan çıkarmak isteyen Arap devletlerinin saldırısı ile başlamıştır. Bununla birlikte, savaşa giden süreçte bölgede önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bir Filistin devleti kurulmasının gerekliliğİni vurgulayan Filistin Milli Konseyi, 1969 yılında BMGK'nın 242 sayılı kararını reddetmiştir. (Yılmaz, 2004).

1971'de Nasır'ın ölümünün ardından yerine gelen yardımcısı Enver Sedat, Süveyş'in yeniden uluslararası deniz trafiğİne aılması ve İsrail'in 1967 savaşında işgal ettiğİ Sina'dan çekilmesi amacıyla İsrail ile barış yapılmasını planlamıştır. Sedat'ın bu düşüncesinde savunma harcamalarından kurtulmak, savaşlarla bozulan ekonomiyi düzeltmek ve Amerikan yardımı alabilmek gibi sebepler yatmaktaydı. Fakat sınırlarının güvenliğİni hayati önemde gören İsrail o dönemde bu öneriyi kabul etmemiştir. (Best ve diğ., 2012).

Sedat, İsrail'in bu teklifi reddetmesi üzerine büyük güçlerin bölgeye olan dikkatini çekmek ve kaybedilen toprakları diplomasi yoluyla geri almak için savaşı bir diplomasi aracı kullanma seçeneğİne yönelmiştir. Soğuk savaşın detant dönemine girmesi nedeniyle diğerk bir küresel g SSCB, bu yumuşama dönemine zarar vermek

istememiştir. Mısır'ın silah taleplerini reddetse de yapılan anlaşmalar ile silah temini sağlamıştır. Ardından Mısır, Suriye ve Ürdün savaş hazırlıklarına başlamış ve Kefaret Günü olarak adlandırılan İsrail için önemli bir dini bayram olan Yom Kippur tatilinde 6 Ekim 1973'te Mısır ve Suriye orduları iki farklı cepheden İsrail'e saldırmıştır. (Armaoğlu, 1991). İsrail kuvvetleri bu beklenmeyen ani saldırı karşısında hazırlıksız yakalanmıştır.

Süveyş Kanalı'nı geçmeyi başaran ve İsrail'e üstünlük sağlayan Suriye ordusu Golan'ı işgal etmiştir. Ancak ABD'nin İsrail'e yardımları ile karşı saldırıya geçmesi ve yine İsrail ordusunun Suriye ordusu karşısında kolay toparlaması nedeniyle durum İsrail lehine değişmiş ve 22 Ekim'de küresel güçler ABD ve SSCB'nin devreye girmesi ile ateşkes sağlanmıştır. Dönemin ABD Dış İşleri Bakanı Henry Kissenger'in kendisi tarafından icat edilen “mekik diplomasisi” sonucunda ise Sina ve Golan'a yönelik düzenlemeler yapılarak İsrail, Mısır ve Suriye arasında anlaşmalar imzalanmıştır. Böylece İsrail işgal ettiği Arap topraklarını yavaş yavaş geri vermeye başlamıştır. (Kemiksiz, 2016, s. 14) İlerleyen yıllarda yapılacak olan ve Mısır'ın İsrail'i tanınması ile sonuçlanan Camp David anlaşmasının önü bu şekilde açılmıştır.

1973 Arap-İsrail savaşında, Filistin sorununu dış politikada önceliğe alan ve bu bağlamda hareket eden Türkiye'nin, 6 Ekim'de başlayan savaşta “tarafsızlığını” ilan etse de Arap devletleri ile benzer yönde politikalar izlediği görülmektedir. Körfez alt kompleksi ülkeleri Mısır ve Suriye'nin destek taleplerinin akabinde Türk Dış İşleri Bakanlığından yapılan açıklamada İsrail'in Arap topraklarına yönelik kuvvet kullanımına dayalı işgalleri onaylamadığını ve bölgede kalıcı barışın Arap devletlerinin isteklerinin karşılanmasına dayalı olduğu belirtilmiştir. ABD'nin 1973 Arap-İsrail savaşında İncirlik üssü üzerinden İsrail'e yardım etme isteğini geri çeviren Ankara hükümeti, Sovyetlerin Suriye ve Mısır'a ikmal desteği için ise hava sahasını kullanmasına müsaade etmiştir. Diplomatik alanda da Arap devletleri yalnız bırakılmamış tıpkı 1967 savaşında olduğu gibi BM oylamalarında, Arap ülkeleri lehine oy kullanılmış ve “*bağımsız bir Filistin*” üzerine daha fazla vurgu yapılmaya başlanmıştır. (Kaya, M. 2019). Türkiye'nin Arap devletlerinin meşru taleplerini destekleyeceğine yönelik açıklamaları Arap devletlerinin memnuniyetini sağlarken Türk-İsrail ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. (Demir, 2011)

Türkiye, 1975 yılında BMGK'da yapılmış olan Siyonizm'in ırkçılığın bir çeşidi olarak tanımlanmasına (3379 sayılı) yönelik oylamada, 79 ülke ile olumlu oy kullanarak kararı desteklemiştir. (Yılmaz, 2010) Türkiye, aynı yıl FKÖ'yü Filistinlilerin tek ve yasal temsilcisi olarak tanımıştır.

Aynı Türkiye, 1974 yılında Birleşmiş Milletler'e Filistin Kurtuluş Örgütünün davet edilmesine yönelik oylamada olumlu oy kullanmış, Libya ile Ocak 1975'te hazırladığı ortak bildiride Filistin'in özgürlük savaşının haklılığını savunmuştur. (Sarıaslan, 2016, s.134) 1979 yılında Bülent Ecevit hükümeti döneminde ise bu politikaları destekler nitelikte, Ankara'da maslahatgüzarlık seviyesinde bulunan İsrail temsilciliği gibi FKÖ'nün de Ankara'da maslahatgüzarlık seviyesinde bir temsilcilik açmasına müsaade etmiştir. (Uzer, 2011: 144).

Bu dönemde Türk dış politikasının Ortadoğu'ya artan yöneliminde küresel güçlerle yaşanan sorunlar kadar ekonomik nedenlerde etkilidir. Nitekim 1973 Arap-İsrail savaşı nedeniyle ekonomik güvenlik topluluğu olan Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Teşkilatı (OAPEC)'nin İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilinceye kadar petrol üretimini kısıması ve petrolü siyasi bir silah olarak kullanarak başta ABD ve Batı ülkelerine ambargo uygulaması tüm dünyada ekonomik bir krizin doğmasına neden olmuş (Gürel, 1979) ve Türkiye ise bu ambargo dışında tutulmuştur. 20 Temmuz 1974 yılında gerçekleşen Kıbrıs harekâtı, Türkiye'nin savunma harcamalarının artmasına neden olmuştur. Harekât sonrası gerçekleşen Amerikan ambargosu hali hazırda dışa bağımlı ekonomiyi daha kırılgan hale getirmiştir. Bu bağlamda Türkiye ihtiyaç duyduğu petrolü temin etmek ve döviz gereksinimlerini karşılamak amacıyla petrol ihraç eden Arap ülkeleri ile iş birliği yoluna gitmiştir. Dolayısıyla 1973'den 1980'li yıllara kadar geçen sürede Türk-İsrail ilişkileri ekonomik krizler nedeniyle de olumsuz bir seyir izlemiştir.

Bununla birlikte, Ankara tarafından izlenen Arap yanlısı politikalar, İsrail ile olan ilişkilerde kopuşa neden olmamıştır. 1974 Şubat'ında Lahor'da toplanan ikinci İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), 1973 savaşının sonuçları üzerine bir değerlendirme yapmış ve bildiri yayınlamıştır. Söz konusu bildiride üye ülkelerin İsrail ile bütün ilişkilerini kesmesi talebi gündeme gelse de Türkiye konuya çekinceli yaklaşmıştır. (Özcan, 2001). Türkiye, 1977 yılında Mısır Devlet başkanı Enver Sedat'ın barış görüşmeleri konusunda kararlılığını açıklaması ve gerekirse İsrail'e gitmeye hazır

olduğunu ifade etmesinin ardından Mısır'ın yanında yer almıştır. 29 Kasım 1977'de ise Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil Kahire'yi ziyaret etmiştir. Ziyaretin Mısır'ın Arap dünyasından dışlandığı döneme denk gelmesi Ankara'nın İsrail ile olan barış sürecine verdiği destek olarak yorumlanmıştır. Nitekim bu barış süreci Türkiye'yi İsrail ile olan ilişkilerini yürütmesi konusunda rahatlatmıştır. (Özcan, 2005).

2.6.1980'li Yıllar Yakınlaşmanın Eşiğinde

Türkiye'nin 1980'li yıllarda Ortadoğu'ya yönelik dış politikasını anlamak için Ortadoğu Güvenlik Komplexinde meydana gelen gelişmeleri anlamak önemlidir. 1979 İran İslam devrimi ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan işgali hem Ortadoğu bölgesi hem de Türk dış politikasında ki değişimler açısından önemli kırılma noktalarıdır. İran İslam devrimi ile küresel güç ABD Ortadoğu'da önemli bir müttefikini kaybetmiş akabinde ise Sovyetler tarafından Afganistan'ın işgali ABD'nin kuşatılmışlık kaygılarını arttırmıştır. Bölgenin stratejik ve yaşamsal önemi nedeniyle ABD yeni bir proje geliştirmiştir. “Yeşil Kuşak” olarak nitelendirilen bu proje ile İslam devrimi ile ortaya çıkan radikalizme karşı Suudi Arabistan merkezli “İlmli İslam” projesi geliştirildi. Böylelikle Körfez ve Levant alt kompleksi ülkelerinde radikal İslam'ın yayılması engellenecek ve Sovyetler birliği bu kez “Yeşil Kuşak” projesi etrafında çevrelenecekti. Bu durum Türkiye'nin yalıtılan ülke olarak jeostratejik önemini bir kez daha arttırdı. Türkiye'deki üstlerini kullanmak isteyen ABD için kendisine yakın hükümetlerin olması bu anlamda önem teşkil ediyordu. Dolayısıyla 12 Eylül askeri darbesinin, iç gelişmeler kadar, uluslararası koşullar ile değerlendirilmesi yanlış olmayacaktır. (Yeşilbursa, 2023).

12 Eylül 1980 müdahalesi ile iktidara gelen askeri yönetim dış politikada İslam dünyası ve Ortadoğu ülkeleri ile yakın politikalar izlemiştir. Arap ülkeleri ile yakınlaşma çabalarının altında yatan neden darbenin olumsuz havasından oluşan politik yalnızlığı gidermekti. (Dursun, 1996). Bu dönemde Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Ortadoğu ülkelerine ziyaretler gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretlerde İsrail'e yönelik sert eleştiriler yaparak bölgedeki istikrarsızlığın en büyük nedeni olarak İsrail'i göstermiştir. (Yılmaz, 2010: 14).

Yine darbe sonrası iktidar olan Bülent Ulusu hükümetinin de Filistin meselesi ile ifadeleri dikkat çekicidir. Bu ifadelere göre; bölgede yaşanan olaylar karşısında Türkiye'nin adalet ve hakkaniyetli yaklaşımı, kuvvet yoluyla toprak ilhakının kabul edilmemesine ve her milletin kendi kaderini tayin etmesine yönelik ilkelere dayanacaktır. Bu çerçevede ise Filistin halkının haklı davasının destekleneceği belirtilmiştir. (Ertosun, 2011).

Türkiye'nin İsrail'e yönelik izlediği bu politika ABD'nin tepkisini çekmiştir. 1981 yılında 61 Amerikalı Senatör tarafından Türkiye'nin Washington Büyükelçisine mektup göndermiştir. İlgili mektupta, Türkiye'nin İsrail'e karşı izlediği sert politikanın Amerika ile olan ilişkilerine de olumsuz yansımalarının olabileceği yönünde uyarıda bulunmuşlardır. ABD'li senatörlerin mektubuna Türkiye ise İsrailli spor kafilesinin Türkiye'ye girişine izin vermeyerek yanıt verdi. (Tavlaş, 1999).

Ortadoğu bölgesine yönelim, Körfez ve Levant ülkeleri ile münasebetleri arttırmış ve artan ilişkiler İsrail ile ilişkileri Arap devletlerinin gölgesinde bırakmıştır. Yine Filistin davasına verilen destek Türkiye İsrail ilişkilerini negatif yönde etkilemiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler bu dönemde en alt düzeyde seyretmiştir. İsrail tarafından Doğu Kudüs'ün ilhak edilmesi ve Knesset tarafından Kudüs Yasası'nın geçirilerek, Kudüs'ün “ebedi ve bölünmez” başkent ilan edilmesi Türkiye tarafından tepki ile karşılanmıştır. Ağustos 1980'de Türkiye, Kudüs başkonsoloslüğünü kapatmış ve Aralık 1980'de Tel Aviv maslahatgüzarlığından diplomatlarını çekerek, ilişkileri ikinci kâtip düzeyine indirmiştir. Oran, 2003, C. II: 149-152. Robins, 1991: 47-86).

Öte yandan Ankara, tüm bu yakınlaşma çabalarına rağmen 1980'li yılların başından itibaren Ortadoğu politikalarını yeniden gözden geçirmiştir. Bunun nedeni ilk olarak Körfez ve Levant devletlerinin ve FKÖ'nün askeri, siyasi ve toplumsal boyutları ile Türkiye tarafından güvenlikleştirilerek uluslararası önceliği haline gelen Kıbrıs sorununa yönelik olumsuz tutumlarıdır. Arap ülkeleri ne Birleşmiş Milletler nezdinde ne de İslam İş birliği Teşkilatı nezdinde Kıbrıslı Türklerin self determinasyon ve ayrı ulusal kimlik taleplerini kabul etmemiştir. Adadaki Rum hükümetini, tek meşru yönetim olarak tanımış ve ilişkilerini sürdürmüşlerdir (Bölükbaşı, 1999: 21-35). Bu durum Türkiye'nin tedricen İsrail ile yakınlaşmasını başlatmıştır. Diplomatik ilişkilerin aksine hiçbir zaman kesilmediği bilinen istihbarat ilişkileri daha da geliştirilmiştir. (Uzer, 2011: 145).

Bununla birlikte 4 Haziran 1982’de İsrail’in Lübnan’a havadan başlattığı “Celile’ye Barış Operasyonu”, 6 Haziran 1982’de İsrail ordusunun karadan saldırması ile savaşa dönüştü. İsrail’in Bekaa vadisine ilerlemesi sonucunda PKK terör örgütü de direnişe katılmıştır. İsrail ordusu kendisine karşı savaşan PKK militanlarının 11’ini öldürürken, 13’ünü canlı geçirmiş ilerleyen günlerde ise tutsak alınan teröristlerden elde edilen istihbarat Türk yetkililerle paylaşılmıştır. Bu gelişmeler sonrasında Suriye ve FKÖ’nün PKK terör örgütüne yardım ettiğine ve yine FKÖ kamplarında ASALA’nın varlığına ilişkin belgeler İsrailli yetkililer tarafından basına verilmiştir. Yine ASALA’nın kurucularından Agop Agopyan’ın FKÖ’den ayrılan Ebu Nidal’la ortak karargâh oluşturma çabasında olduğu anlaşılmıştır. (Tavlaş, 1999, s.17-19). Bunun üzerine FKÖ temsilcisi Abu Firas, söz konusu iddiaların asılsız olduğunu ve FKÖ’yü yıpratma amacı taşıdığını ileri sürmüştür. (Özcan, 2005).

ASALA’nın Lübnan’daki mevcudiyeti, Filistinli örgütlerle ilişkilerde rahatsızlığa neden olmuştur. ASALA, Lübnan işgali sonrası terör saldırılarını arttırmış bu durum Ankara’nın etkili önlemler almasına yol açmıştır. Terörle mücadele güvenlikleştirme süreçlerinde, İsrail ve Türk istihbaratı arasında oluşturulan iş birliği bu önlemler çerçevesinde sıralanabilir. Yine aynı dönemde Türkiye, Zahle yakınlarında bulunan ASALA kamplarına yapılan operasyonlara İsrail’in daveti ile katılmıştır. (Özcan, 2005: 41).

1990’lı yıllarda çeşitli güvenlikleştirme süreçlerine tabi olan Türk-İsrail ilişkileri ortak güvenlik endişeleri, terör tehditleri ve bölgedeki siyasi ilişkiler etrafında şekillenmiştir. Türkiye bölgede kendisine yönelik artan terör ve şiddet tehditlerine karşı İsrail’le iş birliği yoluna gitmiştir. İstihbarat ve güvenlik alanında yapılan bu karşılıklı iş birliği ilişkileri geliştirirken özellikle 90’lı yıllarda askeri anlamda gerçekleştirecek stratejik ortaklığa zemin hazırlamıştır. 80’li yılların ortalarından itibaren Suriye’nin PKK ve ASALA gibi terör örgütlerine olan açık desteği bunun yanı sıra Arap devletlerinin bu konudaki sessizliği Türkiye’nin uluslararası platformlarda Arap devletlerinin aleyhinde kararlar almasına neden olmuştur. İsrail’in Golan Tepelerini ilhakını kınayan BM Genel Kurulunda, Türkiye’nin çekimser oy kullanması bu durumun en somut örneğidir.

1983 yılında Turgut Özal’ın iktidara gelmesi ilişkilerin seyrini değiştiren bir diğer faktördür. Yaşanan iktidar değişikliği ile yeni bir dönemin kapıları açılmıştır.

Liberal politikalar ile ekonomi siyaset ilişkisi üzerinde duran Özal hükümeti, Orta Doğu’da aktif politika izlemiştir. İslam kimliği üzerinden hareket edilerek serbest piyasa ekonomisi güçlendirilmeye çalışılmıştır. Büyük bir pazar olarak nitelendirilen Arap devletlerinin Türkiye’nin ekonomik ihtiyaçlarına cevap verebilecek potansiyelde olduğu düşünülmüştür. Bu düşünceyi güçlendiren bir diğer neden ise Türkiye’nin petrole olan bağımlılığıdır. (Öniş, 2004: 113-116).

Bununla birlikte Özal dönemi Türkiye – İsrail ilişkilerinin yumuşama dönemi olarak adlandırılmaktadır. Nitekim Özal, ABD seyahatinde Yahudi lobisi ile yakın ilişkiler kurmuş İsrail’e diplomatlar göndermiştir.

Yahudi lobisinin ABD’deki gücünün farkında olan Özal, Ermeni soykırımı iddialarına karşı Yahudi lobisinin desteğini almıştır. (Özcan, 2005). 1986 yılında ise Washington’dan gelen baskılarla Ankara, Tel Aviv’de bulunan ikinci derece elçiliğine diplomat Ekrem Güvendiren’i atamıştır. Arap İsrail barış süreci başlarken, FKÖ ise 1988’de iki devletli çözüm ilkesi ve İsrail’in varlığını kabul etmiştir. (Türel, 2010: 15).

Özal bölgede istikrar ve barışın sağlanması, İsrail ve Filistin arasındaki sorunların çözülmesi amacı ile “barış suyu projesini” ortaya koymuştur. 1986 yılında planlanan proje 1988’de bölge ülkelerine iki farklı boru hattı ile (Ceyhan ve Seyhan nehirlerinden) su temin edecekti. (Gönlübol, 1996). Özal’a göre 20 milyon insana su temin edecek proje Arap İsrail barışını sağlayacaktı. (Laçınok, 2007: 591)

Türkiye bu dönemde Batı’da Avrupa Topluluğuna tam üyelik başvurusu yapmış doğuda ise Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler geliştirmiştir. Böylece Ortadoğu’da Arap ve İsraillilerle dostane ilişkiler kurmayı başarmıştır. (Hale, 2003: 179). Türkiye etrafını saran bölgesel güvenlik komplekslerine yönelik izlediği bu “macerasız” ve dengeli dış politikası ile bu dönemde gerçek bir yalıtıcı bir devlet gibi hareket etmiştir.

Ancak izlenen denge politikası fazla uzun sürmemiştir. 14 Kasım 1988 tarihinde Cezayir’de FKÖ Konseyi toplantısında ilan edilen Filistin devletini tanıması, İsrail’in olumsuz tepkisine neden oldu. Türkiye’nin tanıma kararını, bölgede barış ve istikrara engel olacağını ifade eden İsrailli yetkililer, Ankara’nın sorunların çözümünde rol oynamasının zorlaştığını ifade etmiştir. (Tavlaş, 1999: 92) Bu kararın ardından ilişkilerin tekrar canlanması 1990’ların başından itibaren atılan karşılıklı adımlarla mümkün olmuştur.

2.7. Soğuk Savaşın Bitiminden 2000’li yıllara Türk İsrail İlişkileri; Stratejik Ortaklık

1990’ların başında ortak güvenlikleştirme politikaları çerçevesinde Türk-İsrail ilişkileri yeni bir dönem yaşıyordu. Soğuk Savaşın sona ermesiyle kendi stratejik değerlerini sorgulayan iki ülke Körfez Savaşı sırasında küresel güç ABD’nin çatısı altında birleşti. Bu askeri yakınlaşma Washington’un ikili ilişkilerde katalizör görevi görmesini sağladı. Diplomatik ve askeri yakınlaşma 1996 yılında imzalanan askeri, siyasi ve ekonomik bir dizi anlaşma ile ileri seviyeye taşınarak ikili ilişkilerde adeta altın bir dönem yaşanmasına sebep oldu. Ancak pek çok akademisyene göre bunun bölgesel nedenleri bulunmaktaydı. Bunlardan ilki Levant alt kompleksinde, Filistin ve İsrail barışının başlamasıydı. Dolayısıyla Türkiye, Arap dostlarını gücendirmeden İsrail ile masaya oturabilecekti. Bir başka neden ise Ankara’nın güvenlik merkezli politikalarıydı. 1990’ların ikinci yarısından itibaren Türkiye, Körfez alt kompleksi komşuları (Suriye, Irak, İran) ile PKK konusunda anlaşmazlıklar yaşamıştır. PKK sorununun bölgesel niteliği, Türkiye’nin terörle mücadelede aldığı olağanüstü önlemler kapsamında İsrail ile ikili ilişkilerin geliştirilmesini teşvik etmiş ve İsrail’in bölgede dengeleyici bir aktör olarak görülmesine yol açmıştır. Ayrıca bu dönemde Avrupa Birliği ile gergin ilişkileri bulunan Türkiye, İsrail ile olan yakınlaşması sayesinde AB’den temin edemediği askeri teknoloji ve malzemeleri İsrail ile iş birliği sayesinde sağlamıştır.

2.7.1. Türk-İsrail İşbirliğinin Nedenleri

1990’lı yıllar boyunca İsrail Filistin meselesinde olumlu gelişmeler yaşandı. Bu kapsamda Madrid Konferansı ve Oslo görüşmeleri ardından iki devletli çözüm noktasında adımlar atılmıştı. 1978’de imzalanan Camp David Antlaşmalarından sonra 30 Ekim 1991’de Madrid Konferansı ile barış sürecinin başlaması, Türkiye’nin İsrail ile ilişkilerinde Filistin sorununun gölgesini üzerinde hissetmemesini sağlamış ve İsrail ile ilişkilerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. 20 Ocak 1993’te başlayan ve dört ay süren Oslo görüşmeleri sonucunda üzerinde anlaşılan “İlkeler Bildirgesi” 13 Eylül 1993’te Beyaz Saray’da imzalanmıştır. Çözüme giden süreç Türkiye’nin İsrail ile olan ikili ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmıştır. (Kirişci, 2001).

İsrail Filistin barış görüşmelerinin yanı sıra bu dönemde bir diğer önemli gelişme ise 1. Körfez Savaşı'nın Arap devletleri arasındaki yansımasıdır. Körfez ve Levant alt kompleksindeki Arap ülkelerinin arasındaki dayanışmanın sarsılması Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini bölge ülkelerinin etkisinden çıkarttı. FKÖ'nün Irak yanlısı tutumu İsrail ile diplomatik ilişkilerin büyükelçilik seviyesine yükseltilmesine uygun zemin hazırladı. (Özcan, 2005: 77-78; Gruen, 2002).

Ayrıca 1991'de Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından Ortadoğu bölgesinde güvenlik boşlukları meydana gelmişti. Türkiye'nin bölgede yaşadığı güvenlik zafiyeti PKK terör örgütünden kaynaklanmaktaydı. Nitekim terörü Türkiye'ye karşı bir koz olarak kullanan, terör örgütünün topraklarında kamplar kurmasına, eğitim faaliyetlerini sürdürmesine izin veren ve 1998 yılına kadar terörist başı Öcalan'ın topraklarında ikamet ettiren Suriye, diğer tarafta Körfez Savaşı sonrası kuzeyinde oluşan güç boşluğunu PKK ile doldurmaya çalışan ve bu durumu bir koz olarak kullanan Irak, nedeniyle Türkiye ciddi güvenlik sorunları ile karşılaşmıştı. (Sırım, 2019). Türkiye körfez alt kompleksinde bulunan komşuları ile yaşadığı terör sorunu üzerine "Güvenlikleştirme" politikalarını arttırmış bu durum askeri anlamda İsrail ile yakınlaşmasını meşru zemine oturtmuştur. (Inbar,2002).

Geleneksel anlamda düşmanlarla çevrili olan İsrail için varlığını sürdürebilmek hayati önemde olmuştur. Kurulduğu günden beri varoluşsal güvenlik tehditleri ile karşılaşan İsrail, bölgede diğer devletlerle sık sık çatışmalar yaşamış ve ülkenin varlığını tehdit eden güvenlik tehditleri karşında dış politikasını şekillendirmiştir. Bu tehditlere karşı mücadele etmek için askeri, diplomatik ve istihbarat alanlarında güvenlik önlemleri almış ve uluslararası alanda ittifaklar kurarak güvenlikleştirilmiştir. Bölgede Arap olmayan devletlerle iyi ilişkiler kurmaya çalışan İsrail, laik yönetimi ve Arap kimliğine sahip olmaması nedeniyle Türkiye ile ilişkilerine özel önem vermiştir. Böylece 1990'larda iki ülkenin ilişkilerinin hızla gelişmesinde dış tehditler nedeniyle güvenlikleştirilen dış politika etkili olmuştur. (Balcı, 2011: 117-136).

İsrail açısından, Türkiye ile yakınlaşmayı etkileyen unsurlardan biride ABD olmuştur. 1990'lar boyunca Clinton hükümeti İsrail Filistin sorununda iki devletli çözüm yolunu desteklemiştir. ABD'nin açık desteğini göremeyen İsrail bölgede

yaşadığı yalnızlık hissini aşmak için Türkiye ile ilişkiler geliştirmiştir. (Oğuzlu, 2009:17).

1992 yılı Türkiye İsrail ikili ilişkilerinde siyasi ve diplomatik bağların tam anlamıyla kurulduğu dönemdir. 1992 yılında Ekrem Güvendiren, İsrail büyükelçisi olarak atandı. Bu atama 1980’li yıllardan itibaren ikinci katiplik seviyesinde sürdürülen diplomatik ilişkileri yeni bir döneme taşıdı. (Koğ, 2021:211-247).

2.7.2.Türk-İsrail İşbirliğinin Boyutları

Diplomatik alanda atılan adımlar siyasi ilişkileri de olumlu etkilemiştir. Peşi sıra gelen siyasi adımlardan en dikkat çeken 17 Temmuz 1992 yılında, İsrail Cumhurbaşkanı Chaim Herzog’un Türkiye ziyaretiydi. İlk kez bir İsrail Cumhurbaşkanı’nın resmi ziyareti olması açısından tarihi nitelik taşımakta olan ziyaret, Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakan Süleyman Demirel tarafından memnuniyetle karşılandı. Hem siyasi çevreler hem de basında yankı uyandıran ziyaret “küsünler barıştı” şeklinde yorumlandı. (Koğ, 2021: 218).

Elbette Temmuz 1992 yılında gerçekleştirilen bu ziyaret 90’lı yılların tümü için bir başlangıç noktasıydı. 1992 yılında dönemin Dışişleri bakanı Hikmet Çetin İsrail’i ziyaret etmiştir. Ziyaret kapsamında MİT ve MOSSAD arasında anlaşma imzalanmıştır. 1994 ve 1995 yıllarında Cumhurbaşkanlığı seviyesinde ziyaretler gerçekleşmiştir. İsrail Cumhurbaşkanı Ezer Weizman, Dışişleri Bakanı Şimon Perez, Cumhurbaşkanı Demirel ve Başbakan Çiller, karşılıklı ziyaretlerde bulunmuşlardır. Bu ziyaretler sonucunda ticaretten savunmaya, askeri iş birliğinden güvenlik ve terörle mücadeleye iş birliğinin geliştirilmesine yönelik kararlar alınmıştır. Başbakan Çiller 1994 yılında yaptığı ilk kapsamlı ziyarette iki ülke arasındaki ilişkileri “stratejik ortaklık” olarak tanımlamıştır. (Yesevi,2020). Şubat 1996’da ise iki ülke arasında askeri ve eğitim iş birliği anlaşması imzalandı. İlgili anlaşmanın İstihbarat konularını ise MİT ve MOSSAD yetkililerince imzalanmıştır. (Kuzu, 2010).

Askeri alanda Eğitim ve Teknik İş birliği Çerçeve anlaşmasına dayanılarak, iki ülke arasında birçok anlaşma imzalandı. Yine bu anlaşmalar çerçevesinde İsrail savaş uçakları eğitim uçuşlarında Türk hava sahasını kullanmıştır. Ortak tatbikatlar düzenlenerek öğrenci ve eğitimci değişiminde bulunulmuştur. İsrail, bölgede tehdit

olarak gördüğü İran ve Irak'ın faaliyetlerini Türk radarları üzerinden gözlemlemiştir. Ayrıca kimyasal silahlardan korunma iş birliği anlaşması yapılmıştır. 28 Ağustos 1996 imzalanan Savunma Sanayi İş birliği Antlaşması ile bu alanda karşılıklı eğitimler verilmiş ve bilgi transferleri gerçekleştirilmiştir. Anlaşma kapsamında, 54 F-4 uçağı, İsrail'de modernize edilmiştir. İsrail'den askeri teçhizat alımı yapılırken 40 adet zırhlı araç satılmıştır. (Erhan, Kürkçüoğlu, 2004, s.574-579).

İsrail ile barış masasına oturmayan Suriye, İran ve Mısır'ın olduğu Arap devletleri Türkiye ve İsrail arasında yapılan Askeri Eğitim ve İş birliği Antlaşması'na sert tepki göstermiştir. (Yılmaz, 2001: 66-71)

Artan eleştirilere karşı iki ülke söz konusu anlaşmanın hiçbir ülkeye saldırı veya savunma amacını taşımadığını belirtmiştir. Fakat anlaşmanın imzalanmasının ardından Güney Lübnan'da bulunan Hizbullah üyelerine İsrail tarafından operasyon başlatılmıştır. 1996 yılında başlatılan ve "Gazap Üzümleri" olarak adlandırılan bu operasyon Arap devletleri tarafından İsrail'in Türkiye ile imzaladığı anlaşmaya dayandırılarak İsrail'in Türkiye'den cesaret aldığı şeklinde yorumlanmıştır. (Oğan, 1997).

1998 yılının mayıs ayında Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir'in İsrail ziyareti sonrası bölgedeki tehdit unsurlarına karşı ortak tatbikatlar düzenlenmesi kararlaştırıldı. Söz konusu tatbikatlara ABD'nin katılımı sağlanmıştır. (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2005: 572). Bu kapsamda 1998 yılında iki ülke arasındaki askeri iş birliği barışçıl ve insani arama kurtarma sloganı ile devam etmiştir. ABD, İsrail ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de gerçekleştirdiği ve "Güvenilir Denizkızı" adını verdikleri üçlü arama kurtarma tatbikatı Arap devletleri tarafından tepki ile karşılandı. Arap Ligi, Doğu Akdeniz'deki faaliyetlerin Ortadoğu'da gerçekleşebilecek muhtemel bir barış sürecine zarar vereceğini ifade etmiştir. (Cumhuriyet Gazetesi, 1998, 5 Ocak, s. 1)

2.7.3.Türk-İsrail İşbirliğinin Gerilemesi

Ancak stratejik ortaklık olarak adlandırılan bu yakınlaşma uzun sürmedi. Yaşanan çeşitli bölgesel gelişmeler ilişkilerin stratejik ortaklıktan çıkmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler şu şekilde sıralanabilir. Bunlardan ilki 1999 yılında terör

örgütü lideri Öcalan'ın Türkiye'nin baskıları sonucunda Suriye'den ayrılması ve daha sonra MIT tarafından yakalanması olmuştur. Öcalan'ın yakalanması ve PKK'nın etkisinin azalması Türkiye'nin güvenlikleştirme odaklı dış politik yaklaşımının değişmesine zemin oluşturmuştur. İkinci neden ise terör örgütü liderinin yakalanmasının ardından Suriye ile ikili ilişkilerin düzelmesi, İran'da Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesi ve 1999 depremi sonrası Yunanistan ile ikili ilişkilerin iyileşmesi olarak sıralanabilir. (Balcı, 2011, s.126-129). Yaşanan gelişmeler Türkiye'nin 90'lı yıllar boyunca yaşadığı komşuları tarafından kuşatılmışlık sendromundan kurtulmasına neden olmuştur. Bu bağlamda İsrail ile paylaşılan komşuları ortak düşman olarak görme eğilimi büyük oranda ortadan kalkmıştır. Oslo Barış Sürecinin başarısızlığının ardından, 2000 yılında başlayan İkinci İntifada sonrası İsrail'in Filistinlilere yönelik uyguladığı orantısız şiddet eleştirilmeye başlanmıştır. 3 Kasım 2002 seçimlerinin hemen ardından iktidara gelen AKP hükümeti Ariel Şaron'un politikalarını sert dille eleştirse de 8 Kasım 2002'de yapılan açıklamada dini ve ideolojik gerekçelerin AKP'nin dış politikasını etkilemeyeceğini ve İsrail ile stratejik ilişkilerin devam edeceğini belirtmiştir (Bishku, 2006).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN İSRAİL’E YÖNELİK DIŞ POLİTİKASINDAKİ DEĞİŞİMİN SEKTÖREL ANALİZİ

3.1. 2000 Sonrası Türk Dış Politikasında Değişim

Milenyum sonrası dönemde Türk dış politikasında yaşanan değişim Türkiye’nin yalıtıcı rolüne meydan okuyan bir dizi ilkeye dayandırılmıştır. Bu çerçevede, küresel ve bölgesel arenada izlenen aktif politikalarla daha etkili bir oyuncu haline gelmiştir. Türkiye, Buzan’ın ifadesi ile ortak çıkarlara yönelik yürüttüğü komşuluk ilişkileri ile Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkasya’da doğrudan; Orta Avrupa’da ise dolaylı olarak etkinlik sağlamış ve klasik yalıtıcı tanımından uzaklaşmıştır. Türkiye’nin bölgesel güvenlik komplekslerindeki yalıtıcı rolü, geleneksel tanımdan farklılaşmaya başlamıştır. Buzan’ın ifadesiyle, bu yalıtım durumu oldukça karmaşıktır ve geleneksel algıların ötesinde bir yapı arz etmektedir. (Buzan & Diez, 1999, s. 51)

Bununla beraber bu değişimlerin en çok hissedildiği bölge Ortadoğu olmuştur. İzlenen aktif politikalarla bölgesel iş birlikleri arttırılmış, yaşanan krizlerde arabuluculuk faaliyetleri ile bölgesel barış ve istikrar için çaba sarf etmiştir. Irak Savaşı sürecinde üstlenilmeye çalışılan aktif rol, Suriye ve İsrail arasında gerçekleştiren arabuluculuk faaliyetleri, Lübnan Savaşında askeri ve diplomatik aktif politikalar Türkiye’nin Ortadoğu’da farklı alt komplekslerde izlediği ve yeni dış politika tercihleriyle yalıtıcı rolüne meydan okuduğu örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kasım 2002 seçimlerinde AKP’nin tek başına iktidara gelmesi, bölge ile Cumhuriyet tarihinde olmadığı kadar yakın ilişkiler kurularak aktif politikalar izlenmesine neden olmuştur. (Durmaz & Murat, 2022, s. 395-428). Soğuk Savaş sonrası küresel sistemde Ortadoğu’nun öneminin artması bölgeye yönelik aktif politikalar izleyen Türkiye’nin imajının Batı nezdinde değişmesine neden olmuştur. Soğuk Savaş döneminde ortaya konan batılı devlet görüntüsü giderek Orta Doğulu devlet görünümüne evrilmiştir. ABD tarafından, ortaya konulan ve “Büyük Ortadoğu Projesi” olarak adlandırılan küresel plan ile bölge yeniden şekillendirilmeye çalışılmıştır. BOP kapsamında Türkiye’nin üstlendiği “demokratik ortak” rolü bu

dönemde bölgeye yönelik dış politika tercihlerinin belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. (Güder & Mercan, 2012, s. 72-73)

Bu dönemde temel parametreleri Ahmet Davutoğlu tarafından “Stratejik Derinlik” kitabında belirlenen ve AKP’nin dünya algısı çerçevesinde oluşturulan yeni Türk Dış Politikasının eksenini coğrafya ve tarih üzerinden şekillendirilmiştir. Davutoğlu, coğrafi konumu ve tarihsel bağları nedeniyle Ortadoğu bölgesini Türkiye için bir Hinterland olarak nitelendirmiştir. (Davutoğlu, 2004).

Cumhuriyetin ilanından itibaren izlenen statükocu geleneksel dış politika sebebiyle Türkiye’nin sahip olduğu tarihsel mirasın ve coğrafi konumunun uzun yıllar ihmal edildiğini vurgulayan Davutoğlu, bu politikaların yeniden değerlendirilmeye tabi tutulması gerektiğini savunmuştur. Türkiye’nin Soğuk Savaş döneminde rakip blokların kesiştiği bir sınır karakolu, Soğuk Savaş sonrası küresel düzende ise doğu ve batı arasında irtibat kurulan köprü ülke olarak tanımlandığına dikkat çeken Davutoğlu, tarihsel kültürel mirası ve coğrafi konumu nedeniyle Türkiye’nin merkez ülke olduğunu ifade etmiştir. (Davutoğlu, 2007).

Bu nedenle merkez ülke olarak Türkiye, güvenlik kaygılarının ötesinde küresel ve bölgesel iddia taşıyan ülkeler gibi hareket ederek geçmiş mirasının unsurlarını kullandığı aktif bir dış politika izlemeliydi. (Davutoğlu, 2002; Davutoğlu, 2007: 78; Uzel ve Yaramış, 2010). Davutoğlu, Türkiye’nin merkez ülkeden, küresel bir güce dönüşmesinde ancak bu şekilde izlenen bir dış politikanın etkili olacağı görüşünü savunmuştur. (Davutoğlu, 2007).

Türkiye çevresinde bulunan güç boşluklarını kontrol altına alarak daha iyi bir uluslararası düzen kurulmasına öncülük etmeliydi. Davutoğlu, Türkiye’nin merkez ülkeden, küresel bir güce dönüşmesinde düzen kurucu bir rol oynaması gerektiğini savunmuştur. (Davutoğlu, 2007) Komşu bölgelerin istikrarı ve refahının sağlanması kendi güvenliğini sağlamanın en iyi yolu olarak görülmüştür. (Davutoğlu, 2004).

Nitekim çalışmanın ilerleyen safhalarında görüleceği üzere, Türkiye’nin İsrail ve Suriye arasında gerçekleştirmeye çalıştığı arabuluculuk rolünün “düzen kurucu aktör” gibi hareket ederek istikrarlı ve iş birliğine dayalı bölgesel bir düzen oluşturma girişimi olarak nitelendirebiliriz.

Bu dönemde Ortadoğu bölgesinde izlenmeye çalışılan düzen kurucu dış politika, tarihsel miras ve coğrafi unsur düşüncesi ile birleşince neo-Osmanlılık tartışmalarını gündeme getirmiştir. Zira Osmanlı devletinin ardılı olan Türkiye Cumhuriyeti de tıpkı Osmanlının geçmişte yaptığı gibi bölgeye barış ve düzen getirmeliydi. (Uzgel ve Yaramış, 2010: 38-39).

Bu anlamda Davutoğlu'nun dış politika anlayışında bir diğer dinamik olan proaktif dış politika barış ve düzenin sağlanması açısından önemlidir. Bu adımda temel amaç sorunların ortaya çıkmasını engellemek ve büyümesine izin vermeden müdahale etmektir. Davutoğlu bu hususta "Türkiye'nin bu merkez karakteri dolayısıyla dış politikasında çok boyutlu ve çok kulvarlı bir yapı kazanması gerekir. Bugün uluslararası ilişkilerin seyrettiği dinamik şartlarda, Türkiye'nin statik ve tek parametrelili bir politika yürütmesi mümkün değildir" ifadelerini kullanmıştır. (Telatar, 2015).

Barış ve istikrar kuşağı yaratılması ve tüm ülkelerin refah içerisinde yaşayabilmeleri için, yakın çevreden başlanarak komşu ülkelerin aralarındaki entegrasyon düzeyinin ileri seviyeye taşınması olarak adlandırılacak "Komşularla Sıfır Sorun" politikası, Türkiye'nin komşuları ile var olan sorunlarının ortadan kaldırılması için yapıcı adımlar atılması ve aktif çaba sarf edilmesi şeklinde açıklanmıştır. (Dış İşleri Bakanlığı, 2013).

3.2. 2003 Irak Savaşı ve ABD'nin Politikası

Elbette dış politikada geliştirilen söylemler bölgede gelişen olaylar nedeniyle tam olarak uygulanamadı. ABD'nin 11 Eylül 2001 saldırılarına dayanarak teröre karşı savaş ilan etmesi ve sorunu kaynağında çözmek istemesi bölgeye yönelik güce dayalı politikalar geliştirmesine neden oldu. (Güdek, 2017).

ABD bu dönemde, Ortadoğu'yu radikalizme kaynaklık eden antidemokratik rejimlerden arındırarak daha güvenli bir yer haline getirmeyi hedeflemiştir. Bölgeye yönelik askeri müdahaleler ile yeni bir güvenlik ortamı yaratmaya çalışmıştır. Bununla beraber neo-liberal dönüşümün sağlanması ve demokrasilerin tesis edilmesi için siyasal, ekonomik ve sosyal reformları teşvik etmiştir. Bu çerçevede 2002'de Afganistan işgal edilmiş 2003 yılına gelindiğinde ise Irak işgali gerçekleştirilmiştir.

2004 yılında ise Büyük Ortadoğu Projesi olarak bilinen Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi ortaya konulmuştur. (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2013).

ABD'nin bölgeye yönelik işgal politikaları ve bu politikalar çerçevesinde Türkiye'ye yönelik biçtiği rol, düzen kurucu söylemi ile kendi çıkarları çerçevesinde bir dış politika söylemi oluşturan ve merkez güçten küresel bir güç olma hedefi ile yolan çıkan AKP hükümeti için tam bir tezat oluşturmıştır. Nitekim ABD de işgal girişiminde başarılı olunmasını, Irak'a komşu olan müttefikinin desteğine bağlı görmüş ve Türkiye üzerinde savaşa yönelik baskılarını arttırmıştır. (Telatar, 2015)

Irak işgali sürecinde ABD'nin Türkiye'den yardım beklemesi Ankara için zorlu bir sınav olmuştur. Savaşa dahil olunması tartışmaları iç ve dış politikada büyük yankı uyandırmıştır. Özellikle Türk kamuoyunun hafızasından silinmeyen Kıbrıs Barış Harekâtı sürecinde Türkiye'ye uygulanan silah ambargosu, ABD imajını geçmişte olumsuz etkilemişti. (Türk, 2014)

Bununla beraber Türk halkı, ABD tarafından ortaya atılan Irak'ta kitle imha silahlarının olduğuna dair propagandaya inanmamıştır. (Kışman ve Aydın, 2017). İç politikada meşruluk sıkıntısı yaşayan AKP hükümeti, diğer yanda ABD'ye gereken desteğin verilmemesi durumunda Ortadoğu'dan dışlanma ve ekonomik ambargolarla karşı karşıya kalmak gibi risklere maruz kalmıştır. (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2013).

ABD'nin 2003'deki Irak işgali için Türk topraklarının kullanılması talebini içeren 1 Mart tezkeresi TBMM tarafından oy çokluğu ile reddedilmiştir. Ret kararı, iki ülke arasında yeni krizlerin doğmasına sebebiyet vermiştir. Türkiye'nin batı bloğunda olan konumu sorgulanmıştır. Bununla beraber 1 Mart tezkeresinde sergilenen tutum bağımsız bir dış politika izlenmesi ve Batı endeksli olunmaması gibi gerekçelerle Arap devletleri tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. (Aydın, 2013).

3.3. 2003 Irak Müdahalesinin Türk İsrail İlişkilerine Yansıması

AKP iktidarının ilk yıllarına denk gelen ABD'nin 2003 Irak işgali hem bölgenin geleceği hem de Türk-İsrail ilişkilerine etkisi açısından önemlidir. İsrail ile ikili ilişkilerde AKP döneminin ilk sınavı olarak nitelendirilen bu gelişme bölgede çıkarları gereği iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir.

ABD'nin Irak işgali, kurulduğu 1948 yılından itibaren Orta Doğu'da düşman olarak nitelendirdiği Arap komşularını istikrarsızlaştırmak üzerine politikalar izleyen İsrail'in stratejilerine oldukça uygundu. İsrail, kendisine muhalif ya da düşman olarak nitelendirdiği Irak, Suriye, Sudan, Mısır ve Lübnan gibi bölge ülkelerinde bu politikalarının bir sonucu olarak ayrılıkçı ve etnik hareketleri destekledi. Nitekim İsrail kendi güvenliği için bölünmüş ve iç problemleriyle ilgilenen bir Arap dünyasını tercih ediyordu. İsrail, Irak savaşının başladığı ilk andan itibaren bölgede Iraklı Kürtler ile yakın iş birliği içinde bulunmuş bu durum Türkiye, İran ve Suriye açısından güvenlik problemlerinin artmasına neden olmuştur. (Yılmaz, 2010). İsrail, istihbarat servisi MOSSAD aracılığı ile Irak'ın kuzeyinde sıkı faaliyetlere başlamıştır. Kürt grupları siyasi, ekonomik ve askeri olarak desteklemiştir. İsrailli emekli komandolar Kürt silahlı unsurlarını eğitmiştir. (Üren, 2011, 12-13).

Ariel Şaron önderliğinde sağ görüşlü Likud Partisi'nin 2001'de iktidara gelmesinin ardından yaşanan gelişmeler İsrail'in Türkiye'ye yönelik izlediği politikadaki değişim açısından dikkat çekicidir. Bu değişimlerden en dikkat çekici olanı İsrail'in, ABD'nin önerileriyle Musul Haifa petrol boru hattını devreye sokup, Kerkük Ceyhan boru hattını devre dışı bırakmasıdır. Bununla beraber İsrail bölgeden daha önce göç eden Yahudilerin tapularına dayanarak Kuzey Irak'ta toprak elde etmeye çalışmıştır. Türkiye İsrail hükümetinin uluslararası hukuka uygun hareket etmesini isteyerek İsrail'i uyarmıştır. (SDE Analiz, 2011:6).

Bu durum Eylül 2003 yılında dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül tarafından dile getirilmiştir. Gül konuşmasında "İsrail'in aralarında bulunduğu bölge ülkelerinin Kuzey Irak'tan toprak satın aldığını" ifade etmiştir. Ayrıca bu bilgilerin dayandığı aynı raporda söz konusu ev ve arsa kredilerinin İsrail tarafından finanse edildiği yazmaktadır. (Tür, 2009).

2004 yılında ABD'li gazeteci Seymour Hersh "*The New Yorker*" dergisinde yayınlanan "*Plan B*" adlı yazısında İsrail tarafından Kürt grupların desteklendiğini açıkça ifade etmiştir. Hersh, ilgili yazısının devamında, İsrail'in ABD'nin Irak işgalinde kısa sürede başarı sağlaması nedeniyle bölgede İran yanlısı Şii milislerin güçlenmesini kendisine yönelik tehdit olarak algılamıştır. Bu nedenle İsrail bağımsız bir Kürt devleti ile İran'ı dengelemeye çalışmış ve bölgede bulunan peşmergeleri MOSSAD aracılığı ile eğitmiştir. (Hersh, 2004, 20 Haziran)

Dolayısıyla Kuzey Irak, İsrail için İran hakkında da bilgi toplamak ve bölgedeki faaliyetlerini izlemek adına önem taşımaktaydı. İsrailli yetkililer Kuzey Irak'ta ki faaliyetlerini reddeden açıklamalarda bulunmuşlardır. “Biz Türkiye’yi üzmez”, “Türkiye’nin tepkisini çekecek hiçbir davranışta bulunmayız”, “Biz Kuzey Irak’ta ne yapıyorsak, hepsi Türkiye’nin bilgisi dâhilindedir” (Tür,2009) gibi sözler sarf etseler de bölgede iki ülkenin çıkarları örtüşmemekteydi.

İsrail’in bölgede bulunan etnik grupları kendi çıkarları doğrultusunda desteklemesi Davutoğlu doktrinleri çerçevesinde geliştirilen “istikrarlı Orta Doğu”, “komşularla sıfır sorun” ve “proaktif dış politika” gibi dış politik ilkelerle uyuşmuyordu. Türkiye Irak’ın toprak bütünlüğünün korunması taraftarıydı. Dolayısıyla bu dönemde İsrail’in Kuzey Irak’a desteği Türkiye İsrail ikili ilişkilerinde kriz ortamını derinleştirmiştir. (Boran, 2020).

Ankara, İsrail’in Kuzey Irak’taki faaliyetlerinden rahatsızlık duymuştur. 2003 yılında Başbakan Erdoğan’ın, Filistin’e yönelik uygulamaları nedeniyle İsrail’i devlet terörü uygulamakla suçladığı açıklamaları İsrail’in Kuzey Irak’a yönelik izlediği politikalar nedeniyle gerilen ilişkiler ile doğrudan ilgilidir. (Cagaptay, 2004, 22 Temmuz)

2004 yılında Genelkurmay istihbaratı tarafından İsrail’in özellikle ABD’nin Irak işgalinin ardından elli bin Kürt peşmergesinin eğitimini üstlenmesinin tespiti ve Filistin meselesi özelinde yaşanan diplomatik sorunlar çiçeği burnunda Türk hükümetinden randevu talep eden Ariel Şaron’un isteğinin reddedilmesi sonucunu doğurmuştur. (Batman Çağdaş, 2013)

3.4.AKP Dönemi Türk İsrail Siyasi Sektör Analizi

90’lı yıllardan itibaren ortak güvenlik politikaları çerçevesinde gelişen Türk-İsrail ilişkileri özellikle 2000’li yıllardan sonra Levant alt kompleksinde yaşanan Arap-İsrail çatışması etrafında şekillenmiştir. Kasım 2002 seçimlerinden zaferle ayrılarak tek başına iktidara gelen AKP’nin Filistin’den yana takındığı tutum, İsrail’in uzun yıllardır yaşadığı “çevrelenmişlik” sendromunu ve dış politikasında güvenlikleştirme eğilimini arttırmıştır. Bu durum, ikili ilişkilerde derin siyasi, askeri krizlerin yaşanmasına neden olmuştur.

AKP'nin İsrail politikası, kurucularının milli görüş çerçevesinde yer aldıkları dönemden ne denli ayrıldıklarının görülmesi açısından önemlidir. Nitekim 1993 yılında Recep Tayyip Erdoğan'ın Refah Partisi İl Başkanlığı sırasında İsrail'e yönelik sarf ettiği "İsrail'i devlet olarak tanımıyorum" gibi ağır ifadelerin, iktidara gelinmesinin ardından farklılaştığı görülmektedir. (Abdullah, 2019)

AKP iktidarı İsrail ile ilişkiler konusunda temkinli bir tutum sergilemiştir. Recep T. Erdoğan'ın iktidara geldikten kısa bir süre sonra "Newsweek" dergisine verdiği röportajda; İsrail ile olan ilişkilerin devam edeceğini ve hiçbir şekilde Yahudi karşıtı olunmadığını ifade etmiştir. (Kumbul, 2014, s. 58).

AKP iktidarının ilk yıllarında İsrail ile bakan seviyesinde pek çok ziyaret gerçekleştirilmiştir. İsrail devlet başkanı Moşe Katsav ve Dış İşleri Bakanı Silvan Şalom başta olmak üzere Türkiye'ye üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiştir. 2003 yılında Türkiye İsrail Parlamentolar arası Dostluk Grubu oluşturulmuştur. AKP Milletvekili Suat Kılıç grup başkanlığına seçilmiştir. (Yeltin, 2021).

30 Nisan 2003'te İsrail Filistin anlaşmazlığının çözümü için "Dörtlü" olarak adlandırılan Birleşmiş Milletler, ABD, Avrupa Birliği ve Rusya'nın hazırladığı "yol haritası" barış planı ortaya konuldu. 2005 yılına kadar bağımsız bir Filistin devletinin kurulması tedbirlerini içeren plan, Filistin yönetimi tarafından kabul edilmiştir. 25 Mayıs 2003'te ise Knesset tarafından da "Yol Haritası Planı" onayladı. (Haziran 04, 2003 Hürriyet) Bu onayın ardından 26 Mayıs 2003'te İsrail Savunma Bakanı Şaul Mofaz Ankara'ya ziyarette bulunmuş, Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül ile görüşmeler yapmıştır. Başbakan Erdoğan, Ortadoğu'da barışın temini için öngörülen iki devletli çözüme desteğini açıklamış, Filistin Başkanı Mahmud Abbas ve İsrail Başkanı Ariel Şaron ile telefonla görüşmüştür. (Hürriyet, 2003, 26 Mayıs).

Türkiye'nin, Levant alt kompleksinde yaşanan çatışmalarda sergilediği pragmatik ve çözüm odaklı dış politika Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi'nin öngördüğü "yalıtkan statüsünün" zorlanarak barış ve istikrarın sağlanmasına yönelik çaba sarf edildiğinin ve bölgede aktif bir politika izlenildiğinin göstergesi olmuştur.

Ancak ikili ilişkilerin bu ılımlı seyri İsrail'in bölgeye yönelik saldırgan politikaları ile sarsılmıştır. Hamas örgütünün kurucusu ve ruhani lideri Şeyh Ahmet Yasin'in 22 Mart 2004 tarihinde İsrail tarafından düzenlenen hava saldırıları ile

suikasta uğramasının ardından ilişkiler gerginleşir. Başbakan Erdoğan saldırıyı “İsrail devlet terörü yapıyor” ve “İsrail’in eylemleri dünya çapında antisemitizmi artırıyor” ifadeleriyle eleştirmiştir. Bununla beraber Erdoğan, Ortadoğu’da barışa gölge düştüğünü ve yol haritası barış planının ortadan kalktığını ifade etmiştir. İsrail Dışişleri Bakanlığı ise, Erdoğan’ın bu açıklamalarını Yahudi cemaatine zarar vermeye teşvik olarak değerlendirdi. (24.03.2004, Milliyet).

Şeyh Ahmet Yasin’in öldürülmesinden 26 gün sonra yerine geçen Abdülaziz Rantisi de aracına yapılan roket saldırısında öldürülmüştür. (Milliyet,2004). Rantisi’nin öldürülmesinin ardından açıklama yapan Dış İşleri Bakanlığı; İsrail’in gerçekleştirdiği eylemlerin bölgede barışa darbe vurduğunu tekrar etmiştir. (MFA, 2004:62).

Gerilen ilişkilerin düzeltilmesi amacıyla Temmuz 2004’te İsrail Başbakan yardımcısı Ehud Olmert Türkiye’ye gelmiştir. Olmert, Dışişleri Bakanı Gül ile görüşmüş fakat Başbakan Erdoğan ile görüşmemiştir. Başbakan Erdoğan’dan da randevu talep eden Olmert’in talebi gerekçe gösterilmeden reddedilmiştir. Bununla beraber Başbakan Erdoğan, İsraili mevkidaşı Ariel Şaron’un randevu talebini ise yoğunluğunu gerekçe göstererek reddetmiştir. Bu durum İsrail tarafında ikili ilişkilerin geleceğine yönelik tedirginliği artmıştır. (Hürriyet, 2004)

Ancak hem Ortadoğu bölgesel güvenlik kompleksinde hem de Türkiye’nin çevre komplekslerinde yaşanan gelişmeler Türkiye’yi İsrail ile ikili ilişkileri düzeltmeye yöneltmiştir. Küresel güç ABD’nin bölgesel çıkarları nedeni ile Irak Savaşında Türkiye’ye biçtiği rolün yerine getirilmemesi ve ardından yaşanan Çuval olayı nedeniyle gerginleşen ilişkilerin düzeltilmek istenmesi, Avrupa Birliği üyelik sürecinin koşullarından biri haline gelen Kıbrıs sorunun çözümüne yönelik; BM Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından ortaya konulan Annan planı çerçevesinde girilen kritik süreç, PKK’nın Kuzey Irak’ta faaliyetlerini sıklaştırması ve Ermeni Soykırımı iddiaları etrafında oluşturulmaya çalışılan yasa tasarıları gibi nedenler İsrail ile ikili ilişkilerin yumuşamasına neden olmuştur. (SDE Analiz, 2011).

Yaşanan gerginliklerin ardından 3-5 Ocak 2005 tarihleri arasında Türk Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, İsrail ve Filistin’e ziyaretler gerçekleştirmiştir. Gül’ün ziyaretlerinin nedenleri; ikili ilişkileri geliştirmek ve Ortadoğu’da üstlenilmesi planlanan arabuluculuk rolü hakkında İsraili liderlerin görüşünü almaktır. Dış İşleri

Bakanı Gül, İsrail Başbakanı Ariel Şaron ve Dışişleri Bakanı Silvan Şalom'la görüşmüştür. Abdullah Gül'ün ziyaretleri, Türkiye'nin İsrail'e yönelik "terörist devlet" suçlaması açıklamalarının yarattığı krizin giderilmesinde ve Ankara Tel Aviv ilişkilerinin normalleşmesinde etkili olmuştur. (Kenar, 2005).

Bununla beraber Türkiye'nin, İsrail'in Kuzey Irak'a yönelik uyguladığı politikalar hakkında kaygıları gündeme gelmiştir. Bölgesel güvenlik tehditlerine karşı stratejik çıkarlarını korumaya çalışan Türkiye'nin kaygılarının bir derece aşılması açısından söz konusu ziyaret faydalı olmuştur.

Aynı dönemde Filistin tarafında Mahmut Abbas Devlet başkanı olmuştu. Abbas'ın çözüme yatkın bir lider olması, bununla beraber İsrail tarafında ise Başbakan Şaron'un Gazze'den çekilme kararı vermesi bölgede barış için iyimser bir hava oluşturmuştur. Bu anlamda Türkiye'nin böyle bir dönemde gerçekleştirdiği ziyaret zamanlama açısından uygun olmuştur. (Orhan, 2005).

Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün ziyaretinin ardından Başbakan Recep Tayyip Erdoğan da, 1 Mayıs 2005 tarihinde büyük bir heyet ile İsrail'e ziyaret gerçekleştirmiştir. Başbakan Erdoğan, Cumhurbaşkanı Moşe Katsav ve Başbakan Ariel Şaron ile görüşmüştür. Görüşmenin ardından ılımlı mesajlar veren Erdoğan, Türkiye'de yaşayan 30.000 Yahudi kökenli vatandaşın iki ülke arasında köprü olduğunu ifade etmiş, antisemitizmin bir insanlık suçu olduğunu vurgulamıştır. (Uzer, 2011: 151). Erdoğan, Şaron ile aldıkları ortak karar gereği iki ülke arasında direkt telefon hattı kuracaklarını, ilişkilerin ticari, askeri, siyasi ve ekonomik boyutları ile ele alındığını ve İsrail ve Filistin arasında barışın sağlanması konusunda arabuluculuk teklif ettiğini belirtmiştir. (BBC, 2005, 2 Mayıs)

Bölgede yaşanan gelişmeler İsrail ile ikili ilişkilerin rayına oturmasını sağlamış ve Türk-İsrail ilişkilerini olumlu etkilemiştir. Bununla birlikte, ikili ilişkilerdeki bu olumlu hava Türkiye'ye bölgede etkisini arttırmak için önemli bir fırsat oluşturmuştur. Bu anlamda, Türkiye'nin, bölgenin şekillenmesine yönelik gerçekleştirmeye çalıştığı arabuluculuk kendisine biçtiği merkez ülke ve sınırları ötesinde çıkarları bulunan bir oyuncu rolü ile paralellik göstermiştir.

Gerçekleştirilen ziyaretin ağırlıklı kısmını Ortadoğu barış süreci oluşturmuştur. Ancak Türkiye, İsrail'i bölgede yeni adımlar atmaya ikna edememiştir. İsrail lideri

Şaron, “Filistin tarafı terörü bırakmadıkça barışın olmayacağını belirtmiştir. Önceliklerinin terörün ortadan kalkması olduğunu, ancak terör eylemlerinin ortadan kalkması durumunda yol haritası sürecine dönülebileceğini, Türkiye’nin arabuluculuk teklifine ise sağlanacak katkılardan dolayı memnuniyetle yaklaştıklarını ifade etmiştir. İsrail Dışişleri Bakanı Silvan Şalom ise, Arap ülkeleri ile ilişkilerinin düzeltilmesinde Türkiye’den yardım beklediklerini ifade etmiştir. (Kenar, 2005)

Söz konusu ziyaretlerde Türkiye’nin arabuluculuk görevi üstleneceğini ifade etmesi, İsrail ile ilişkilerde 1990’lı yıllardaki stratejik ortaklığın geride kaldığının ve diğer bölge ülkeleri ile eşit pozisyonda olduğunun göstergesidir. (Balcı, 2011).

2006 yılında ikili ilişkiler açısından bölgede kritik gelişmeler yaşanmıştır. Hamas ile ilişkiler, İsrail’in Filistin’e yönelik orantısız şiddet kullanımı ve Lübnan’a yönelik saldırılar ilişkilerin seyrini belirlemiştir.

2006 yılında Filistin Ulusal Yönetimi Meclisi’nde yapılan seçimlerde Hamas’ın zaferle ayrılmasının ardından Türkiye, Hamas ile görüşmeye başlamıştır. (Hale, 2009). Başbakan Erdoğan, Hamas’ın seçimleri kazanmasının ardından önyargılı davranılmaması gerektiğine yönelik açıklamalarda bulunmuş; Hamas’ın şiddete son vererek İsrail’i tanınmasını ve İsrail’in de Filistin halkının kararı olan seçim sonuçlarına saygı göstermesi gerektiğini belirtmiştir. (Şenel, 2006).

Ayrıca Türkiye’nin Filistin ve İsrail arasında arabuluculuk yapabileceğini ifade etmiştir. Hamas’ın Suriye’de sürgünde bulunan Siyasi Büro Başkanı Halid Meşal’ın Türkiye’yi ziyaret talebi Ankara tarafından olumlu karşılanmıştır. 16 Şubat’ta Hamas yetkilileri Türkiye’ye ziyaret gerçekleştirmiştir. (Yediot Ahronot, 2006, 16 Şubat).

Ancak Hamas liderinin bu ziyareti İsrail ile ikili ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur. İsrail, bu ziyarete sert tepki göstermiştir. İsrail Başbakanlık Sözcüsü Raanan Gissin, PKK ve Hamas arasında benzerlik kurarak, “Biz Abdullah Öcalan ile bir araya gelsek siz ne hissederdiniz? Bir teröristi yakalayıp cezaevine kapatıp, bir diğerini kırmızı halılarla Ankara’da, İstanbul’da karşılayamazsınız” ifadelerini kullanarak İsrail’in tepkisini dile getirmiştir. (VOA News, 2006).

PKK konusunun İsrail tarafından Hamas’ın ziyareti ile ilişkilendirilmesi Ankara’yı rahatsız etmiştir. Dış İşleri Bakanlığından yapılan açıklamada, İsrail Başbakanlık Sözcüsü ‘nün ifadeleri “talihsiz bir beyan” olarak nitelendirilmiş ve

açıklamadaki benzetmelerin “tamamen yersiz ve yanlış olduğu” ifadelerine yer verilerek iç politika saikiyle yapıldığı anlaşılan beyandan duyulan rahatsızlığın İsrail tarafına iletildiği belirtilmiştir. (Dış İşleri Bakanlığı, 2006)

Hamas liderinin Ankara ziyareti küresel güç ABD’nin de tepkisini çekmiştir. Türk-Amerikan Dostluk Grubu üyesi Robert Wexler, 10 Nisan tarihinde Türkiye’de gerçekleşen toplantıda söz konusu ziyaretin ABD tarafında büyük güvensizliğe yol açtığını ifade etmiştir. Wexler, AKP’li yetkililerin, Hamas’ın terörist faaliyetlerden uzaklaştırılması ve İsrail ile Hamas arasında arabuluculuk yapmak amacı ile gerçekleştirildiği açıklamalarına ise karşı çıkmıştır. (İnat, K., & Balcı, A., 2006: 6).

AKP’nin 4 Kasım 2002 tarihinde iktidara gelmesinin ardından, İsrail ile ikili ilişkilerde kademeli bir erozyon ve gerileme yaşanmıştır. İlişkiler devam etse de kısa bir süre sonra ilişkilerin niteliği ve doğası değişmiştir. 1990’lı yıllar boyunca hâkim olan stratejik ittifak ilişkileri yerini çelişki ve çatışma ilişkilerine bırakmıştır. Bununla beraber ikili ilişkilerin eskisinden çok daha fazla bölgesel faktörlere bağımlı olduğu görülmektedir.

Ankara’nın bu dönemde Arap-İsrail çatışmalarında izlemeye çalıştığı arabuluculuk rolü, bölgedeki sorunları asgariye indirmeye yönelik olsa da “İsrail” ile ikili ilişkilerde yaşanan krizlerle çıkmaza girilmiştir. 2006 yılında İsrail’in Lübnan’a başlattığı geniş kapsamlı operasyonla başlayan ve 2009 yılında Gazze savaşında Filistinlilere yönelik uygulanan orantısız gücün Ankara tarafından resmi olarak kınanması ile gelişen süreç, İsviçre’nin Davos kentinde düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu’nda Başbakan Erdoğan’ın, İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres ile yaşadığı hararetli bir tartışmanın ardından kürsüyü şiddetle terk etmesiyle doruk noktasına ulaşmıştır. (Barkey, 2011).

Ancak ikili ilişkilerde asıl geri dönülemez hasar İsrail’in Mavi Marmara saldırısı ile yaşanmıştır. İsrail’in Türk vatandaşlarının ölümüne neden olan kanlı saldırısı Ankara tarafından İsrail’e yönelik izlenen politikaları tümü ile değiştirerek Türk Dış Politikasında İsrail’in bir dizi önlem ile güvenlikleştirilmesine ve bir tehdit olarak algılanmasına neden olmuştur.

3.5. İkili İlişkilerde Krizler Dönemi

3.5.1. 2006 Lübnan Savaşı

Levant alt kompleksinde, İsrail ve Hizbullah arasında devam eden çatışmalar 12 Temmuz 2006 yılında Hizbullah militanlarınca İsrail sınırının geçilerek üç İsrailli askerin öldürülmesi ve iki askerin rehin alınmasıyla başladı. Saldırı, Hizbullah tarafından “Gerçek Vaat Operasyonu” (Operation Truthful Promise) olarak adlandırılmıştır. Saldırının ardından Hizbullah yaptığı açıklamada rehine tutulan askerlerin ancak İsrail hapishanelerinde tutulan Filistinli mahkumların serbest bırakılması karşılığında iade edileceğini belirtmiştir. Bununla beraber, İsrail söz konusu saldırılara yönelik sert açıklamalarda bulunmuştur. İsrail Başbakanı Ehud Olmert, bu eylemi “savaş nedeni” olarak nitelendirmiştir. İsrail, Hizbullah tarafından askerlerinin kaçırıldığı bölgeye aynı gün operasyon düzenlemiştir. Bu operasyon devam ederken Hizbullah tarafından yapılan saldırıda bir İsrail tankı imha edilmiş ve beş İsrailli asker ölmüştür. Bunun üzerine İsrail, Lübnan’a yönelik “İstikamet Değişimi Operasyonu” nu (Operation Change of Direction) başlatmıştır. (Köse, 2006, s. 19)

İsrail’in Lübnan’da 1982’den beri giriştiği ikinci geniş kapsamlı operasyon, bölge istikrarını ve barışı tehdit etmiştir. Bölgede mevcut olan siyasi durumun karmaşıklığı bir kez daha gözler önüne serilmiştir. Lübnan merkezi hükümeti ve Hizbullah arasındaki sorunlar devam ederken, Suudi Arabistan ve İran gibi iki önemli merkezi güç bu sorun üzerinden nüfuz mücadelesine girişmiştir. İsrail’in Lübnan saldırılarının başlaması ile İran, Hizbullah kanalı ile bölgede etkisini arttırmıştır. Bölgede gücünü arttıran İran’a karşı Suudi Arabistan’da aktif biçimde soruna müdahil olmuştur. (Dursunoğlu, 2007).

17 Temmuz’da savaşa ilişkin hedeflerini Knesset’te açıklayan Başbakan Ehud Olmert, operasyonu sona erdirmelerinin koşullarını açıklamıştır. Buna göre, kaçırılan askerler serbest bırakılana, İsrail şehirlerini hedef alan saldırılar sona erene ve Lübnan Hizbullah’ının silahsızlandırılmasını öngören 1559 sayılı BM Güvenlik konseyi kararı yükümlülüklerini yerine getirene kadar saldırıların devam edileceğini açıklamıştır.

ABD Başkanı George Bush, Lübnan’da yaşanan çatışmalar nedeniyle Hizbullah’ı barışın ilerleyişini durduran teröristler olarak nitelendirerek İsrail’in kendini savunma hakkını belirtmiştir. İsrail’i Lübnan hükümetinin istikrarsızlaştırmaması konusunda

uyardığını kaydeden Bush, Hizbullah'ın önemli bir destekçisi olan Suriye'nin yaşanan krizdeki rolü nedeniyle hesap vermesi gerektiğini belirtmiştir. (The New York Times, 2006, 14 Temmuz).

Bununla beraber saldırıların şiddetinin arttığı ikinci günde Lübnan Başbakanı Fuad Sinyora'nın talebi ile BM Güvenlik Konseyi toplantıya çağrılrsa da ABD'nin reddi ile toplantı bir ateşkes kararı alınmadan dağılmıştır. (Cicioğlu, 2006, s. 156).

İlerleyen süreçte İsrail'in, Tiberias ve Hayfa şehirlerinin Hizbullah tarafından vurulması İsrail'in saldırılarını arttırmıştır. ABD Dışişleri Bakanı Condolezza Rice ve Almanya Dışişleri Bakanı Frank Walter Steinmeier bölgeye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaret sonrası Lübnan'daki savaşı “Yeni Ortadoğu'nun doğum sancıları” şeklinde yorumlayan Rice'ın bu açıklamaları tepki çekmiştir. (U.S. Department of State, 2006)

Amerika ve İtalya'nın ortak başkanlığında on sekiz ülkenin katılımı ile 26 Temmuz'da savaşın sona ermesi için Roma toplantısı gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin de aralarında bulunduğu üst düzey temsilcilerin katılımı ile gerçekleşen toplantıdan bir sonuç alınamamıştır. Konferans'ta çatışmaların sona ermesi için Lübnan Başbakanı Fuad Siniyora tarafından yedi maddelik bir plan sunulmuştur. Söz konusu plan, çatışmaların durdurulması, İsrail'in işgal ettiği Lübnan topraklarından çekilmesi, İsrail ve Hizbullah'ın ellerinde bulunan esirlerin karşılıklı olarak serbest bırakılması, Şebaa Çiftlikleri bölgesinin BM kontrolüne bırakılması ve Lübnan Ordusu'nun Güney Lübnan'a yerleşerek bölgeye BM Barış Gücü konuşlandırılmasını içeriyordu. Roma toplantısında, plan kabul edilmemiştir. Bununla beraber, bölgeye yerleştirilmesi planlanan gücün BM çatısı altında olması kararlaştırılmıştır. (Köse, 2006)

BM'nin ateşkes girişimi çabaları sonucunda Güvenlik konseyi çatışmaların sona ermesi için 11 Ağustos 2006'da 1701 sayılı kararı oy birliği ile kabul etti. Karar birer gün ara ile İsrail ve Lübnan kabinelerinde onaylandı. Ateşkesin ardından Lübnan ordusu, Güney Lübnan'a yerleşmiş İsrail askeri birlikleri kademeli olarak geri çekilmişlerdir. Bununla beraber, İsrail Hizbullah'a silah sevkiyatı engellenene kadar ambargoyu kaldırmayacağını açıklamıştır. (CNN, 2006, 14 Ağustos). 8 Eylül'de ise BM barış gücünün bölgeye konuşlanması ile hava ve deniz ablukası kaldırıldı. (Haaretz, 2006, 07 Eylül).

2006 Temmuz’unda başlayan İsrail Lübnan savaşı, Türk-İsrail ilişkilerinde ard arda yaşanacak krizlerin başlangıcı oldu. Nitekim “komşularla sıfır sorun” ilkesi çerçevesinde, yeni bir dış politika vizyonu belirleyen AKP iktidarı bölge ülkelerle ikili ilişkilerin gelişmesi için diplomatik faaliyetlerde bulunmuştur. 2004 yılında daha sonradan suikasta kurban giden, Lübnan Başbakanı Refik Hariri’nin ziyareti Lübnan Türkiye ilişkilerinde önemli bir gelişmedir. Dolayısıyla komşuları ile iyi ilişkiler geliştiren ve bölgede yaşanan çatışmalarda istikrarın sağlanması için diplomasinin öne çıkarılmasını savunan Türkiye’nin İsrail’e yönelik tepkisi sert olmuştur. Zira, İsrail’in bölgede gerçekleştirdiği saldırgan eylemler, Davutoğlu’nun iddialı görüşleri etrafında şekillenen yeni Türk Dış Politikası ile ters düşüyordu. Bu durum, jeopolitik konumu ve tarihsel mirasını referans alan merkez ülke ve sınırları ötesinde çıkarları olan küresel bir aktör vizyonu edinen Türkiye’nin bölgeye yönelik politikalarını zorlaştırmaktaydı.

Türkiye, İsrail’in Lübnan’a yönelik saldırıları devam ederken, savaşın diplomatik yollar ile çözülmesi için çok taraflı girişimlerde bulunmuştur. İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) Yürütme Kurulunun Malezya’da yaptığı toplantıya katılan Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, İsrail’in Lübnan’da orantısız güç kullanarak kadın ve çocukları öldürdüğünü belirten açıklamalarda bulundu. İsrail’i orantısız güç kullanımı nedeniyle ağır bir dille eleştiren Erdoğan, “Tanık olduğumuz bu savaş hiçbir şekilde meşru kabul edilemez. Müdafaa edilemez. Bu adil olmayan bir savaştır. Bunun galiba olmayacak. Nefret tohumları eken, radikalizme götüren bir savaştır” şeklinde açıklamaları ile uluslararası toplumu savaşın durdurulması için harekete geçmeye davet etmiştir. Bununla beraber, Lübnan’a konuşlandırılması planlanan uluslararası güce katkı yapılması konusunda hazır olduğunu da belirtmiştir. (Yeni Şafak, 2006).

Türkiye BMGK’nın 1701 Sayılı Kararı çerçevesinde barışı korumakla görevli BM barış gücüne asker göndermeyi kararlaştırmıştır. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Lübnan tezkeresi oylamasında hükümetin tavrının anlaşılması adına yaptığı konuşmada, Lübnan ve İsrail’e gerçekleştirilen ziyaretlerde taraflarla karşı karşıya gelinmeyeceği hususu üzerinde durmuştur. Hizbullah yetkilileri ile görüşmenin ardından Türkiye’nin katılımını beklediklerini, Lübnan Krizi’nin Türkiye’nin stratejik önemini bir kez daha gözler önüne serdiğini ifade etmiştir. Bununla beraber, Lübnan’a

asker gönderilmesini içeren tezkere muhalefet ve kamuoyu tarafından eleştirilmiştir. (BBC, 2006).

3.5.2. 2008 Dökme Kurşun Operasyonu

3.5.2.1 Operasyon Öncesi; Türkiye'nin İsrail ve Suriye Arasında Arabuluculuk Faaliyetleri

2006 yılında Levant alt kompleksinde yaşanan İsrail-Lübnan savaşı, İsrail'in Suriye politikasında değişim yaşanmasına neden olmuştur. Lübnan Savaşı sırasında Suriye'nin Hizbullah'a yönelik yardımları; İran, Suriye ve Hizbullah arasında oluşturulan ittifak bu değişimin temel nedeni olarak sıralanabilir. Suriye'nin bölgedeki faaliyetleri İsraili karar alıcılara, İsrail'in ulusal güvenliğine yönelik Suriye tehdidinin boyutunu gözler önüne sermiştir. (Bulut, 2020)

Gerçek güvenlik problemini bir devletin egemenliğini, bağımsızlığını tehdit edilmesi olarak tanımlayan Kopenhag Okulu'na (Waeber, 1995: 52) göre böyle bir tehdide karşı maksimum çabanın harekete geçirilmesi gereklidir. Nitekim Weaver, beka ile ilgili gördüğü güvenlik problemi karşısında karar alıcıların olağanüstü tedbirler alarak beka sağlanması yoluna gittiğini ileri sürmüştür. (Weaver, 2011: 465-480). Dolayısıyla İsrail'in kendi güvenliğine, bekasına tehdit olarak gördüğü Suriye'ye karşı izlediği politikalarla askeri müdahale de dahil olmak üzere her türlü önlemi almıştır.

Nitekim bu dönemde MOSSAD tarafından Suriye'nin nükleer silah çalışmalarına dair istihbarat elde edilmesi ile bölgede İsrail devletine düşman hiçbir aktörün nükleer silaha sahip olmamasını öngören “Begin Doktrini” çerçevesince Suriye'ye 6 Eylül 2007'de büyük bir hava harekâtı düzenlenmiştir. İsrail'in bu harekâtı UAEK tarafından Suriye'nin nükleer çalışmaları ile ilgili soruşturma başlatılmasına sebep olmuş ve Şam yönetiminin nükleer çalışmalar içerisinde olduğunun anlaşılmasını sağlamıştır. (Süvari, 2023, s. 251-268)

2008 yılında ise İsrail Başbakanı Ehud Olmert'in 2007 Türkiye ziyareti ile gündeme gelen, İsrail Suriye barış görüşmelerine başlanmıştır. Olmert hükümeti tarafından Suriye ile müzakerelerin başlatılmasında bölgede şer eksenini olarak

nitelendirilen İran ve Suriye ekseninin zayıflatılması amaçlanmıştır. (Rabinovich,2012: 10.)

Türkiye, İsrail ve Suriye hükümetlerince yayınlanan ortak deklarasyonda; “Türkiye’nin nezaretinde başlayan barış görüşmeleri çerçevesinde taraflar görüşmeleri iyi niyetle sürdürecektir. Taraflar aralarındaki diyalogu Madrid Konferansı ilkeleri çerçevesinde, kapsayıcı bir barışın sağlanması şeklinde yürütmeyi kararlaştırmıştır” şeklinde açıklamalarda bulunulmuştur. (Milliyet, 2008, 22 Mayıs).

İsrail Başbakanı Olmert’in, Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esad’la temas kurma çabaları Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın aracılığıyla gerçekleşmiştir. Olmert, Erdoğan aracılığı ile Suriye’ye yirmiye yakın mesaj göndermiştir. (Milliyet, 2008, 31 Mart).

İki ülke arasındaki sorunların çözümü için Türkiye’nin 2007 yılındaki arabuluculuk faaliyetleri Ortadoğu’da artan etkisini gözler önüne sermiştir. (İnat, 2014: 210) Bununla beraber, üçüncü taraf olarak Arap İsrail çatışmasının çözülmesi için izlenen farklı adımlar, Kasım 2007 yılında gerçekleşen İsrail Cumhurbaşkanı Shimon Peres ve Filistin Ulusal Yönetimi Mahmut Abbas’ın Türkiye ziyaretleri bu etkinin somut bir örneğidir. Peres’in, nüfusu Müslüman olan bir ülkenin parlamentosunda konuşma yapan ilk İsrail Cumhurbaşkanı olması Türkiye’nin bu dönemde attığı adımların ve yumuşak gücünün bir göstergesidir. (Özcan, 2009).

İsrail Başbakanı Ehud Olmert, Peres’in TBMM’de konuşmak için davet edilmesini “olağanüstü bir olay” olarak değerlendirmiş (BBC Türkçe, 2007, 12 Kasım) ve Türkiye’nin Arap ülkeleri ile yakınlaşmada ılımlı ve demokratik yapısının bölgede İran ile özdeşleşen radikal İslam’a karşı bir denge oluşturacağını belirterek “Türkiye’nin tarzı kazanırsa hepimiz kazanırız” şeklinde yorumda bulunmuştur. (BBC Türkçe, 2007).

Ancak Türk İsrail ilişkilerindeki bu ılımlı hava 2008 yılının son günlerinde İsrail’in Gazze’ye yönelik başlattığı Dökme Kurşun Operasyonu ile bozulmuştur. Operasyonun İsrail Cumhurbaşkanı Peres’in ziyaretinden kısa bir süre sonra başlatılması arabuluculuk faaliyetlerini ortadan kaldırmıştır. Başta Başbakan Erdoğan ve diğer Türk karar alıcılar nezdinde İsrail’in güvenilirliği sarsılmıştır. İkili ilişkilerde

diyalog ve müzakerelerin rafa kaldırılması ard arda yaşanan krizlerin doğmasına neden olmuştur.

3.5.2.2. Operasyonun Gelişimi

2006 yılında Filistin’de gerçekleşen seçimlerde Hamas’ın sürpriz bir zafer elde etmesi 40 yıllık El Fetih iktidarının sonunu getirmiştir. Yaser Arafat’ın, 2004 yılında ölümünün ardından yerini alan Mahmut Abbas’ın, Arafat’ın politikalarını terk ederek Batı ve İsrail ile uzlaşma politikaları izlemesi El Fetih’in halk nezdinde güç kaybetmesine neden olmuştur. Hamas’ın İsrail’e yönelik roket saldırılarının, İsrail’e zarar vermediğini ve ağır misillemelerle provokasyona sebep olduğunu ifade eden Abbas’ın bu açıklamalarına rağmen Hamas halk desteğini alarak 2006 seçimlerini kazanmıştır. İsrail, bu dönemde Filistin yönetimi üzerinde baskı oluşturarak Hamas’ın seçimlere girmesini engellemeye çalışmıştır. Ancak, Hamas’ın seçimlere girmesini engelleyememiştir. Bununla beraber Hamas’ın, El-Fetih’in güvenlik güçlerini tanımaması ve iki örgüt arasındaki fikir ayrılıkları gerilimi arttırmıştır. Filistin idaresine geldikten sonra Hamas, İsrail’e yönelik silahlı mücadeleden vazgeçilmeyeceğini, işgal ve ölümler ortadan kalkmadan daimî bir ateşkesin imzalanmayacağını belirtmiştir. (Kaya, 2009)

Hamas ve El-Fetih ile artan gerilim ve görüş ayrılıkları çatışmayı kaçınılmaz hale getirmiştir. Çatışmaların sonucunda zafer elde eden Hamas’ın Gazze Şeridini ele geçirmesi Filistin yönetiminin, Gazze Şeridi ve Batı Şeria şeklinde “de facto” olarak ayrılması ile sonuçlanmıştır. Gazze’den uzaklaştırılan El Fetih, Mahmut Abbas önderliğinde Batı Şeria’da resmi olarak tanınmış bir yönetim olarak varlık sürdürürken, Gazze’de İsmail Haniye’nin başkanlığında resmi olarak tanınmayan başka bir yönetim ortaya çıkmıştır. (Dalar, 2009).

Hamas’ın Gazze’de kontrolü ele geçirmesinin ardından İsrail, 19 Eylül 2007’de Gazze şeridini düşman bölge ilan ederek Gazze’yi abluka altına almıştır. Terörle mücadele kapsamında bölgeye temel gereksinimler de dahil olmak üzere mal ve eşya giriş çıkışını sınırlandırmıştır. 19 Haziran 2008’de taraflar arasında ateşkes sağlanmıştır. Ateşkes kapsamında Hamas, Güney İsrail’e saldırılarını durdurmuş, İsrail ise yaptırımlardan vazgeçmiştir. Taraflar arasında ateşkesin sağlanması ile

saldırıları azalmıştır. Ancak İsrail'in, 4 Ekim 2008'de Hamas üyelerini hedef alan saldırısı ile ateşkes bozulmuştur. İsrail'in ateşkesi bozmasının ardından Hamas İsrail'e yönelik saldırılarına tekrar başlamıştır. Bunun üzerine İsrail, Gazze Şeridi'ne yönelik, 27 Aralık 2008'de "Dökme Kurşun Harekatı'nı" başlatmıştır. (Topal, 2013, ss. 103-154).

Gazze'ye yönelik 27 Aralık 2008' de başlatılan ve 22 gün süren "Dökme Kurşun Harekatı" önemli yıkımlara sebep olmuştur. Operasyon, 100'ü kadın, 355'i çocuk olmak üzere 5.300 yaralı, 1.315 ölü, 14.000 yıkılmış ev, 20.000 yaşanamaz hale gelen ev, 50.000 kişinin evsiz kalması, açlık, susuzluk, elektriksizlik ve başta tıbbî malzeme olmak üzere her türlü insani yardımdan yoksunluğa yol açmıştır. (Baş, 2009) Operasyonun ardından ortaya çıkan vahim tablo Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan Goldstone raporunda "savaş suçu" olarak nitelendirilmiştir. (İnat, Aslan & Duran, 2017)

İsrail Savunma sözcüsü ise harekate yönelik yaptığı açıklamada "teröre destek sağlayanların terörist" muamelesi görececeklerini ve saldırıların teröre karşı olduğunu ifade etmiştir. (Embassy of Israel, 2008). 17 Ocak'ta Mısır tarafından önerilen ateşkes İsrail, ardından Hamas tarafından kabul edilmiş ve ateşkes sağlanmıştır. Saldırıların ardından Gazze enkaz haline gelmiştir. Bununla beraber uluslararası hukuk tarafından yasaklanmış silahların kullanılması, Birleşmiş Milletler okullarının vurulması ve çocuk ve kadın ölümlerindeki yükseklik İsrail'in Gazze'ye topyekûn bir ceza vermek istediğinin göstergesidir. (Ayhan, 2009).

3.5.2.3. Türkiye'nin Operasyona Yönelik Güvenlikleştirme Stratejisi

Türk İsrail ilişkilerinde önemli bir kırılma noktası olan "Dökme Kurşun Operasyonuna" en sert tepkiyi veren ülkelerden biri de Türkiye olmuştur. Bu operasyonun bölgesel güvenliği tehdit ettiği değerlendirilerek, İsrail ile ilişkiler hem ulusal hem de uluslararası düzlemde güvenlikleştirilmiştir.

Erdoğan operasyona yönelik "*Bariş için bu kadar çaba sarf ettiğimiz bu dönemde, İsrail'in böyle bir yola tevessül etmesini, her şeyden önce bariş, bariş teşebbüslerine indirilmiş bir darbe olarak görüyorum. Süratle bu yaklaşımın durdurulmasını, bundan vazgeçilmesini özellikle vurguluyorum*" ifadelerini kullandı.

(Milliyet, 2008) Gazze’yi açık hava hapishanesi olarak nitelendiren Erdoğan, Birleşmiş Milletleri ve uluslararası toplumu İsrail’in saldırıları karşısında göreve çağırmıştır. (Milliyet Gazetesi, 2008)

Erdoğan, saldırıların durdurulması için Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Ban Ki Moon ile görüşerek yoğun diplomatik faaliyetler yürütmüştür. Türk Dış İşleri Bakanlığı yaptığı resmî açıklamada uluslararası topluma, harekate sessiz kalınmaması yönünde çağrı yapmış, çok sayıda Filistinlinin yaşamını yitirmesini şiddetle kınamış ve İsrail’in Gazze’ye yönelik başlattığı askeri hareketin durdurulmasını istemiştir. (Dış İşleri Bakanlığı, 2008).

30 Aralık’ta gerçekleşen Milli Güvenlik Kurulu toplantısının ardından yapılan açıklamada ise çatışmaların sona erdirilerek sivil ölümlerinin engellenmesi, Gazze’ye insani yardımların ulaştırılması ve diplomasiye öncelik verilmesi çağrısı yapılmıştır. (Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Resmî Sitesi, 2008)

Erdoğan, Gazze saldırılarının ardından İsrail Başbakanı Olmert ile temaslarını durduğunu açıklamıştır. Erdoğan’ı böyle bir davranışa iten sebeplerin başında saldırılardan yalnızca beş gün önce Ehud Olmert’in gerçekleştirdiği Ankara ziyaretidir. Olmert ziyaretinde, “Gazze’de insani bir dram yaşanmayacaktır” şeklinde açıklamada bulunmuş ve bu konuda Türkiye’ye söz vermiştir. Başbakan Erdoğan, verilen sözlerin tutulmamasını Türkiye’ye karşı yapılmış bir saygısızlık olarak nitelendirmiştir. Ayrıca Olmert’in bu sözleri İsrail’in Ankara Büyükelçisi Gabby Levy tarafından da inkâr edilmemiştir. (Milliyet Gazetesi, 2008).

Ziyaretin ardından başlayan saldırılardan Türkiye’nin bilgisi olduğuna dair tartışmalar yaşanmıştır. Ancak söz konusu ziyaretin gündemi İsrail ve Suriye arasındaki dolaylı barış görüşmeleri olmuştur. Newsweek Dergisi’ne verdiği röportajda Erdoğan, konuyu açıklamıştır. İsrail ve Suriye’nin doğrudan görüşme yapması için Olmert’e teklif götürülmüş ancak Olmert hemen cevap vermeyerek meslektaşlarına danışacağı yanıtını vermiştir. Türkiye İsrail ve Suriye arasında gerçekleşecek doğrudan görüşmelere yönelik bir yanıt beklerken, İsrail’in Gazze’ye yönelik operasyon başlatmasını sert bir üslupla eleştirmiştir. (Habertürk, 2009)

Bununla beraber Erdoğan, 7 Ocak’ta yaptığı açıklamada İsrail’e yönelik açıklamalarını daha da sertleştirmiştir. Partisinin TBMM Grup konuşmasında İsrail’e

yönelik açıklamalarda bulunan Erdoğan, kendisini duygusal olmakla eleştiren İsrail'e duygusallığının Gazze'de yaşamını yitiren kardeşlerime yöneliktir ifadesini kullanmıştır. İsrail Başbakanı Ehud Barak ve Dış İşleri Bakanı Tzipi Livni'ye seslenerek; “Şubat'ta yapacağınız seçimi bırakın, tarih sizi şu yaptıklarınızla, insanlık yaşamına bir kara leke düşürdünüz diye yargılayacak. Biz, dedeleriniz, ecdadınız kovulduğu zaman, sizi kalkıp da bu topraklarda ağırlayan, misafir eden Osmanlı'nın torunları olarak konuşuyoruz.” sözleri ile tepkisini dile getirmiştir. (Hürriyet, 2009, Ocak 7). Üslubunun sert olduğuna dair eleştirilere ise, İsrail'in uluslararası hukuku çiğneyerek kullandığı yasaklı silahları ima ederek *“üslubu sert” diyenler var. Herhalde bu, fosforlu bombalardan daha sert değil*” yanıtını vermiştir. (Milliyet, 2009, Ocak 14).

Türkiye'den gelen sert tepki karşısında İsrail, Hamas ve PKK arasında benzerlik kurmuştur. İsrail tarafından sıklıkla kullanılan bu savunma Gazze saldırılarına yönelik Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve ABD başkanı George Bush'un görüşmelerinde Bush tarafından da ifade edilmiştir. (Bölme, 2009, s. 1-18).

İsrail Büyükelçisi Gabby Levy ise İsrail'in Gazze'ye yönelik operasyonlarını Türkiye'nin Kuzey Irak'ta gerçekleştirdiği operasyonlara benzeterek “Türkiye yerine İsrail, PKK yerine Hamas yazsanız aynı şey olur” ifadelerini kullanmıştır. (Hürriyet Gazetesi, 2008, Mart 5).

Türkiye, yaşanan gelişmelerin ardından yine de Tel Aviv yönetiminden Gazze ambargosunun yumuşatılmasını ve Suriye ile Türkiye'nin kolaylaştırıcılığında barış görüşmelerinin yeniden başlaması için çağrıda bulunmuş fakat sonuç alamamıştır. Ankara'da İsrail'in barış ve diyalog kanalları ile ikna edilemeyeceği görüşü giderek ağırlık kazanmıştır. Bununla beraber Türkiye bu dönemde izlediği politikalarla İsrail'in Gazze'ye uyguladığı politikaların uluslararası toplum nezdinde sorgulanması için çaba sarf etmiştir. (Sırım, 2019, s. 355-374).

Filistin sorunun çözümüne yönelik yumuşak güç unsurları olarak nitelendirilen diplomasi ve müzakereleri ön plana çıkararak bölgede aktif bir dış politika izleyen Türkiye, bölgesel ve küresel düzeyde barışın tesis edilmesi için çalışmıştır. Ancak Türkiye'nin yeni dış politikası çerçevesinde kendine atfettiği merkez ülke vizyonu ile oluşturduğu arabuluculuk rolünün İsrail'in Gazze'ye yönelik beklenmedik operasyonu

ile ortadan kalkmıştır. Böylece İsrail bir kez daha bölgede sivillere yönelik orantısız şiddet eylemlerinden vazgeçmeyeceğini söz konusu operasyon ile kanıtlamıştır.

İsrail tarafından Türkiye'nin arabuluculuk rolünün, dolayısıyla bölgesel politikalarının hiçe sayılması, ikili ilişkilerdeki en önemli kırılma noktalarından biri olmuştur. Bu kapsamda Türkiye'nin İsrail politikasında eksen kaymaları yaşanmıştır. Dökme Kurşun Operasyonunu takiben ard arda yaşanan Davos, Anadolu Kartalı Tatbikatının iptal edilmesi, Alçak Koltuk Krizi gibi krizler İsrail'in Mavi Marmara saldırısı ile zirveye ulaşmıştır. Saldırı, ikili ilişkileri her alanda etkilediği gibi Türkiye tarafından İsrail'in gerek iç politik alanda gerekse bölgede güvenlikleştirilmesine neden olmuştur.

Türkiye'nin Levant alt kompleksine ve bölgenin geneline yönelik barışı sağlama girişimleri, yaşanan bölgesel gelişmeler nedeni ile güvenlikleştirme politikalarına dönüşmüştür.

3.5.3. “One Minute” Çıkışı / Davos Krizi

Türkiye'nin Suriye ve İsrail arasında arabuluculuk çalışmalarının devam ettiği bir süreçte Gazze'ye yönelik 27 Aralık 2008'de düzenlenen Dökme Kurşun Operasyonu Türk hükümeti üzerinde ciddi hayal kırıklığı yaratmıştır. (Keskin, 2010) Türkiye'nin İsrail'e yönelik hayal kırıklığı devam ederken, 30 Ocak 2009'da İsviçre'nin Davos şehrinde toplanan “Dünya Ekonomik Forumunda” “Gazze: Orta Doğu İçin Barış Modeli” başlıklı özel oturuma dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ile İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Ban Ki Moon ve Arap Birliği Genel Sekreteri Amr Moussa katılım sağlamıştır. Panel sırasında Erdoğan ve Peres arasında karşılıklı konuşmalar üzerine cevap vermek isteyen Erdoğan'a Moderatör David İgnatius'un olumsuz geri bildirimi üzerine Başbakan Erdoğan İsrail'e sert eleştirilerde bulunmuştur. (Kavoğlu, S. 2016)

Erdoğan, Gazze'de sivillere yönelik uygulanan orantısız şiddete uluslararası toplumun seyirci kaldığını dile getirerek İsrail'in Gazze'ye uyguladığı ablukanın sonlandırılmasını istemiştir. İsrail Cumhurbaşkanı Peres, Erdoğan'ı Hamas'ın İsrail'e yaptıkları hakkında “bilgisizlikle” suçlamış ve “Sizin başınıza, İstanbul'a roket atılsa ne yaparsınız?” sorusunu sormuştur. Peres, yirmi beş dakikalık konuşması süresince

çoğu zaman sesini yükseltmiş ve Erdoğan’a hitaben sözlerine devam etmiştir. (Akilli, 2013).

Başbakan Erdoğan, İsrail Cumhurbaşkanı Peres’in sert sözlerinin ardından moderatör Ignatius’tan “bir dakika” süre istedi. Panel yöneticisi Ignatius’un söz hakkı tanımamasının ardından Erdoğan, Perez’e “*Sesin çok yüksek çıkıyor. Benden yaşlısın biliyorum ki sesinin benden çok yüksek çıkması bir suçluluk psikolojisinin gereğidir. Benim sesim bu kadar çok yüksek çıkmayacak. Bunu böyle bilesin. Öldürmeye gelince siz öldürmeyi çok iyi bilirsiniz. Plajlardaki çocukları nasıl öldürdüğünüz, nasıl vurduğunuzu çok iyi biliyorum. Ülkenizde başbakanlık yapmış 2 kişinin bana çok önemli lafları vardır. Filistin'e, tankların üstünde girdiği zaman, 'kendimi bir başka mutlu addediyorum' diyen başbakanlarınız var. Tankların üzerine çıkıp da 'Filistin'e girince mutlu oluyorum' diyen başbakanlarınız var. Ve bana sayılar veriyorsunuz. İsmi de veririm, belki merak edenleriniz vardır*” ifadelerinin ardından Erdoğan, panel yöneticisi Ignatius’un araya girmesine “sözümü kesmeyin” diyerek, “*Tevrat'ın 6. maddesi der ki 'öldürmeyeceksin. Burada öldürme var. Bu da çok enteresan.*” İfadeleri ile eleştirilerini sürdürdü. İsrail’e eleştirilerini elindeki notlardan okuyan Başbakan, panel yöneticisi Ignatius’un sözünü kesmesine cevaben, “*Sana da çok teşekkür ediyorum. Benim için de bundan böyle Davos bitmiştir. Daha Davos'a gelmem. Siz konuşturuyorsunuz. 25 dakika konuştu, 12 dakika konuştum. Olmaz.*” ifadelerinin ardından salondan ayrıldı. (CNN Türk, 2009, 30 Ocak).

Hem İsrail hem de Türk medyasında geniş yer verilen olaya İsrail’in Jerusalem Post gazetesi, “İsrail’in Erdoğan’ın azarlamalarından yorulduğunu ve bu durumun Türkiye’nin peşinden gidilme olasılığını gitgide düşürdüğü” şeklinde yorumlarda bulunmuştur. (Ntvmsnbc, 2009, 30 Ocak).

İç ve dış politikada büyük yankı uyandıran “one minute” çıkışı sonrası Erdoğan havaalanında büyük bir coşku ile karşılanmıştır. AKP’nin iç siyasette güçlenmesini sağlayan çıkış dış politikada bir kazan kazan durumu yaratmıştır. Özellikle Arap coğrafyasında kamuoyu Erdoğan’ı bu çıkışının ardından “kahraman” olarak görmeye Türkiye’yi ise bölgenin lider ülkesi olarak tanımlamaya başlamışlardır. (Boran, 2020: 35-36). Ortadoğu’da Türkiye’ye yönelik kalıplaşmış parametreler, bu sert çıkışın ardından sorgulanmaya başlanmıştır (Efe, 2012).

Davos krizi, Türkiye'nin Batı'yı karşısına aldığına dair birtakım tartışmaları gündeme getirmiştir. Bununla birlikte olay sonrasında İsrail Büyükelçisi Gaby Levy, iki dost ve yakın ülke olan Türkiye ve İsrail'in arsında görüş ayılıkları ve yanlış anlaşılmalara olabileceğini ilişkilerin normale döneceğini belirtse de Davos sonrası yaşanan krizler iki ülke arasındaki ilişkilerin bunun aksi yönünde geliştiğini göstermiştir. (Zeren, Yılmaz& Akbulut 2017).

Bununla beraber analistler krizin yorumlanmasında ilişkilere zarar verip vermediğini açıklarken iki aktörün bölgedeki önceliklerine odaklanmışlardır. Örneğin Soli Özel Şubat 2009, tarihli değerlendirmesinde Başbakan'ın çıkışının, hükümetin tutarlı ilerleyen Ortadoğu politikalarının bozulduğunun ilk işareti olarak yorumlamıştır. Gencer Özcan'a göre Davos'ta yaşanan gelişmelerin fitilini ateşleyen temel neden İsrail'in Türkiye'nin arabuluculuk rolünü hiçe sayarak Gazze'ye yönelik operasyon başlatması olmuştur. Komşularla sıfır sorun ilkesi çerçevesinde aktif bir dış politika geliştiren Türkiye'nin "bölgesel bir önder" rolünün yok sayılması ikili ilişkileri olumsuz etkilemiştir. (Erdoğan, 2013: 37-67). Zürcher'in (2020: 403) Davos'taki "one minute" çıkışına yönelik yorumu ise "Erdoğan'ın zihninde daha önceden tasarlanan bu hareketin Arap dünyasında hayli sempati kazandırdığı" yönünde olmuştur. (Balcı ve Kardaş, 2012: 113).

Davos'ta yaşanan gerginliğin yankıları devam ederken İsrail Kara Kuvvetleri Komutanı Avi Mizrahi'nin uluslararası askeri bir toplantıda, olaya ilişkin "*Türkiye uzun yıllar önce Ermenilere katliam yaptı şimdi aynısını Kürtlere yapıyor. Erdoğan, aynaya baksın*" sözlerine Ankara nota ile karşılık vermiştir. Genelkurmay başkanlığı, Mizrahi'nin açıklamalarına "Kabul edilmez" şeklinde tepki göstermiştir. Bununla beraber İsrail'in Ankara Büyükelçisi Gaby Levy, bakanlığa çağırılarak Mizrahi'nin açıklamaları ile ilgili izahat istenmiştir. İsrail ordu sözcülüğünden yapılan açıklamada ise, Komutanın Türkiye ile ilgili kişisel görüşlerinin İsrail Silahlı Kuvvetleri'ne ait olmadığını, orduyu bağlamadığı ve İsrail ordusu ile ilgili olmadığı yönünde açıklama yapılmıştır. (Şalom Gazetesi, 2009, 18 Şubat).

Ayrıca İsrail Genelkurmay Başkanı Gabi Aşkenazi, meslektaşı İlker Başbuğ'u arayarak kara kuvvetleri komutanı General Avi Mizrahi'nin sözlerinden üzüntü duyduğunu ifade etmiştir. İsrail Genelkurmay Başkanı Gabi Aşkenazi'nin özrünün

altında ise uzun yıllardır devam eden askeri ilişkilerin, bozulan siyasi ilişkilerden etkilenmemesi isteği yatmaktaydı. (Inat & Telci, 2009, s. 158).

Ancak tüm bu açıklamalara rağmen ikili ilişkilerdeki krizlerin derinleşmesi engellenememiştir.

3.5.4. İsrail'in Diplomatik Karşı Tepkisi

Erdoğan'ın 2009 yılında gerçekleştirdiği Davos çıkışının ardından ikili ilişkilerde gerilimi tırmandıran bir diğer gelişme 13 Ocak 2010 yılında yaşanmıştır. Kamuoyunda “Alçak Koltuk Krizi” olarak bilinen gelişme; İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayolon'un Türkiye'de yayınlanan, “Kurtlar Vadisi Pusu” dizisinde yaratılan İsrail imajı ile ilgili olarak Türkiye'nin İsrail'in Tel Aviv Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'u görüşmeye çağırması ile başlamıştır. (Inat, Aslan & Duran, 2017).

Ancak Ayolon'un ülkesinin tepkisini iletme için ortaya koyduğu tutum gerilimi tırmandırmıştır. Ayolon, Büyükelçi Oğuz Çelikkol'u alçak bir kanepede ağırlamıştır. Çelikkol'un görüşmede basın mensuplarını istememesine rağmen basın mensuplarını görüşmeye davet etmiştir. Ayolon, kameralara dönerek İbranice, “Bizim yüksek, onun daha alçak bir koltukta oturduğuna, masada yalnızca İsrail bayrağı bulunduğu ve bizim gülümsemediğimize dikkatinizi çekerim” ifadelerini kullanması krizin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak krizin öncesinde İsrail'i öfkeliendiren bir diğer gelişme ise Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın İsrail'in Gazze'de gerçekleştirdiği saldırılara yönelik tepkisi olmuştur. İsrail Dış İşleri Bakanlığında yapılan açıklamada Başbakan Erdoğan'a sert tepki gösterilerek “İsrail devletine ve İsrail ordusuna en son ahlak dersi verecek olanların Türkler olduğu ifadesine yer verilmiştir”. İsrail'in sert açıklamaları ve ardından yaşanan Alçak koltuk Krizi, Türkiye tarafından tepki ile karşılanmıştır. (BBC, 2010, 12 Ocak).

Dış İşleri Bakanlığından konuya ilişkin “*İsrail'in Filistin'e yönelik uygulamaları hakkında tarafımızca dile getirilen eleştiri ve uyarılara cevaben İsrail Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamaları esefle karşılıyoruz... Tarih boyunca Yahudiler her dara düştüklerinde Türkler kendilerine ellerini uzatmışlardır. Türkler ve Yahudilerin uzun birlikte yaşama tarihi karşılıklı saygı ve hoşgörü tarihidir. Dolayısıyla, “Türkiye'nin İsrail'e ahlak dersi verecek son ülke” olduğu yönündeki*

bizzat Yahudi halkının hafızasıyla bağdaşmayacak bu iddiayı reddediyoruz. Gerçekleri tahrif eden bu ifade tarihe karşı bir haksızlıktır” şeklinde açıklamada bulunulmuştur. (Dış İşleri Bakanlığı, 2010).

Daha sonra Dışişleri Bakanlığı’ndan bir açıklama daha yapılmıştır. İsrail’in Ankara Büyükelçisi Gaby Levi, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Büyükelçi Feridun Sinirlioğlu tarafından bakanlığa çağırılarak Dany Ayolon’un diplomatik nezaket kurallarına uymayan davranışları ile ilgili izahat ve özür beklendiği açıklanmıştır. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2010).

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, olayın ardından gereken özürün resmi olarak gelmemesi durumunda Büyükelçinin geri çekileceğini ifade etmiş, ardından İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Perez devreye girmiştir. Peres, Ayolon’la görüşme gerçekleştirerek “söz konusu davranışın güzel olmadığı” uyarısında bulunmuştur. Şimon Perez’in devreye girmesinin ardından Danny Ayolon, Tel Aviv Büyükelçisi Oğuz Çelikkol’a yönelik tavrından dolayı resmi özür dilemiştir. Ayolon’un diplomatik nezaket kurallarına uymayan tavrı ülkesinde eleştirilere maruz kalmasına neden olmuştur. İsrail Parlamentosundan (Knesset) 17 milletvekili, Büyükelçi Oğuz Çelikkol’a Ayolon’un nezaketsiz tavrından dolayı özür dileyen mektup göndermiştir. Bununla birlikte koalisyon hükümetinin bakanlarından da eleştiriler yükseldi. Sanayi Ticaret ve Çalışma Bakanı Binyamin Ben Eliezer, ise Türkiye’nin ihtilafli olunan ülkelerin safına katılmaması gerektiğini belirtmiştir. (Hürriyet, 2010, 13 Ocak).

Krizin ardından İsrail Başbakanı Netanyahu, iki ülkenin bozulan ilişkileri üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur. İsrail Başbakanı kötü giden ilişkilerden dolayı endişelerini dile getirmiştir. Türkiye’nin yönünün gittikçe Batı’dan uzaklaştığını, Suriye ve İran’a doğru kaydığını ifade etmiştir. Netanyahu’nun görüşleri İsrail basınında da yer bulmuştur. Yedioth Ahranot Gazetesi, Netanyahu’nun kapalı kapılar arkasında, Türkiye’nin İran’la yakınlaşmasının İsrail için sıkıntı verici olduğunu söylediğini belirtmiştir. İsrail’in Gazze şeridine düzenlediği “Dökme Kurşun” operasyonunun bu süreci hızlandığını ve Ankara’nın Suriye ve İran ile bağlarını derinleştirdiğini kaydetmiştir. (NTV, 2010, 13 Ocak).

Türkiye ve İsrail arasında yaşanan Alçak Koltuk Krizinin ardından ikili ilişkilerde bir diğer önemli gelişme ise 17 Mayıs 2010 yılında yaşanmıştır. Türkiye ve Brezilya İran’ın nükleer zenginleştirme programına destek vermiştir. İsrail,

Türkiye'nin oynadığı nükleer arabuluculuk rolünden ciddi rahatsızlık duymuş ve iki ülkenin de İran tarafından manipüle edildiğini ifade etmiştir. (Inat, Aslan & Duran, 2017).

Alçak koltuk krizinin yaşanmasından dört ay sonra İsrail, ikili ilişkilerin kopmasına neden olan Mavi Marmara saldırısını gerçekleştirecektir.

3.5.5. İsrail'in Askeri Müdahalesi: Mavi Marmara Saldırısı

Türkiye-İsrail ikili ilişkilerinde yaşanan gerilimlerin zirveye ulaştığı nokta İsrail'in Mavi Marmara saldırısı olmuştur. Bununla birlikte İsrail Devleti tarihte ilk kez Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını öldürerek ikili ilişkilerin kopmasına neden olmuştur. (İnat ve Telci, 2011: 111).

Mavi Marmara, Uluslararası altı kuruluş tarafından “Rotamız Filistin, Yükümüz İnsani Yardım” sloganı ile organize edilen insani yardım filosudur. Organizasyon, Gazze'ye insani yardım götürülmesi, İsrail tarafından uygulanan ablukanın dünya kamuoyunda gündeme gelmesi amacıyla 36 ülkeden 700'ün üzerinde katılımcıyla oluşturulmuştur. 31 Mayıs 2010 tarihinde, Gazze'ye insani yardım ulaştırmaya çalışan 6 gemiden oluşan yardım konvoyuna yönelik Akdeniz açıklarında uluslararası sularda İsrail askerleri tarafından silahlı saldırı gerçekleştirilmiştir. İsrail tarafından gerçekleştirilen silahlı saldırıda filoda bulunan 9'u Türk, 1'i Türk uyruklu ABD vatandaşı olmak üzere toplamda 10 kişi öldürülmüş, onlarca katılımcı ise yaralanmıştır. Bununla birlikte filo zorla İsrail'in Aşdod Limanı'na götürülmüştür. Katılımcılar göz altına alınmıştır. Katılımcılar, gözaltında kaldıkları süre zarfında İsrailli yetkililer tarafından psikolojik ve fiziki işkenceye maruz bırakıldıklarını ifade etmiştir. İsrail'in saldırıları yalnızca oradaki sivillere zarar vermemiş aynı zamanda İsrail kurulduğu günden bu yana bölgede önemli müttefiki olan Türkiye ile ilişkilerinde telafisi mümkün olmayan yaralar açmıştır. Türkiye'yi her fırsatta eksen kayması ile eleştiren ve Gazze'de sivillere yönelik ablukanın ortadan kaldırılması için gösterilen çabaları “Yahudi Düşmanlığı” olarak nitelendiren İsrail, bölgede tek müttefiki olan Türkiye'ye birçok sorunun çözülmesinde ihtiyaç duyarken bu saldırı ile Ortadoğu'da yalnızlığını pekiştirmiştir. Arap komşuları ile ilişkilerini düzeltme şansını

yitiren İsrail'in içerisinde bulunduğu krizleri derinleştiren tavrı Türkiye'yi kaybetmesi ile sonuçlanmıştır. (Akilli, E. 2013)

İsrail'in Mavi Marmara saldırısının altında yatan en önemli psikolojik neden güvenlik endişeleri tarafından şekillendirilen dış politik tutumdur. Bu tutum İsrail'in dış tehditlere karşı varlığını güvence altına alma ve askeri üstünlüğünü muhafaza etme görüşünün desteklenmesine neden olmuştur. "Saldırı, en iyi savunmadır" mantığı ile aşırı güvenlikleştirilmiş dış politikası kendisi tarafından belirlenmiş topraklar üzerindeki İsrail'in varlığının korunması için her türlü tedbirin alınması görüşüne dayanır. (Efegil, 2013).

Mavi Marmara saldırısının ardından tarafların birbirlerini güvenlikleştirdikleri görülmektedir. Türkiye'de büyük bir infiale neden olan saldırıya hükümet ve toplum nezdinde oldukça sert tepkiler verildi. Türkiye, uluslararası alanda özellikle BMGK'da İsrail'in gereken cezayı alması ve saldırının sorumlularının yargılanması için çalışmalar gerçekleştirdi. Türk halkı nezdinde İsrail'e öfke artarken uluslararası alanda saldırı birçok ülkede protesto edildi. İsveç, Beyrut, Mısır, İran, İngiltere ve Ürdün'de gerçekleşen gösterilere çok sayıda eylemci ve sivil toplum kuruluşu katılmıştır. (CNN Türk,2010, Mayıs 31).

Türk hükümeti İsrail'e karşı askeri, diplomatik ve ekonomik önlemler alırken İsrail ise medyası aracılığı ile radikal eylemini meşru bir zemine oturtmaya çalıştı. Türkiye tarafından sunulan müzakere seçeneklerine bölgesel koşullar, aleyhine dönene kadar yanaşmadı. Bununla birlikte, bölgede Türkiye'ye alternatif müttefikler aradı. Yaşanan politik krizlerin ardından oluşan güç boşluklarını doldurmaya çalışmış bu kapsamda Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile yakınlaşmıştır. Özellikle Türkiye'nin ilerleyen süreçlerde açıklayacağı beş maddelik yaptırım paketinde bulunan askeri ilişkilerin askıya alınması İsrail ve Yunanistan arasındaki askeri ivmeyi hızlandırmış ortak askeri tatbikat düzenlemeye varan bir güzergâh takip etmiştir. (Çiçekçi, 2021).

3.5.5.1. Tarafların Saldırının Ardından Güvenlikleştirme Çabaları

Türkiye saldırıların ardından hem Dışişleri Bakanlığı hem de hükümet nezdinde birçok söylemde bulunmuştur. Dış İşleri Bakanlığı, yapılan açıklamada uluslararası

toplumu ve BM'yi İsrail'in Gazze'ye operasyonlarının sonlandırılması için inisiyatif almaya çağırmıştır. Bununla beraber açık denizde gerçekleşen ve uluslararası hukukun ihlali olan olayın telafisi mümkün olmayan sonuçlar doğuracağına altı çizilerek;

“Gazze halkına insani yardım ulaştırmak arzusunu taşıyan ve aralarında yaşlı, kadın ve çocukların da bulunduğu çok sayıda ülkeden sivillere karşı İsrail Savunma Kuvvetleri tarafından güç kullanılması sonucunda, elde edilen ilk bilgilere göre en az iki kişinin hayatını kaybetmiş ve 30'dan fazla kişinin yaralanmış olmasını en ağır şekilde protesto ediyoruz. İsrail masum sivilleri hedef alarak, insan hayatını ve barışçı girişimleri hiçe saydığını açık bir biçimde bir kez daha göstermiştir. Tel Aviv Büyükelçiliğimiz tarafından sürdürülen girişimlerin yanı sıra Bakanlığımıza davet edilen İsrail'in Ankara Büyükelçisi nezdinde bu kabul edilemez olay kuvvetle kınanmakta ve kendisinden acilen izahat talep edilmektedir. Gerekçe ne olursa olsun, yalnızca barışçıl faaliyetlerde bulunan sivillere karşı bu tür hareketlerin kabulü mümkün değildir. İsrail'in uluslararası hukukun ihlalinin teşkil eden bu davranışının sonuçlarına katlanması gerekecektir. Hayatını kaybedenlere Tanrıdan rahmet, kederli ailelerine başsağlığı ve sabır diliyor, yaralananlara acil şifa dileklerimizi iletiyoruz” ifadelerine yer verilmiştir. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2010).

Başbakan Erdoğan ise en sert tepkiyi vererek, İsrail'in Gazze'ye insani yardım götüren gemilere yaptığı kanlı katliamı, her türlü laneti hak etmiş bir katliam olarak nitelendirmiştir. Erdoğan, söz konusu saldırının bir meydan okuma olduğunu ve cezasız kalmaması gerektiğini ifade ettiği konuşmasını “Yalan söylemeyi devlet politikası haline getiren ve işlediği suçtan yüzü kızarmayan bir yönetimden soruşturma beklemek yerine, uluslararası camia bu olayı tüm boyutlarıyla soruşturmalı ve hukuki karşılığını vermelidir. Türkiye bu işin peşini bırakmayacak. Türkiye yeni yetme, köksüz bir devlet değildir, bir kabile devleti hiç değildir. Kimse Türkiye ile aşık atmaya, Türkiye'nin sabrını test etmeye kalkmamalıdır. Türkiye'nin dostluğu ne kadar kıymetliyse, düşmanlığı da o kadar şiddetlidir. Türkiye'nin dostluğunu kaybetmek bile başlı başına büyük bir bedeldir.” ifadeleri ile tamamlamış ve İsrail'e açıkça ilişkilerin eskisi gibi olmayacağı işaret etmiştir. (Milliyet, 2010, 2 Haziran).

Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu İsrail'in Gazze'ye yardım götüren gemilere saldırısını Türkiye'nin 11 Eylül'ü olarak nitelendirmiştir. Saldırının, bölgesel ve

küresel etkisinin derin olduğunu vurgulayan Davutoğlu, İsrail ile ilişkilerin artık eskisi gibi olmayacağını belirtmiştir. (Milliyet, 2010, 7 Haziran).

Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç ise insanlık tarihinde kara bir leke olan saldırının yanıtı kalmayacağı açıklamasının ardından yaptırımları açıklamıştır. İsrail Büyükelçisinin Ankara'ya çağırıldığını; Deniz Kızı, Barış Güvercini ve İsrail, Türkiye ve Ürdün arasında yapılması planlanan askeri tatbikatların iptal edildiğini açıklamıştır. İki ülke arasında yapılması planlanan futbol maçı da iptal edilmiştir. (BBC, 2010, 31 Mayıs).

Ayrıca Genelkurmay Başkanlığı, 31 Mayıs 2010 tarihli açıklamasında İsrail Genelkurmay Başkanı Gabi Aşkenazi'nin Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ'u arayarak bilgi verdiğini açıklamıştır. Başbuğ, görüşme esnasında "Uluslararası sularda askerî güç kullanılmasının; vahim ve kabul edilemez olduğunu ve olaya bu şekilde müdahale edilmesinin ortaya çok ciddi sonuçlar getirdiğini" belirtmiştir. (Genelkurmay Başkanlığı, 2010, 31 Mayıs).

31 Mayıs 2010'daki saldırının ardından Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Türkiye'nin çağrısı ile olağanüstü olarak toplanmıştır. Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu BMGK'da yaptığı konuşmada, İsrail'in saldırısını "haydutluk ve korsanlık" olarak nitelendirerek "Bir devlet tarafından işlenen cinayettir. Bunun hiçbir mazereti veya haklı gerekçesi yoktur. Böyle bir yola yönelmiş bir ulus devlet uluslararası camianın saygın üyesi olarak meşruiyetini kaybetmiştir..." ifadelerini kullanmıştır. Davutoğlu konuşmasının devamında BMGK'nın en güçlü biçimde tepki vermesini, İsrail'in hayatını kaybedenlerin ailelerinden ve yaralılarından özür dileyerek tazminat ödemesini ve gemilerin serbest bırakılarak insani yardımın Gazze'ye ulaştırılması taleplerinde bulunmuştur. (Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun BMGK'de Yaptığı Konuşma, 2010).

İsrail, saldırının ardından Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Genel Konseyinde dile getirdiği İsrail'in hayatını kaybedenlerin ailelerinden ve yaralılarından özür dileyerek tazminat ödemesini ve gemilerin serbest bırakılarak insani yardımın Gazze'ye ulaştırılması taleplerini karşılamamıştır. Hatta İsrail parlamentosunda (Knesset), İsrail'in Türkiye'den özür dilemesi hakkında yapılan oturumda İsrail Dış İşleri Bakan Yardımcısı Dani Ayalon, "İsrail'in Türkiye'den özür dilemesi gerektiğini düşünen biri varsa delirmiş olmalıdır" ifadelerini kullanmıştır. (Cumhuriyet, 2010)

Bununla birlikte, İsrail'in Mavi Marmara saldırısına yönelik tutumunda önemli farklılıklar yaşandığı görülmektedir. Saldırının yaşandığı dönemde iktidarda koalisyon hükümetinin olması İsrail'in siyasi anlamda tutumunun sık sık değişmesine neden olmuştur. Örneğin Başbakan Netanyahu'nun olaya yönelik tutumu başlangıçta sert iken bu durum ilerleyen süreçlerde değişmiştir. Dışişleri Bakanı Avigdor Liberman, Türkiye'ye dönük daha katı bir tutum içerisinde olmuştur. 2012 yılında Liberman'ın görevinden ayrılmasıyla İsrail'in Türkiye'ye yönelik politikalarının ılımlı bir çizgiye doğru geldiği görülebilir. Olaya yönelik İsrail tarafından yapılan ilk açıklamada, İHH'nin radikal bir terör örgütü olması nedeniyle İsrail askerlerinin ateş açmak zorunda kaldığı ifade edilmiştir. Saldırının ardından koalisyon ortağı Ehud Barak, düzenlediği basın toplantısında askerlerin amacının ateş etmek olmadığını ancak kendilerini korumak için ateş ettiklerini belirtmiştir. Netanyahu ilk açıklamalarında gemilerin kolayca durdurulduğunu ancak Türk gemisi Mavi Marmara'nın sertlikle karşılık verdiğini, barış değil nefret gemisi olduğunu ileri sürmüştür. (Gürpınar,2017)

Bu sert ilk açıklamaların ardından hükümet içi ihtilaflar İsrail'in tutumunda yumuşamama yaşanmasına ve sürecin yönetilmesine yönelik eleştirilerin artmasına neden olmuştur. İsrail'in önde gelen gazetelerinden Yedioth Ahronoth'un internet sitesi ynetnews.com'dan verdiği habere göre Barak, Netanyahu'nun uzlaşma yoluna girdiğini ancak Lieberman'ın onu engellediğini ifade ederek Liberman'ın sertlik yanlısı tutumunu eleştirmiştir. (Yeni Şafak, 2011, 19 Eylül).

3.5.5.2. Palmer Raporu

Mavi Marmara saldırısı ile ilgili olarak Türkiye, BM Güvenlik Konseyi'ni ve BM İnsan Hakları Komisyonu'nu harekete geçirerek krize uluslararası hukuk temelinde çözüm elde etmek istemiştir. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Ban ki Moon'un gözetiminde dört kişilik Soruşturma Komisyonu (Panel of Inquiry) kurulmuştur. Komisyonun başkanlığına eski Yeni Zelanda Başbakanlarından Geoffrey Palmer getirilmiştir. Aralarında Emekli büyükelçi Özdem Sanberk'in bulunduğu komisyon, Komisyon Başkanının adından esinlenerek Palmer Raporu olarak adlandırılan 105 sayfalık bir rapor hazırlamıştır. Rapor, İsrail'in uyguladığı ablukayı BM madde 51'e göre meşru müdafaa olarak tanımlamıştır. Bununla beraber İsrail'in tavrının ve uyguladığı ambargonun uluslararası hukuka uygun olduğunu belirtmiştir.

Raporun devamında abluka altında tutulan bölgenin çok uzağında on kişinin öldürülmesini ve birçok kişinin yaralanmasının aşırılık olarak nitelendirmiştir. Dolayısıyla bu kabul edilemez eylemlerinden dolayı İsrail'in üzüntüsünü belirterek tazminat ödemesinin gerekliliğine karar verilmiştir. Ayrıca İsrail ve Türkiye arasındaki ilişkilerin düzeltilmesinin Ortadoğu ve Dünya barışının sağlanması açısından gerekliliği vurgulanmıştır. (Aksar, 2012, s. 23-40).

Ancak Palmer raporunun BM Genel Sekteri Ban Ki Moon'a 2 Eylül 2011 tarihinde resmi olarak gönderilmesinden önce İsrail tarafından New York Times gazetesine sızdırılması ile ilişkiler bir kez daha gerilmiştir. Raporda saldırıya uğrayan Mavi Marmara gemisindeki Türklerin tutumunun eleştirilmesi, Türk tarafında İsrail'in kollandığının düşünülmesine sebebiyet verdi. Türkiye rapora sert tepki göstererek, İsrail'den açık denizde dokuz vatandaşının öldürülmesi nedeniyle özür dilemesini ve ölü ve yaralıları için tazminat talep etmiştir. Ancak İsrail bu taleplere olumlu yanıt vermeyince gerilim iyice tırmanmış, Türkiye İsrail'e yönelik beş maddelik yaptırım planını açıklamıştır. (Global Political Trends Center, 2011).

Buradan hareketle Temmuz 2011'de açıklanan Palmer Raporunun, uluslararası hukuku gözetmediği ve siyasal nitelikli olduğu ve taraflar arasındaki ilişkilerin diplomatik yollardan nasıl normale dönüştürülebileceği konusunda sadece temennilerden oluştuğu aşikardır. (A Eminoğlu, 2016)

Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu İsrail'e yönelik beş maddelik bir yaptırım paketi açıklamıştır. Yaptırımlar çerçevesinde, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de en uzun kıyısı bulunan sahil devleti olarak seyrüsefer serbestisi için gerekli her türlü önlemi alması da dahil olmak üzere; Türk-İsrail diplomatik ilişkileri ikinci kâtip düzeyine indirilmiştir. Bu İsrail'in 30 Kasım 1980'de Kudüs kararı ardından ikinci kez diplomatik seviyenin en alt düzeye indirilmesi olayıdır. İsrail'le tüm askeri anlaşmalar askıya alınmıştır. Türkiye Gazze'ye uygulanan ambargoyu tanımadığını, İsrail'in uyguladığı ablukanın Uluslararası Adalet Divanı'nda incelenmesini sağlayacağını ve saldırının Türk ve yabancı tüm mağdurlarının mahkemelerdeki hak arama girişimlerine destek verileceğini bildirmiştir. (Dış İşleri Bakanlığı, 2011).

Davutoğlu'nun beş maddelik yaptırım paketini açıklamasının ardından İsrail hükümetinden tepki gecikmemiş ve "özür yok" şeklinde açıklamalarda bulunulmuştur. Bununla birlikte BM Raporunun kabul edildiğini açıklayan İsrail hükümeti, özür

dilemenin mümkün olmadığını ancak yaşanan ölümlerden üzüntü duyulduğunu belirtmiştir. Türkiye ile ikili ilişkilerin onarılmasını dileyen İsrail tarafı, Ankara Büyükelçisi Levy'nin bir süre önce görevinin sonlandığını ve Türkiye'de bulunan meslektaşlarına veda ettiğini belirtmiştir. Bununla birlikte söz konusu yaptırımlar İsrail basınında da büyük yer edinmiştir. İsrail'in en büyük gazetelerinden Haaretz, BM raporunun iki ülke ilişkilerinde gerilimi arttırdığını belirterek, Türkiye'nin iki ülke arasında uzun yıllardır devam eden askeri ilişkileri kopartmasına dikkat çekmiştir. (Sabah, 2011, 3 Eylül).

3.5.5.3. İsrail'in Türkiye'den Özür Dilemesi

Dokuz Türk vatandaşının ölmesine neden olan Mavi Marmara saldırısı ile Türk İsrail ilişkilerinde derin yaralar açıldı. İkili ilişkilerde uzun yıllar süren güven problemini ortaya çıkaran saldırı daha önceleri hükümetler bazında olan güvensizliğin iki ülkenin halkları arasında da ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Saldırıların ardından İsrail'e yönelik Türkiye'nin her yerinden protestolar gerçekleşmiş ve İsrail karşıtı söylem artmıştır. Bununla beraber İsrail'de de Türkiye karşıtı söylemlerin artış gösterdiğini gözlemlemek mümkündür.

3 yıllık bir aradan sonra 2013 yılında ikili ilişkiler ABD'nin arabuluculuğunda tekrar canlanmıştır. Bu anlamda en önemli gelişme Türkiye'nin daha önce, ikili ilişkilerin normale dönmesi için koyduğu şartların; Öldürülen Türk Vatandaşları için Türkiye'den özür dilenmesi, öldürülen vatandaşların ailelerine tazminat ödenmesi ve Gazze'ye yönelik ablukanın kaldırılması şartlarının İsrail tarafından yerine getirilmesine yönelik adımlar atılması ile mümkün olmuştur.

İsrail'in Türkiye'den özür dilemesine yönelik ilk sinyaller ABD Başkanı Barak Obama'nın İsrail'e ziyareti öncesi yapılan basın toplantısında görüldü. İsrail Başbakanlık sözcüsü Mark Regev, Obama'nın ziyareti ile Türk İsrail ilişkilerinin gündeme gelebileceğine yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Regev, İsrail'in üzerine düşeni yapmaya hazır olduğunu ve bunun iki ülkenin yararına olduğunu ifade etmiştir. (Turan, 2013: 115).

İlk olarak Beyaz Saray tarafından duyurulan Netanyahu ve Erdoğan arasındaki telefon görüşmesinde Netanyahu can kaybına yol açan her hata nedeniyle Türk

halkından özür dilediğini belirtmiş ardından tazminat konusunda uzlaşıldığını ifade etmiştir. (BBC, 2013, 22 Mart).

İsrail Başbakanı Netanyahu'nun bürosundan yapılan açıklamada ise Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'la gerçekleşen görüşmede büyükelçilerin yeniden atanması, Türkiye'de İsrail askerlerine karşı açılan davaların iptal edilmesi gibi iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi konularında anlaşıldığı açıklanmıştır. Ayrıca, yaşanan olaylardan dolayı pişmanlığını dile getiren Netanyahu'nun olayın trajik sonuçlarının kasti olmadığını ve İsrail'in "operasyonel hataları" olduğunu belirterek bu açıklamaların hemen ardından Gazze dahil Filistin topraklarında sükûnet korundukça sivillere yönelik sınırlamaların kaldırıldığını ifade etmiştir. İsrail Dış İşleri Bakanlığı sözcüsü Yigal Palmor, Türk medyasına yaptığı açıklamada ise sorunun Obama ziyareti ile çözüldüğünü ve her iki ülkenin de ABD'ye çok şey borçlu olduğunu, başbakanların görüşmelerinin ardından gerçekleşen özür ve tazminata ilişkin sürece yönelik çalışmaların hemen başlayacağını ifade etmiştir. (AA, 2013, 22 Mart).

İsrail'in Türkiye'den özür dilemesi Dünya basınında oldukça geniş yer buldu. ABD medyası, CNN International, NBC, Fox TV gibi televizyonlar gelişmeyi son dakika haberi olarak duyurmuştur. ABD basını, İsrail'in özrünü Obama'nın eseri olarak değerlendirerek Obama'nın iki bölgesel gücü bir araya getirdiğini ve iki eski dost arasındaki ilişkilerin normale dönmесinin yolunun açıldığını kaydetti. İsrail'in önde gelen gazetelerinden Jerusalem Post gelişmeleri "İsrail tarihinde bir ilk" olarak nitelendirmiştir. Haaretz gazetesi ise radikal sağ görüşlü Lieberman'ın "Türkiye'den özür dilemek büyük hata oldu" ifadesini ön plana çıkarmıştır. Fransız basını, İsrail'in Türkiye'ye yönelik özrünü, Suriye krizinde ve İran'ın nükleer programına karşı yalnız kalmamak için gerçekleştirdiği bir hamle olarak değerlendirmiştir. Alman basını özrü ABD'nin bir başarısı olarak görmüştür. (TRT Haber, 22 Mart 2013)

Mavi Marmara saldırısının ardından İsrail'in özür dilemesi ile 26 Haziran 2016 tarihinde ikili ilişkilerin tekrar normale döndürülmesine yönelik mutabakata varılmıştır. Bu çerçevede iki ülke arasında 28 Haziran 2016'da "Tazminata İlişkin Usul Anlaşması" imzalanmıştır. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2015).

3.5.5.4. İsrail'in Özrünün Altında Yatan Asıl Nedenler

İsrail'in özrünün altında birçok sebep yatmaktadır. Bu sebeplerin başında bölgede yaşanan gelişmelerin olduğu bir gerçektir. 2010 yılında Arap Baharı ile bölgede ortaya çıkan gelişmeler iki ülke için farklı anlamlar ifade etmekteydi. Mısır ve Tunus'ta yaşanan değişimlerle, diktatörlüklerin ortadan kalkması, bölge ülkeleri ve Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştır. İsrail açısından, Arap Baharı ise birçok güvenlik sorununu beraberinde getiren bir gelişme olmuştur.

Özellikle İsrail'in 1979 Camp David anlaşmalarından bu yana yakın iş birliği içerisinde olduğu Mısır'da Mübarek diktasının devrilmesi ve olayların İsrail'in 1994 yılında barış anlaşması imzalayarak doğu sınırını güvene aldığı Ürdün'e sıçraması İsrail'de hem güneyden hem de doğudan kuşatılmışlık hissi yaratmıştır. Bölgede yaşanan gelişmeleri İsrail için kâbus olarak nitelendiren bazı yazarlar ise Netanyahu hükümetini bölgedeki olaylara karşı 'başını kuma gömmekle' eleştirmişlerdir.

2011 yılında Suriye'de ortaya çıkan iç karışıkların ardından Türkiye açıkça Suriye'deki rejim karşıtı muhaliflere destek vermiştir. İsrail'in izlediği Suriye politikası ise ülkenin istikrarının korunması şeklinde olmuştur. İsrail, Esad Rejiminin gitmesi ile Suriye'yi İran'dan uzaklaştırabilecek yeni bir Suriye yönetimi beklemiş ancak radikal Sünni hareketlerin kimyasal silahları edinmesi riski İsrail'in Suriye'de muhalefeti desteklemesini engelleyen unsurlardan biri olmuştur.

Bununla beraber Suriye'de Esad rejimine yönelik İran Devrim Muhafızları, ordu mensupları ve Hizbullah'ın aktif bir şekilde destek verdiğinin duyulması İsrail'in bölgede baş düşman olarak gördüğü İran'a yönelik politikalar izlemesine neden oldu. (Tür, 2013). İran, Suriye'de beliren iç savaş çerçevesinde Esad rejimine askeri (özellikle Hizbullah aracılığı ile), siyasi ve ekonomik destek vererek bölgesel gücünü arttırmıştır. Ayrıca İran'ın, Suriye'ye paralel olarak Lübnan'da Hizbullah aracılığı ile Irak'ta ise Şii nüfusa etkisi ile nüfuzunu arttırması ve hatta son dönemde Filistin'de Hamas ile yakınlaşması Türkiye İsrail ilişkilerinin yeniden canlanmasına katkıda bulunmuştur. (Tüysüzoğlu, 2014, s. 588-609).

Dolayısıyla İsrail'in özrünün altında, Arap Baharı sonrasında bölgede oluşan tehditlere yönelik bölgesel müttefiki Türkiye'yi geri kazanma ihtiyacı yatmaktadır. İsrail, yaşadığı kuşatılmışlık hissini aşmak ve bölgede en büyük düşmanı olarak

gördüğü İran'a karşı müttefik edinebilmek için Türkiye'den özür dilemiştir. Bununla beraber İsrail'in NATO'nun ve ABD'nin önemli müttefiklerinden olan Türkiye'ye yönelik silahlı saldırısı tüm Dünya kamuoyunda kınanmasına ve "saldırgan" imajının pekişmesine neden olmuştur. Bu anlamda söz konusu özür, yalnızca bölgesel imajının değil ABD ve Dünya kamuoyu nezdinde imajının düzelmesine yönelik bir çabadır. İsrail'i bu beklenmedik davranışa iten nedenlerden bir diğeri, bölgesel çıkarları nedeniyle ABD'nin iki yakın müttefikinin arasının bozuk olmasını istememesidir. İsrail'in özür dilemesine giden yolda, Türkiye'nin haklı ve kararlı tavrı ABD'nin İsrail'e yönelik baskısını arttırmasına neden olmuştur.

İsrail'in özrünün altında yatan bir diğer neden ise iç politik gelişmelerdir. Türkiye ile ilişkilerin yeniden sağlanmasında, koalisyon ortaklarından radikal söylemleri bilinen Avigdor Lieberman'ın karşı çıkması nedeniyle sonuç alınamıyordu. Lieberman'ın yolsuzluk suçlamaları nedeni ile istifasının ardından Netanyahu hükümeti, Lieberman'sız bir kabine ile özür dileyerek ikili ilişkileri yeniden tesis etmiştir.

Türkiye açısından ise İsrail'in özrünün iç ve dış politik hedefler açısından önemi büyüktür. Erdoğan'ın Davos çıkışının ardından iç politikada İsrail karşıtı söylemin önem kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla İsrail'e özür diletken lider sıfatını kazanan Erdoğan hem iç politik imajını pekiştirmiş hem de Türkiye'nin bölgedeki liderliği açısından önemli bir kazanım elde etmiştir. (Demirtaş, 2013).

3.6. İlişkilerin Askeri ve Ekonomik Boyutu

3.6.1. Askeri Sektör Analizi

1990'lı yılların başından itibaren Türkiye, İsrail ile güvenlik boyutunu öne çıkaran ilişkiler geliştirmiştir. İki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin 1986 yılında tekrar tesis edilmesi ile askeri ilişkiler de gelişmeye başlamıştır. Türkiye ile İsrail arasındaki yakınlaşma özellikle Körfez Savaşının ardından Ortadoğu'da etkinliğini arttıran ABD'nin bölgede oluşturduğu güvenlik mimarisinin temel unsurlarından biri olmuştur. ABD söz konusu oluşumu Arap ülkelerinin katılımı ile destekleyerek bölgesel bir ittifak oluşturmak istemiştir. Örneğin Mayıs 1997'de Türkiye, İsrail ve ABD ordusundan yetkililerin katıldığı toplantılarda, Suriye ve İran'ın yol açtığı bir

güvenlik tehdidi durumunda, üç ülkenin katkısıyla bir ortak birliğin oluşumu ve yapılanması gibi konular üzerinde durulmuştur. Ayrıca, toplantılarda, kurulması öngörülen birliğin beraber müdahale yeteneği edinmesine yönelik eğitim ve uyum çalışmaları da ele alınmıştır. Dolayısıyla Türkiye ve İsrail arasında 1990’larda temeli atılan askeri iş birliği ABD’nin Soğuk Savaş sonrası en önemli başarılarından biridir. Bununla birlikte iki ülkenin bölgede ortaya çıkan sorunları ortak güvenlik tehdidi olarak algılamaları ve yine aynı dönemde Oslo Barış sürecinin yarattığı koşulların etkisi iş birliğini hızlandırmış ve pragmatik yaklaşmanın temelini atmıştır. (Özcan, 2010, s. 29-38).

Dış İşleri Bakanı Hikmet Çetin’in 1992 yılında gerçekleştirdiği İsrail ziyareti ardından, 1991 yılında geri çekilen askeri ataşelerin büyükelçiliklere karşılıklı olarak atanması kararlaştırılmıştır. (Altunışık, 1999).

İki ülke arasında ivme kazanan askeri ilişkiler 1994 yılında yüksek düzeyde askeri komutanların karşılıklı ziyaretleri ile başlamıştır. Bu ziyaretler doğrultusunda Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Halis Burhan, 31 Mayıs – 3 Haziran tarihleri arasında İsrail’i ziyaret etmiştir. Bu askeri ilk ziyaretleri takiben askeri ticari ilişkiler ve ortak tatbikatlar başlatılmıştır. 18 Eylül 1995 yılında iki ülke arasında “Askeri Uçaklar ile Eğitim Hakkında Anlaşma Muhtırası” başlıklı önemli bir anlaşma imzalandı. Söz konusu anlaşma çerçevesinde iki ülke karşılıklı olarak hava sahalarını kullanabilecekti. (Koğ,2021, ss.211-247).

1996 yılının şubat ayında Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir’in Tel-Aviv’e gitmesi, Türkiye ve İsrail arasında ki bağların derinleştirilmesi açısından büyük önem taşımaktaydı. Tel Aviv’de gerçekleşen görüşmeler kapsamında 23 Şubat 1996 yılında Çevik Bir, İsrail ile Askeri Eğitim ve İş birliği Anlaşması’nı imzaladı. Söz konusu anlaşma iki ülke arasında askeri eğitim ve iş birliğini, askerî eğitim alanında karşılıklı bilgi ve deneyimlerin mübadelesi, askerî akademiler ve karargâhlar arası karşılıklı ziyaretler, müşterek eğitimlerin icrası, askerî tatbikatlara karşılıklı gözetimci gönderilmesi, askerî, sosyal ve kültürel alanlarda bilgi ve personel mübadelesi ile askerî tarih, müze ve arşiv konularında iş birliği, harp gemileriyle karşılıklı liman ziyaretlerini kapsamıştır. (TBMM, 1996). Anlaşma İsrail’in Türkiye’ye İran, Irak ve Suriye sınırı boyunca güvenliğin sağlanmasını öngördüğü için bazı yazarlar “Ankara, bu anlaşma ile Atina ve Şam’a karşı büyük bir koz elde etti” yorumunda bulunmuştur.

(Balcı, A. 2011: 121). Dolayısıyla bu dönemde İsrail’le yakınlaşılmasında Yunanistan ve Suriye ile ikili ilişkilerde yaşanan güvenlik sorunlarının yarattığı kaygıların giderilmesi amaçlanmıştır.

23 Şubat 1996 yılında imzalanan askeri anlaşma kapsamında 16 Nisan 1996 yılında İsrail Hava Kuvvetleri, Türk hava sahasında eğitim uçuşlarına başlamak için Türkiye’ye gelmiştir. Türkiye’de eğitim gören İsrail hava kuvvetleri, İsrail hava sahasının sınırlı olması nedeniyle Türkiye’de daha fazla pratik yapma şansı yakalamıştır. Söz konusu tatbikatlara yönelik İsrail Hava Kuvvetleri, uçakların silahsız olduğunu ve herhangi bir gözetleme ekipmanının bulunmadığını belirtmiştir. Suriye, Mısır ve İran, anlaşmayı bölgesel istikrara yönelik bir tehdit olarak nitelendirerek eleştirdiler. (JTA,1996).

Bununla beraber Türkiye ve İsrail için, eski Genelkurmay 2. Başkanı Çevik Bir (Bir, 2000a: 18), “Bulundukları Ortadoğu bölgesinde ve bölgenin ötesinde barış ve istikrar temin edecek stratejiler geliştirebileceklerini” ve “güvenlik tüketen değil, güvenlik üreten ülkeler” değerlendirmesinde bulunmuştur. Genelkurmay eski başkanlarından Necip Torumtay ise “Türkiye’nin İsrail ile geliştirdiği ilişkiler tarafsız ve gerçekçi bir dış politikanın göstergesidir... Türkiye ve İsrail’in yakınlaşması, Orta Doğu’da kök salabilecek bir barışın sağlanmasına katkıda bulunabilir” ifadelerini kullanmıştır. Benzer bir değerlendirme de eski Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı tarafından yapılmıştır. “Türkiye, Arap ülkeleri ile olduğu gibi İsrail ile de iyi ilişkiler kurarak Arap İsrail çatışmasında denge gözetmektedir. Son dönemde artan ikili ilişkiler Ortadoğu barış süreci ile başlayan, bölgede barış ve istikrarı sağlama amacını taşıyan girişimlerin bir devamıdır.” değerlendirmesinde bulunmuştur. (Koçer, 2002).

İki ülke arasında 28 Ağustos 1996’da Savunma Sanayi İş birliği anlaşması, askeri alanda imzalanan Askeri Eğitim ve İş birliği Anlaşmasına dayanarak askeri ve ekonomik iş birliği kurulmasını sağlamıştır. Savunma Sanayi İş birliği Antlaşması kapsamında, savunma alanında bilgi transferi ve teknisyenlerin karşılıklı eğitimi konularında iş birliği kararı alınmıştır. Ayrıca, Türkiye İsrail’den füze, gece görüş dürbünü ve elektronik malzeme alırken, karşılığında 40 zırhlı araç satın almıştır. 1994 yılında Susurluk Raporu’nda belirtildiğine göre, Emniyet Genel Müdürlüğü, Özel Harekât Daire Başkanlığı’nın talebi üzerine İsrail’den örtülü ödenekle mal ve hizmet

alımı gerçekleştirmiştir. Rapor, bu alımların altında yatan asıl nedenin, Emniyet Genel Müdürlüğü'nün Mossad ile ilişki kurarak Öcalan'ın yakalanması için iş birliği yapması olduğunu belirtmektedir. (Yesevi,2020)

28 Ağustos 1996'da Savunma Sanayi İş birliği anlaşması kapsamında Türk F-4'lerinin, İsrail Uçak Endüstrisi (IAI) tarafından modernizasyonunu öngören anlaşma 6 Aralık 1996'da Başbakan Necmettin Erbakan tarafından imzalanarak hayata geçirildi. Anlaşmaya göre, Türk Hava Kuvvetleri'ne ait 54 adet F- 4, beş yıllık süre içinde İsrail Uçak Endüstrisi tarafından modernize edilmiştir. Modernizasyon kapsamında İsrail'in geliştirdiği savaş uçaklarında kullanılması öngörülen Elta radarları deneme amacı ile Türk F- 4'lerine monte edilmiştir. Türk pilotları, İsrail tarafından Elta radarı takılan F-4'lerde uçuş gerçekleştirerek olumlu rapor vermişlerdir. (Milliyet, 1996, 7 Aralık).

İki ülke arasında hızla devam eden askeri eğitim ve savunma ilişkileri, 1997 yılında Akdeniz başta olmak üzere çeşitli bölgelerde askeri ortak manevraların yapılması ile kuvvetlendirildi. 1997 yılında İsrail Savunma Bakanı Yitzhak Mordechai'nin yardımcısı General David Ivri'nin Ankara'ya yaptığı ziyaret sırasında ortak tatbikatlar konusunda anlaşma yapılmıştır. Söz konusu anlaşmanın iç ve dış siyasette yansımaları olmuştur. Anlaşma koalisyon hükümetinin kurucu ortağı olan Refah Partisi'nin tepkisini çekmiştir. Ayrıca, Başbakan Necmettin Erbakan da İsrail Türkiye yakınlaşmasından rahatsızlık duyduğunu belirtmiştir. İran ve Suriye ise Türkiye'yi Arap dünyasının çıkarlarına karşı hareket ettiği gerekçesiyle protesto ettiler. (Milliyet, 1996, 2 Aralık).

Ivri'nin ziyaretini takiben İsrail Savunma Bakanı İzhak Mordehay 8-10 Aralık tarihleri arasında Ankara'yı ziyaret ederek Savuma Bakanlığı yetkilileri ile ortak tatbikatlar hakkında görüşme gerçekleştirdi. (Milliyet,1997,14 Kasım).

1998 yılında hayata geçiren tatbikatlardan en dikkat çeken 5-7 Ocak arasında Doğu Akdeniz'de Türkiye, İsrail ve ABD'nin katılımı ile gerçekleştirilen Güvenilir Denizkızı (Reliant Mermaid) tatbikatıdır. Katılımcı ülkeler arasında barışçıl ve insani arama kurtarma operasyonları için gerekli koordinasyonu sağlamaya yönelik tatbikata Türkiye'den Yavuz ve Zafer firkateynleri ile bir helikopter, ABD'den John Rodgers Destroyeri ve bir helikopter, İsrail'den de hücum bot büyüklüğünde Sa'ar tipi iki gemi ve muhtelif tip ve sayıda arama kurtarma amaçlı hava araçları katılmıştır. Tatbikata,

Ürdün "gözlemci" sıfatıyla katılmış, Mısır ise İslam ülkelerinin tepkileri nedeniyle katılım sağlamamıştır. (Milliyet,1998,5 Ocak). İsrail Savunma Bakanı İzhak Mordehai ise tatbikatın hiçbir ülkeyi hedef almadığını belirterek “herkesi buraya tatbikat yapmaya çağırıyorum” ifadelerini kullanmıştır. (Hürriyet, 1998, 1 Ağustos).

Taraflardan gelen açıklamalar, Arap devletlerinin tepkisini engellememiştir. Tepkilerin yoğunlaştığı 1998 yılında, Suriye devlet başkanı yardımcısı Abdülhalim Haddam, Türkiye ve İsrail'in geliştirdiği bu iş birliğinin Araplar için “1948'den beri en büyük tehdit” olduğu konusunda uyarıda bulundu. Ayrıca "ABD, Türkiye ve İsrail arasındaki ittifakın, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana tanık olunan en tehlikeli ittifak olduğunu belirtti. Ocak 1998'de gerçekleşen ortak deniz manevraları hakkında Irak Dışişleri Bakanı Muhammed Said Sahaf, “kışkırtıcı bir eylem” yorumunda bulundu. İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi, Türk-İsrail anlaşmasının İslam dünyasının duygularını tahrik ettiğini söyledi. Ankara ile Tel Aviv arasındaki iş birliği için Mısır Cumhurbaşkanlığı danışmanı Usame El Baz, bölgedeki istikrarsızlığı arttırarak bir savaşa yol açabileceği uyarısında bulundu. (Bir & Sherman, 2002).

Tatbikatın bölgede oluşturduğu gergin ortam iki ülke arasında üst düzey ziyaretleri yeniden gündeme getirdi. Genelkurmay Başkanı olduktan sonra ilk ziyaretini İsrail'e gerçekleştiren İsmail Hakkı Karadayı, İsrailli mevkidaşı Amnon Shahak ve İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu ile bir araya geldi. (UPI, 12 Ekim 1997). İsrail Başbakanı Netanyahu, Karadayı'nın ziyaretine ilişkin “Türkiye ile ilişkilerin önemini biliyoruz. Aramızdaki iş birliği bu problemlili bölgeye istikrar ve huzur getirecektir. İşbirliğimiz sayesinde bu gerçekleşecektir.” ifadelerini kullanmıştır. (Sabah, 1997, 28 Şubat).

1998 yılında İsrail ile gerçekleştirilen ortak tatbikatların ardından Türkiye; İran, Irak ve Suriye'den yönelebilecek füze tehditlerine karşılık verebilmek amacıyla İsrail'den Popeye II füzelerinin satın alınmasına zemin hazırlamıştır. Acil tedarik kapsamında alınan füzelerin bazı parçalarının yerli firmalarca üretilmesi konusunda da İsrail'le anlaşmaya varılmıştır. (Hürriyet,1999,31 Ocak).

3.6.2. 2000'li Yıllarda Askeri İlişkiler

3 Kasım 2002'de gerçekleşen genel seçimlerin ardından AKP'nin iktidara gelmesiyle birlikte, Türk-İsrail askeri ilişkilerindeki 90'lı yıllar boyunca geliştirilen stratejik ortaklığın AKP hükümetinin ilk yıllarında devam ettiği gözlemlenmiştir. Ancak, ikili ilişkilerde yaşanan siyasi gerilimlere paralel olarak, askeri ilişkilerde zayıflama yaşandığı görülmektedir.

AKP hükümetinin kurulmasını izleyen süreçte iki ülke arasındaki üst düzey askeri ziyaretlerin devam ettiği görülmektedir. AKP'nin seçimleri kazanmasının hemen ardından İsrail Genelkurmay Başkanı Moşe Yalon Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirmiştir. Buna karşılık, Genelkurmay Başkanı Org. Hilmi Özkök, İsrail'i ziyaret etmiştir. Bu ziyaret, Karadayı'nın ziyaretinden 6 yıl aradan sonra gerçekleştirilen ilk Genelkurmay Başkanı ziyaretidir. Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök, İsrailli mevkidaşı ile görüşmesinin ardından iki ülke arasındaki askeri iş birliği alanlarının genişletilmesi kararı alınmıştır. (Hürriyet, 2003, 04 Temmuz).

14 Mayıs 2003 tarihinde İsrail Hava Kuvvetleri Komutanı Dani Haloutz, Türk Hava Kuvvetleri Komutanı Cumhuriyet Asparuk'un davetlisi olarak Hava Kuvvetleri Komutanlığı Karargahında görüşme gerçekleştirmiştir. (Yeni Şafak, 2003, 14 Mayıs).

20 Ekim 2003 yılında Hava Kuvvetleri Komutanı İbrahim Fırtına, İsrail'e bir ziyaret gerçekleştirmiştir. İsrailli meslektaş Dan Halutz'un daveti üzerine, kendi kullandığı F-4 ile gerçekleştirdiği ziyaret, İsrail Hava Kuvvetleri tarafından sıcak bir jest olarak değerlendirilmiştir. Bu ziyaret sırasında, Fırtına ve İsrail Hava Kuvvetleri komutanı Halutz arasında iki ülke arasındaki askeri iş birliği konuları üzerine görüş alışverişi yapılmıştır. Ayrıca, görüşmede iki ülkenin gerçekleştirdiği ve gerçekleştirebileceği ortak tatbikatlar ele alınmıştır. (Hürriyet, 2003, 31 Ekim).

28 Ocak 2004'de, İsrail ve Suriye arasında gerçekleşecek barış görüşmelerinde Türkiye'nin arabuluculuk girişiminde bulunacağı tartışmalarının gündemde olduğu bir dönemde Orgeneral İkinci Başkanı İlker Başbuğ beraberinde 45 kişilik bir heyetle İsrail'e ziyaret gerçekleştirmiştir. Başbuğ'un ziyaretinde, Kasım 2003'de İstanbul'da Bet İsrail ve Neve Şalom sinagoglarına yönelik gerçekleşen terör saldırıları nedeniyle istihbarat paylaşımı ve terörle mücadele konuları gündeme gelmiştir. Ayrıca savunma

sanayi alanındaki iş birliği ve bölgesel konularda ele alınmıştır. (Hürriyet, 2004, 29 Ocak).

25 Aralık 2003 yılında İsrail Kamu Güvenlik Bakanı Tsahi Hanegbi, İç İşleri Bakanı Abdulkadir Aksu'nun davetlisi olarak Ankara'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Hanegbi, El Kaide tarafından üstlenilen sinagoglara yönelik terör saldırıları ile ilgili olarak "Türk İsrail ilişkilerini terör ile bozmaya ve Türkiye'yi karanlık günlere sürüklemeye çalıştılar ancak başaramadılar" açıklamasında bulunmuştur. (Milliyet, 2003, 26 Aralık). Bununla beraber, ziyarette Aksu ve Hanegbi tarafından iki ülke polislerinin iş birliği ve ortak eğitimi alanında bir antlaşma imzalanmıştır. Mossad ve Mit'in, terör saldırılarını gerçekleştiren El Kaide militanlarının yakalamak amacı ile iş birliği geliştireceği de gündeme gelmiştir. (Uslu, 2010).

Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Cömert, Aralık 2005 yılında Tel Aviv'e 3 gün süren bir ziyaret gerçekleştirmiştir. İsrail Hava Kuvvetleri Komutanı Eliezer Shekedi ile görüşmesinde M 60 tankları, F-4 savaş uçaklarının modernizasyonu ve insansız hava aracı Harpy 2'lerle ilgili teknik konular görüşülmüştür. (Hürriyet, 2005, 23 Aralık).

İsrail Genelkurmay Başkanı Dan Halutz 23 Aralık 2005 yılında, Ankara'ya gelerek Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök'ü ziyaret etmiş ardından Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile görüşme gerçekleştirmiştir. Halutz'un ziyaretinin gündemini terörle mücadele ve Türk F-4 ve M-60 tanklarının İsrail şirketleri tarafından modernize edilmesi ve ABD-Suriye gerginliği gibi bölgesel konular oluşturmuştur. (Sabah, 2005, 23 Aralık). Ayrıca, ziyaretle ilgili olarak Haaretz gazetesinde, İran'ın nükleer programının da ele alındığı bildirilmiştir. Türkiye'nin "Bölge'de İsrail'in en yakın müttefiki" olduğuna dikkat çeken gazete, tıpkı İsrail gibi Türkiye'nin de nükleer silahlarının yayılmasını büyük bir güvenlik sorunu olarak gördüğünü vurgulamıştır. (Evrensel,2005,23 Aralık).

İkili görüşmelerde İran'ın nükleer programının gündeme gelmesinin en önemli nedeni 2005 yılında gerçekleşen seçimlerde Muhammed Hatemi'nin ardından İran Cumhurbaşkanlığına Mahmud Ahmedinejad'ın seçilmesidir. (Şahin, 2013) Ahmedinejad'ın göreve gelmesini takiben, sertlik yanlısı söylemlerini arttırması ve nükleer tesislerin araştırma-geliştirme üzerinde çalışmalara başlatması İsrail

tarafından “varoluşsal tehdit” olarak algılanmıştır. (Çatı & Çamlıdağ, 2023, ss. 306-336).

2005 yılında seçilmesinin ardından İsrail’i bölgede bir tümör olarak nitelendiren Ahmedinejad, İran dini lideri Humeyni’nin, İsrail’in "haritadan silinmesi" yönündeki açıklamalarını tekrarlaması İsrail’in bu düşüncelerini desteklemiştir. (BBC, 2007, 05 Ekim). Dolayısıyla, İran’ın nükleer faaliyetlerini; bölgesel liderlik politikalarına tehdit olarak gören Türkiye ile yine bu faaliyetleri varlığına ve güvenliğine hayati tehdit olarak nitelendiren İsrail’in, iş birliği geliştirmesini sağlamıştır.

2005 yılından sonra iki ülke arasında önemli ölçüde azalan askeri ziyaretler yerini sivil politik ziyaretlere bırakmıştır. Bu durum askeri anlaşmalara ilişkin gelişmelerin de sivil politik figürler tarafından gerçekleştirilmesine neden olmuştur. Ordunun mesafeli yaklaşımına rağmen, Şubat 2006’da Hamas’ın siyasi büro şefi Halid Meşal’in Ankara’ya ziyareti sivil politik alanın hakimiyetinin en önemli göstergelerinden biridir. (Balcı, 2011, ss. 117-136). Söz konusu ziyaret hakkında Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt, "Siyasi konularda konuşmak istemiyorum. Ancak Hamas bir terör örgütüdür" ifadelerini kullanarak askerin görüşünü yansıtmıştır. (Sabah, 2006, 4 Mart).

Şubat 2007’de İsrail başbakanı Ehud Olmert, Türkiye’yi ziyaret etmiştir. Başbakan Erdoğan’ın resmi davetlisi olan İsrail başbakanı iki ülke arasındaki askeri ilişkileri geliştirmek istemiştir. (Abdullah, 2019: s.13)

12 Şubat 2008’de İsrail Savunma Bakanı Ehud Barak, Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül ve Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt ile askeri temaslarda bulunmak üzere Ankara’ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Barak ayrıca Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ile de bir araya gelmiştir. (Sendika.org, 2008, 13 Şubat). İki günlük ziyaretin gündemini, Arrow füze savunma sistemi, Ofek casus uydusu ve insansız hava aracı Heron gibi savunma alanında iş birliği konuları oluşturmuştur. Millî Savunma Bakanı Vecdi Gönül, mevkidaşı Barak’a sınır ötesi operasyonlarda İsrail’in insansız hava araçları ile edilen enformasyonun Türkiye için faydalı olduğunu belirterek teşekkür etmiştir. (Cihan, 2008, 13 Şubat).

90'lı yıllarda yakın askeri ilişkiler çerçevesinde iki ülke arasında düzenlenen ortak tatbikatlar AKP iktidarının ilk on yılında siyasi gerilimlerden etkilenmeden devam etmiştir. İlk olarak 1998 yılında uluslararası sularda gerçekleşen acil arama ve kurtarma çalışmalarını kapsayan “Güvenilir Denizkızı” tatbikatı, Ağustos 2007’de Türkiye, İsrail ve Amerikan donanmalarına ait gemiler ile Doğu Akdeniz’de “Güvenilir Denizkızı VIII” adı ile gerçekleştirmiştir. Yine bundan önceki Güvenilir Denizkızı VI tatbikatı ise 9 – 13 Ocak 2005’de Doğu Akdeniz’de İsrail, Türkiye ve ABD’nin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. (Yeni Asya, 2007, 15 Ağustos).

Türkiye’nin İsrail ve Suriye arasında arabuluculuk faaliyetleri gerçekleştirdiği bir dönemde, İsrail’in Gazze’ye yönelik başlattığı “Dökme Kurşun Operasyonu” Ortadoğu’da barış sürecini baltalamıştır. Ankara’nın operasyona yönelik yaşadığı hayal kırıklığı ikili ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Operasyondan kısa süre sonra İsviçre’nin Davos kentinde gerçekleşen Gazze ve Ortadoğu’da Barış Panelinde Başbakan Erdoğan ve İsrail Cumhurbaşkanı arasında yaşanan One minute (Bir dakika) krizi ikili ilişkilerde devam eden gerilimi daha da tırmandırmıştır. (Karakaya, İ.2023: s.194) Türk İsrail ilişkileri tarihinin en gerilimli dönemlerini yaşamaya başlamıştır. Ancak söz konusu gerilimlerle ilgili olarak Ordu’dan yapılan açıklamalar TSK’nın tavrının ne olacağına dair önemli bilgiler vermiştir. Genelkurmay Başkanlığı’ndaki basın brifinginde Davos Krizine ilişkin "Milli menfaatler doğrultusunda hareket etmek esastır" açıklaması siyasi ilişkilerin aksine askeri ilişkilerin devam ettiğinin göstergesi olmuştur. (CNN Türk, 2009, 30 Ocak).

Davos’u takip eden günlerde İsrail Kara Kuvvetleri Komutanı Avi Mirzahi’nin “Erdoğan aynaya baksın” sözlerine Ankara nota ile karşılık vermiştir. Genelkurmay başkanlığı ise yaptığı açıklamada maksadını aşan, talihsiz sözlerin hiçbir şekilde kabul edilemez olduğunu ve en önemlisi de iki ülke arasındaki millî menfaatlere zarar verebilecek boyutta ifadeler olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur. (T24, 2009, 14 Şubat).

İkili ilişkilerde 2009 yılında yaşanan bir diğer askeri kriz Türkiye, İsrail ve ABD arasında 2001 yılından beri düzenli olarak gerçekleşen Anadolu Kartalı askeri tatbikatının 7 Ekim’de uluslararası boyutunun iptal edilmesi olmuştur. (Balcı & Kardaş, 2012).

İsraili kaynaklar ilgili erteleme nedenleri hakkında açıklamalarda bulunmuşlardır. İsrail ordu radyosu, ordu sözcülüğünün açıklamalarına dayanarak “Anadolu Kartalı” tatbikatına uluslararası katılımın, İsrail’in katılım sağlanmasının istenmediği için ertelendiğini iddia etmiştir. Radyo, İsrail Hava Kuvvetlerinin tatbikat için tüm hazırlıkları yapmasına rağmen Konya’da gerçekleşecek tatbikatın belirsiz bir tarihe ertelendiğini ve bu erteleme İsrail tarafında sürpriz olarak karşılandığını ifade etmiştir. İsrail’in eski Türkiye Büyükelçisi Alon Liel, ordu radyosuna yaptığı açıklamada, Gazze’ye düzenlenen Dökme Kurşun Operasyonun iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştirdiğini, söz konusu anlaşmazlıkta çözüm yolunun, İsrail’in Filistin ve Suriye ile ilişkilerini düzeltmesi olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber, İsrail medyasında tatbikata uluslararası katılımın ertelenmesi geniş yer almıştır. Haaretz Gazetesi, yaşanan gerilimlerin ardından Başbakan Erdoğan’ın İsrail’in tatbikata katılmaması yönünde baskı altında tutulduğuna yer vermiştir. (Milliyet, 2009, 11 Ekim).

Tatbikata katılımın, Gazze’ye yönelik düzenlenen operasyonlar nedeni ile engellendiği ve bu talebin doğrudan Başbakan Erdoğan’dan geldiği ifadeleri İsrail tarafında sıkça dile getirilmiştir. Bununla beraber İsrail basını ve kamuoyunda Türkiye’nin ağır eleştirileri ve sözleri karşısında sürekli alttan alınılmasına son verilmesi gerektiği düşüncesi hâkim olmaya başlamıştır.

İsrail’in söz konusu tatbikata yönelik eleştirilerini Türkiye yanıtsız bırakmamıştır. Hükümet sözcüsü ve Başbakan Yardımcısı Cemil Çiçek, 12 Ekim 2009’da gerçekleşen Bakanlar Kurulu toplantısında Anadolu Kartalı Tatbikatının uluslararası boyutunun ertelenmesi üzerine İsrail ile ilişkilere önem verildiğinin altını çizerek, “tatbikatının esas itibari ile milli bir tatbikat olarak gerçekleştiğini, yılda birkaç safhası gerçekleşen tatbikatın Ekim’in 12’sinde 13’ünde gerçekleşecek kısmının, tatbikata katılan ülkelerle istişare edilerek ertelendiğini, dolayısıyla bu çerçevede de gerçekleşen ertelemeye siyasi bir anlam yüklenilmemesi gerektiği” ifadelerini kullanmıştır. (Özlem, 2009).

Benzer bir açıklama ise Dış İşleri Bakanlığından gelmiştir. Bakanlığın resmî sitesinde yapılan açıklamada İsraili yetkililer aklı selime davet edilerek;

“2001 yılından bu yana düzenli olarak yapılan Anadolu Kartalı Tatbikatı, Türk Hava Kuvvetlerinin planladığı senaryo kapsamında icra edilen uluslararası

katılımlara da açık bir Türk tatbikatı olup, yılın değişik dönemlerine yayılarak safhalar halinde gerçekleştirilmektedir. İlk iki safhası başarıyla gerçekleştirilen tatbikatın bu yıl 12-23 Ekim 2009 tarihlerinde yapılması planlanan üçüncü safhasının uluslararası bölümü diğer katılımcı ülkelerle bil istişare ertelenmiştir. Ancak, tatbikat milli bir faaliyet olarak icra edilmektedir. Keyfiyet esasen Genelkurmay Başkanlığımızın internet sitesinden de kamuoyuna duyurulmuştur. Dolayısıyla, tatbikatın uluslararası bölümünün ertelenmesinden siyasi bir anlam ve sonuç çıkartılması doğru değildir. Bu çerçevede, İsraili yetkililere atfen basında yer alan değerlendirme ve yorumların kabulü de mümkün değildir.” açıklaması yapılmıştır. (Dışişleri Bakanlığı, 2009).

Ancak yapılan açıklamalar İsrail’in tatbikatın uluslararası boyutunun kendisine yönelik bir siyasi manevra olduğu düşüncesini engellemediği gibi Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Başbakan Erdoğan’ın açıklamaları İsrail’in bu düşüncesini doğrular nitelikteydi.

Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, üstü kapalı olarak yaptığı açıklamada “Türkiye’nin İsrail’in yaklaşık bir yıl önce Gazze’ye yönelik gerçekleştirdiği operasyonu eleştirmesinin” bir sonucu olarak İsrail’in bilinçli olarak tatbikattan çıkarıldığını ifade etti. Başbakan Erdoğan, İsrail ve Suriye arasında arabuluculuk faaliyetlerinin yapıldığı bir dönemde İsrail’in Gazze’ye başlattığı silahlı operasyon ile çoğu çocuk ve kadın olmak üzere 1500 sivil öldürdüğünü hatırlatarak İsrail’in tatbikata neden katılımının engellendiğini açıkladı. (Cumhuriyet, 2009, 14 Ekim).

Erdoğan “Her siyasi iktidarın kendi ülkesindeki bütün kamuoyu yaklaşımlarını, halkının taleplerini göz önünde bulundurma mecburiyeti vardır. Ben halkımın taleplerini bir kenara koyamam. Halkımın talebi bu istikamettir...” yönünde açıklamalarda bulunarak Davutoğlu’nun açıklamalarını desteklemiştir. (Bianet, 2009, 15 Ekim).

İsrail’in tatbikata katılımının reddedilmesi sonrasında, tatbikata diğer katılımcı ülkeler olan ABD, Hollanda ve İtalya’da katılmayacaklarını açıklamışlardır. Dolayısıyla tatbikat ulusal düzeyde gerçekleştirilmiştir.

Tatbikata katılım gerçekleştirmeyen ABD ise İsrail'in tatbikat dışında tutulmasına yönelik açıklama da bulunulmuştur. ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Philip Crowley, "Tatbikat, Türk Hükümetinin kararıyla ertelendi. (Tatbikata) bir ülkenin davet edildiği ve daha sonra son dakikada davetli listesinden çıkarılıp çıkarılmadığı konusuna gelince, bizce herhangi bir ülke için, böyle bir tatbikatın katılımcı listesinden son dakikada çıkarılması yakışık değil" diyerek tepki göstermiştir. (T24, 2009, 14 Ekim).

Bununla birlikte İsrail'in tatbikat dışında tutulduğu bu dönemde Başbakan Erdoğan'ın İran'a gerçekleştirdiği seyahat İsrail tarafından endişe ile karşılanmıştır. İsrailli yetkililer, Türkiye'nin Batı'dan giderek uzaklaştığı ve İslamileşme yolunda ilerlediğini kaydetmiştir. İbranice yayımlanan Yedioth Ahranot ise Türkiye'nin bu kararının "Batılı ülkeler yerine İran ve Suriye'ye yaklaştığı konusunda endişe uyandırdığını" vurgulamıştır. (Cumhuriyet, 2009, 12 Ekim).

"Anadolu Kartalı" tatbikatının uluslararası boyutunun iptal edilmesi Türk İsrail ilişkilerinde 1990'lı yıllardan itibaren kurumsallaşmaya başlayan ve 2000'li yıllarda siyasi krizlere rağmen devam eden askeri ilişkilerde yaşanan en önemli krizlerden biri olmuştur. (Karakaya, İ.2023: s.194).

Askeri ilişkilerin devamlılığının sağlanması ve yaşanan krizlerin aşılması amacıyla İsrail Genelkurmay Başkanı Gabi Aşkenazi, 15 Mart 2010 yılında Ankara'ya ziyaret gerçekleştirmiştir. Genelkurmay düzeyinde Türkiye'ye beş yıl aradan sonra yapılan ziyaret İsrail'in siyasi ilişkilerden olumsuz etkilenen askeri stratejik ilişkileri düzeltme, iş birliğini geliştirme çabaları olarak yorumlanmıştır. Suriye, İran'ın nükleer yarışı, Hamas ve Hizbullah gibi bölgesel konuların görüşüldüğü askeri ziyarete ilişkin İsrail basınında, "son gerginlikler göz önünde tutularak seyahat ilk başta gizli tutuldu" ifadelerine yer verildi. (Hürriyet, 2010, 15 Mart).

Ayrıca Gabi Aşkenazi, Fikret Bila ile gerçekleştirdiği görüşmede "TSK ile ilişkilerimiz her zaman iyi olmuştur" ifadelerine yer vermiştir. (Bila, 2010, 15 Mart). Ancak yaşanan derin siyasi krizler karşısında TSK'nın İsrail ile ikili ilişkileri devam ettirmesi mümkün olmamıştır.

31 Mayıs 2010'da İsrail'in Gazze ablukasını kırmak ve Gazze'ye insani yardım götürmek amacı ile yola çıkan Mavi Marmara gemisine, uluslararası sularda İsrail

silahlı kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen saldırıda 10 Türk vatandaşının hayatını kaybetmesi ikili ilişkilerde geri dönülmez kopuşlara neden olmuştur. Saldırıların ardından Uluslararası alanda tepkisini ortaya koyan Türkiye, İsrail’den net taleplerde bulunmuştur. Ancak Türkiye’nin “resmi özür, saldırıda ölenlerin ailelerine tazminat, uluslararası soruşturma yapılmasını kabul ve Gazze’ye uygulanan ablukayı kaldırma” talepleri İsrail tarafından üç yıl boyunca yanıtsız bırakılmıştır. Türkiye, İsrail tarafından taleplerin yanıtsız bırakılması nedeni ile beş maddelik bir yaptırım paketi açıklayarak tüm askeri anlaşmaların askıya alındığını ve ilişkilerin ikinci kâtip seviyesine düşürüldüğünü açıklamıştır. Dolayısıyla Mavi Marmara saldırısı ile Türk İsrail ilişkileri askeri ve siyasi anlamda en tarihinin en düşük seviyelerine gerilemiştir. (Sarıaslan, 2019).

Mavi Marmara saldırısı askeri ilişkileri etkilediği gibi iki ülke arasında uzun yıllardır devam eden istihbarat akışını da olumsuz etkilemiştir. MİT ve MOSSAD arasında “zorunlu haller” dışında bilgi akışının sağlanmadığı, ziyaretlerin en alt düzeye indirildiği ve ortak operasyon düzenlenmediğine dair bilgiler edinilmiştir. (Sabah, 2010, 25 Ekim). Ayrıca Türkiye bu dönemde, İsrail’in çıkarına olabilecek gelişmeleri engellemiştir. İsrail’in NATO nezdinde bir daimî temsilcilik açma çabalarının Türkiye tarafından veto edilmesi bunun en somut örneğidir. (BBC Türkçe, 2013, 28 Mart).

İsrail’in özür dilemesini takiben askeri ilişkilerde normalleşme adımları atılmaya başlanmıştır. 2013 yılında Türk Hava Kuvvetleri’nin İsrail’den ELTA elektronik harp sistemlerini sipariş etmesi askeri ilişkilerde normalleşme adımlarının göstergesidir. (Pfeffer, 2013).

İki ülke arasında 1990’lı yılların ikinci yarısından itibaren ortak çıkarlar etrafında geliştirilen askeri ilişkiler 2000’li yılların ortasından itibaren Türk dış politikasında ve bölgede yaşanan gelişmelere paralel olarak değişim göstermiştir. AKP’nin iktidara gelmesinin ardından Filistin meselesi ve bölgesel sorunlar özelinde şekillenen ilişkilerden askeri ilişkilerde etkilenmiş özellikle Mavi Marmara saldırısının ardından kopma noktasına gelmiştir.

3.6.3. Ekonomik Sektör Analizi

Türk İsrail ilişkilerinde 1990'lı yıllarda geliştirilmeye başlanan iş birliği, ekonomik alana da yansımıştır. İkili ilişkilerde önemli bir dinamik olan ekonomik ilişkiler, yaşanan siyasi ve askeri krizlere rağmen sorunsuz devam etmiştir. Dolayısıyla ikili ilişkilerin doğasının anlaşılması açısından incelenmesi gereken bir alandır.

11-14 Mart 1996 tarihinde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından imzalan Serbest Ticaret Anlaşması, 1 Mayıs 1997 tarihinde aşamalı olarak yürürlüğe girmiştir. (Nuhoglu et al., 2018). Anlaşma kapsamında yaklaşık 200 üründe bulunan gümrük vergileri kaldırılarak ihracat ve ithalatta önemli oranda artış kaydedilmiştir. (Boran,2021).

1996 yılında Serbest Ticaret Anlaşmasının imzalanmasının yanı sıra Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması, Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi, Vergi Kaçakçılığının Engellenmesi Anlaşması, Ticari, Ekonomik, Sınai, Teknik ve Bilimsel İş birliği Anlaşması ve Gümrük İdarelerinin Yardımlaşmasına İlişkin Anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalar haricinde iki ülke arasında 8 Şubat 2000 tarihinde, “Türkiye-İsrail Karma Ekonomik Komisyon 1.Dönem Mutabakat Zaptı”, 14 Temmuz 2004 tarihinde “Türkiye-İsrail Karma Ekonomik Komisyon 2.Dönem Mutabakat Zaptı” imzalanmıştır. (İpekyolu Kalkınma Ajansı,2011).

Serbest Ticaret Anlaşmanın imzalanmasını takiben iki ülke arasındaki ticaret hacmi ilk yılda %211,4 oranında yükselmiştir. Türkiye'nin toplam ticaretindeki İsrail'in payı anlaşmanın imzalandığı 1996 yılında %0,67 iken, 2001 yılına gelindiğinde 1,85'e yükselmiştir. Anlaşmanın ilk beş yılında iki ülke arasında kimyasal ürün ihracatı %199, metal ihracatı %172,8, ulaşım ürünleri ihracatı %695 ve tekstil ihracatı %2012,9 artmıştır. Bu artış ivmesi sonraki yıllarda da devam etmiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2001 yılında 1,3 milyar dolar seviyesindeyken 2010 yılında ilk defa 2 milyar doların üzerine çıkarak 3,5 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. İkili ilişkilerde siyasi krizlerin en yoğun yaşandığı 2011 yılında ise Türkiye'nin İsrail'den ithalatı 397,3 milyon dolar, İsrail'e ihracatı 579,3 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. (Punsmann, 2011).

Türkiye'den İsrail'e gerçekleşen dış ticaretinde ihraç edilen ürünler açısından kara ulaşım araçları, demir ve çelik, elektrikli makina ve cihazlar ihraç kalemleri

olarak en önemli sırada gelmektedir. İthalatta ise en önemli kalemler ham petrolden ürünler ve taş kömürü katranı, plastikler ve mamulleri, kırıntı döküntü hurdaları, organik kimyasal ürünler ile metal cevherleri gelmektedir. (Yergin, Mercan, & Erol, 2012).

Türkiye'nin İsrail'e ihraç ettiği ürünlerin başında gelen binek otomobiller %8 pay ile toplam ihracat içinde en yüksek orana sahiptir. 2009 yılında ürünlerin ihracat değeri 122 milyon Dolar'a ulaşmıştır. 89 milyon dolarlık değeri ile demir-çelik çubuklar toplam ihracat içinde %6'lık payı ile ikinci sırada yer almaktadır. Üçüncü sırada ise 53,5 milyon dolarlık ihracat değeri ile izole edilmiş tel ve kablolar %3'lük pay ile yer almaktadır. İthalat değerleri incelendiğinde İsrail'den, 2008 yılında yaklaşık 1,5 milyar dolar civarında gerçekleşen ithalatımızın, 2009'da 1 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülebilir. Türkiye'nin İsrail'den gerçekleştirdiği ithalatta 85,7 milyon dolar ve %8'lik pay ile tanklar ve diğer savaş taşıtları, 136 milyon dolar ve %13'lük pay ile propilen ve diğer olefinlerin polimerleri ve 200 milyon dolar ve %19'luk pay ile petrol ürünleri başı çeken diğer ürünlerdir. (İpekyolu Kalkınma Ajansı, 2011).

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi
1995	0.26	0.18	0.07	0.44
1996	0.25	0.20	0.05	0.44
1997	0.36	0.26	0.10	0.61
1998	0.44	0.29	0.16	0.73
1999	0.56	0.34	0.22	0.90
2000	0.62	0.50	0.12	1.13
2001	0.81	0.53	0.28	1.33
2002	0.85	0.54	0.31	1.39
2003	1.08	0.46	0.62	1.54
2004	1.31	0.71	0.60	2.03
2005	1.47	0.80	0.66	2.27
2006	1.53	0.78	0.75	2.31
2007	1.66	1.08	0.58	2.74
2008	1.94	1.45	0.49	3.38
2009	1.53	1.07	0.46	2.60
2010	2.08	1.36	0.72	3.44
2011	2.39	2.06	0.33	4.45
2012	2.33	1.71	0.62	4.04
2013	2.65	2.42	0.23	5.07
2014	2.95	2.88	0.07	5.83

Tablo.1 Türkiye'nin İsrail ile Toplam Dış Ticareti Milyar ABD Doları. (Yazıcı, M. 2016).

Türkiye'nin İsrail'e olan ihracatı 1995-2014 döneminde 11,35 katına, İsrail'den yaptığı ithalat 16 katına çıkmıştır. İki ülke arasında dış ticaret hacmi ise 13,25 katına çıkmıştır. Tablo 2'de görüldüğü üzere, Türkiye'nin İsrail'e olan ihracatı dönem başında 0,26 milyar \$ iken dönem sonunda ise 2,95 milyar \$'a çıkmıştır. Türkiye'nin İsrail'den gerçekleştirdiği ihracat ise dönem başında 0,18 milyar \$ iken dönem sonunda 2,88 milyar \$'a yükselmiştir. (Yazıcı, M. 2016).

AKP'nin iktidara gelmesini takiben Mart 2004'de Manavgat Çayı'ndan İsrail'e 20 yıllık deniz yoluyla tankerlerle su satışı planlanmıştır ancak artan maliyetler dolayısı ile proje gerçekleşmemiştir. (Dışişleri Bakanlığı, 2006). Buna karşılık, 2013

yılında İsrail'e sekiz bin ton üzerinde içme suyu ihracı gerçekleştirilmiştir. (Turan & Köroğlu, 2017).

2000 yılında Türkiye İsrail dış ticaret hacmi yüzde 16'lık artışla 1 milyar 335 milyon dolara ulaşmıştır. İsrail'in Refah mülteci kamplarına saldırılarını artırdığı 2004 yılında ise 2 milyar doları aşmıştır. Saldırının ardından, Başbakan Erdoğan'ın İsrail Başbakanı Şaron'u "devlet terörü" uygulamakla suçlaması iki ülke arasında krize neden olmuş ve Filistin meselesi ilişkilerde yaşanan gerginliğin belirleyicisi olmuştur. (Sarıarslan: 2019 s.1080)

2005 yılında gerilen ilişkileri düzeltmek amacı ile Dış İşleri Bakanı Abdullah Gül ve ardından Recep Tayyip Erdoğan İsrail'e birer ziyaret düzenlemişlerdir. İsrail Cumhurbaşkanı Moşe Katsav ve Başbakan Ariel Şaron ile görüşmesinin ardından yaptığı açıklamada Başbakan Erdoğan, iki ülke arasında ilişkilerin ticari ve ekonomik boyutu ile ele alındığını ve Sinaî Araştırma ve Geliştirme iş birliği anlaşması imzalandığını belirtti. (BBC, 2005, Mayıs 2)

İki ülke arasında doğrudan hat kurulması kararlaştırılan ziyarette, Ocak 2005'te İsrail firması IMI'nin taahhütlerini yerine getirmemesi sebebi ile ortaya çıkan kriz çözülmüştür. Yaklaşık 700 milyon doları bulan ve Türkiye tarafından İsrail'e verilmesi iptal edilen 170 M-60 tankının modernizasyonu projesi yeniden İsrail'e verilmiştir. (Kenar, 2005).

27 Nisan 2005'de bölgesel ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik sivil faaliyetlerden biri olarak Filistin, İsrail ve Türkiye Ekonomik İş birliği için Ankara Forumu, Türkiye Odalar Borsalar Birliği, Filistin Ticaret, Sanayi ve Ziraat Odaları Federasyonu ve İsrail İmalatçılar Derneği'nin bir araya gelmesi ile oluşturuldu. (TEPAV, 2005). Söz konusu toplantıda ekonomik iş birliğinin sağlanması üzerinde duruldu.

4 Ocak 2006'da Dış İşleri Bakanı Abdullah Gül, İsrail ve Filistin'i ziyaret etti. Ankara Forumu çerçevesinde oluşturulan iş birliği faaliyetleri kapsamında Erez Sanayi Bölgesi'nin Türk, İsrail ve Filistin ortaklığında inşa edilmesini öngören anlaşma 5 Ocak 2006'da Kudüs'te Dış İşleri Bakanı Abdullah Gül ve İsrail Dış İşleri Bakanı Silvan Shalom tarafından imzalanmıştır. (Resmî Gazete, 2006, 14 Aralık).

Ekonomik ilişkiler çerçevesinde, 23-24 Kasım 2009'da İsrail Sanayi ve Ticaret Bakanı Ben Elizer, İsrail'in önde gelen iş adamlarından oluşan delegasyon ile Ankara'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ben Eliezer, ziyaretinde Başbakan yardımcısı Bülent Arınç, Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül ile görüşme gerçekleştirdi. Anadolu Kartalı askeri tatbikatının uluslararası boyutunun iptal edilmesi nedeni ile iki ülke arasında yaşanan gerilimin ardından gerçekleşen ziyarette Elezer, İsrail'in Türkiye ile olan ekonomik ilişkileri güçlendirmek istediğini vurgulamıştır. (Cumhuriyet, 2009, 24 Kasım).

31 Mayıs 2010'da Türk İsrail ilişkilerini derinden etkileyen Mavi Marmara saldırısının ardından 2011 yılında bir önceki yıla göre Türkiye'nin İsrail'den gerçekleştirdiği ithalatı %51'lik artış göstererek 2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. (Sarıarslan, 2019).

Ancak kötüleşen siyasi ve askeri ilişkilerin ekonomik ilişkilere doğrudan bir etkisinin olmadığını söylemek doğru bir tespit olmayacaktır. Zira iki ülke arasında gerçekleşen doğrudan yatırımlar siyasi krizlerden olumsuz etkilenmiştir. 2010 yılında İsrailli şirketlerin Türkiye'ye yatırımları 997 milyon doları bularak tarihinin en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Bu rakamlar 2011 yılında Mavi Marmara saldırısının ardından yarı yarıya bir düşüşle 427 milyon dolara gerilemiştir. Bununla beraber, Türkiye'de faaliyet gösteren İsrailli yatırımcıların %33'ü Mavi Marmara saldırısının ardından faaliyetlerini sonlandırmıştır. (Sınmaz,2011).

Öte yandan iki ülke arasında ticari ve toplumsal olarak önemli bir pazar olan turizm de yaşanan krizlerden olumsuz etkilenmiştir. İsrail turizm otoriteleri tarafından açıklanan verilere göre, 2008-2009 Gazze savaşı öncesinde 560.000 İsrailli turist Türkiye'de tatil yapmıştır. Ancak Dökme Kurşun Operasyonundan ardından, Türkiye'nin operasyona yönelik tutumu nedeniyle Ekim 2010'da İsrail Turizm Bakanı Stas Misezhnikov, İsraillilere, Türkiye'ye karşı turizm boykotuna yönelik çağrıda bulunmuştur. (The Boston Globe,2010).

2009 yılında Türkiye'yi ziyaret eden İsrailli turistlerin sayısı 300.000'e, 2010 yılında 110.000'e düşmüştür. 31 Mayıs 2010'da gerçekleşen Mavi Marmara saldırısının ardından ise bu sayı 2011 yılında 62.000'e düşmüştür. Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre, Türkiye'deki turizmin İsrailli turist payı %3'ten

%0.05'e düşmüştür. Bununla beraber 2011 yılının ilk yarısında Türkiye'yi ziyaret eden Arap turist sayısı 1,4 milyona yükselmiştir. (Jerusalem Post,2011).

Ayrıca Başbakan Erdoğan, İsrail'in söz konusu boykotuna yönelik Türkiye ekonomisini etkilemediğini belirterek İsrailli turistlere ihtiyacımız yok ifadelerini kullanmıştır. (NTV,2012)

2013 yılında İsrail Başbakanı Netanyahu'nun özür dilemesinin ardından İsrail, Türkiye'nin en büyük ihracatçıları arasında 24. sıraya gelmiştir. Siyasi ilişkiler adım adım normalleşirken 2014 yılında ise Türkiye, İsrail'in ihracatçıları arasında 17. sıraya yerleşmiştir. 2014 yılının ilk beş ayında İsrail'den Türkiye'ye gerçekleşen ithalat %27 artarak ivme kazanmış ve bir 2013'den bu yana önemli artış göstermiştir. (Sarıarslan, 2019).

Sonuç olarak, ticari ve ekonomik ilişkiler, siyasi ve askeri sektörlerdeki önemli kopuşlara ve bu ilişkilerin lider söylemleri ile güvenlikleştirilmesine rağmen görece sürekliliğini korumuştur. Siyasi ve askeri krizler, ithalat ve ihracat değerlerinde herhangi bir düşüşe sebep olmazken, doğrudan yatırımlar ve turizm sektörünü olumsuz etkilemiştir. Turizm konusu hariç, siyasi liderler ticari ve ekonomik ilişkileri güvenlikleştirmeye yönelik söylemlerden uzak durmayı tercih etmişlerdir.

SONUÇ

Yaşanan gelişmeler nedeniyle son yüzyıl içerisinde Ortadoğu bölgesi, çeşitli tehditleri barındıran istikrarsız bölgelerden biri kabul edilmiştir. Uzun süreli çatışmalar ve devam eden karışıklıklar, bölge içi aktörleri etkileyerek komplike ilişkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türkiye'nin Ortadoğu bölgesiyle paylaştığı ortak medeniyet geçmişi kültürel ve jeopolitik bağlar göz önüne alındığında, bu bölgenin Türk Dış Politikası açısından önemli bir konuma sahip olduğu gözlemlenmektedir.

1948 yılında İsrail'in bir devlet olarak kurulması, güç dengelerinin değişmesine ve bölgede süper güçlerin mücadelesinin daha fazla hissedilmesine neden olmuştur. Türkiye'nin bu dönemde bölgeye yönelik izlediği politikaların şekillenmesinde küresel güç SSCB'nin Ortadoğu Bölgesel Güvenlik Kompleksine yönelik yayılmacı politikaları etkili olmuştur. Arap dünyasında yükselen batı karşıtı milliyetçi akımları destekleyerek bölgede kendine nüfuz alanı oluşturan SSCB, Türkiye'nin Soğuk Savaş mantığı çerçevesinde hareket etmesine ve Batı dünyasının güvenlikleştirme politikalarında ileri bir karakol ve kontrol noktası olmasına neden olmuştur.

“Bölgesel Güvenlik Kompleksi” teorisi çerçevesinde incelenen Türk-İsrail ilişkileri, özellikle Soğuk Savaş döneminde küresel güç rekabeti ve Türkiye'nin Batı eksenli güvenlik politikaları çerçevesinde şekillenmiştir. Türkiye'nin İsrail'i bir devlet olarak tanımasında etkili olan faktörler, Batı güvenlik mekanizması içerisindeki konumunu güçlendirmek ve NATO'ya üyelik için gerekli kriterlere uygun bir aday ülke imajı oluşturma çabalarıdır. Bununla birlikte, İsrail açısından Türkiye'nin tanıma kararı ise bölge ülkelerinin yoğun askeri ve diplomatik tepkileri göz önüne alındığında önemli bölgesel bir gelişme olmuştur.

Bölgede Sovyet tehdidine karşı dengeleyici bir müttefik olacağına inanılan İsrail'in bir devlet olarak tanınmasını takiben Levant alt kompleksinde yaşanan Arap-İsrail çatışmaları, ikili ilişkilerin bölgesel dinamiklerden etkilenmesine ve bölgesel gelişmeler etrafında şekillenmesine neden olmuştur. Türkiye'nin Arap devletleri ile yaşadığı gerginliklerde, İsrail'le ortak güvenlikleştirme politikaları çerçevesinde çeşitli iş birlikleri geliştirmesi, bölgesel dinamiklerin, aktörlerin güvenlik ilişkileri üzerindeki etkisi açısından önemlidir.

Bu kapsamda 1958 yılında Türkiye ve İsrail arasında imzalanan Çevresel Pakt ile geliştirilen askeri, stratejik, diplomatik ve ekonomik ittifak, Soğuk Savaş sürecinde küresel güç ABD ile yaşanan Küba Füze Krizi ve Kıbrıs meselesi gibi bölgesel ve küresel sorunlardan olumsuz etkilenmiştir.

Türkiye'nin küresel güç ABD ve Batı'dan Kıbrıs meselesinde gerekli desteği görememesi, Levant alt kompleksinde yaşanan 1967 ve 1973 Savaşlarında Arap devletlerinden yana tutum sergilemesine neden olmuştur. Bölgede kalıcı barışın Arap devletlerinin isteklerinin karşılanmasına dayalı olduğunu belirten Türkiye, dış politikasında Filistin meselesini daha çok sahiplenmiştir.

Bununla birlikte, Kıbrıs Barış Harekâtı nedeniyle ABD tarafından uygulanan ambargo Türkiye'nin dışa bağımlı ekonomisini daha kırılgan hale getirmiştir. Batı ile yaşanan ekonomik problemlerin aşılması ihtiyacı, Türkiye'nin söz konusu tutumunda önemli yer edinmektedir. Bu dönemde başta BM olmak üzere birçok uluslararası platformda Türkiye, İsrail'in kuvvet kullanımı ile toprak kazanımlarını eleştirmiş, BMGK'da gerçekleşen oylamalarda Arap devletlerinden yana oy kullanarak diplomatik alanda Arap devletlerini yalnız bırakmamıştır.

Türkiye'nin, 1974 yılında Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Teşkilatı (OAPEC)'nin petrolü siyasi bir silah olarak kullanarak başta ABD ve Batı ülkelerine uyguladığı ambargo dışında tutulması, söz konusu siyasi desteğin bir sonucudur. Ancak Türkiye, bu dönemde Arap devletlerinin baskılarına rağmen İsrail ile ilişkilerini kesmemiş ve söz konusu desteği İsrail'in meşruiyetini sorgulama noktasına kadar götürmemiştir.

1977 yılında Mısır'ın İsrail ile barış görüşmelerinde kararlılığını açıklaması, bölgede barış için atılan bir adım olmuştur. Ancak bu durum, Mısır'ın Arap devletleri tarafından dışlanmasına neden olmuştur. Türkiye, Mısır'a destek vererek barış sürecine katkı sağlamış ve bu süreci bölgede Arap komşularının tepkisini çekmeden İsrail'le ikili ilişkileri sürdürmenin bir yolu olarak görmüştür.

Bu kapsamda, Türkiye ve İsrail ikili ilişkileri Soğuk Savaş dönemi boyunca küresel güçlerin Arap-İsrail çatışmalarının şekillendiği Levant alt kompleksi ve gerekse Ortadoğu Bölgesel Güvenlik Kompleksine müdahaleleri kapsamında her iki yönden baskı altında kalmıştır. İsrail ile Batı kutbunda müttefik olmanın gerektirdiği

iyi ilişkiler, Ortadoğu bölgesinin alt komplekslerinde yaşanan Arap-İsrail çatışmalarından dolayı istenilen düzeye ulaşamamıştır. Bölgesel gelişmeler etrafında şekillenen ilişkiler, Soğuk Savaş boyunca inişli çıkışlı bir görünüm sergilemiştir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile küresel güç rekabetinin ortadan kalkması uluslararası sistemde değişimlerin yaşanmasına ve bölgesel sorunların daha fazla görünür olmasına neden olmuştur. Bu kapsamda 90'lı yıllar boyunca Türk-İsrail ilişkilerini etkileyen önemli gelişmeler yaşanmıştır. Oslo görüşmeleri ile Filistin meselesi özelinde başlayan Arap-İsrail barış süreci Türk-İsrail ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmıştır. Türkiye, Arap dostlarını gücendirmeden İsrail ile ilişkilerini geliştirme fırsatı yakalamış ve ikili ilişkiler bölge devletlerinin etkisinden çıkmıştır. Bununla birlikte, Körfez Savaşı ile küresel güç ABD çatısı altında başlayan askeri yakınlaşma, ikili ilişkileri olumlu etkileyen bir diğer gelişme olmuştur. Bu durum Ankara'nın güvenlik merkezli politikaları ile devam etmiştir.

Soğuk Savaşın sona ermesi Ortadoğu bölgesinde güvenlik boşlukları meydana getirmiştir. Türkiye, bölgede PKK terör örgütünden kaynaklanan güvenlik zafiyetleri yaşamıştır. PKK'nın bölgedeki faaliyetleri Türkiye'nin güney komşuları tarafından desteklenmiştir. Nitekim, terörü Türkiye'ye karşı bir koz olarak kullanan, terör örgütünün topraklarında kamplar kurmasına, eğitim faaliyetlerini sürdürmesine izin veren ve 1998 yılına kadar terörist başı Öcalan'ın topraklarında ikamet ettiren Suriye; diğer tarafta, Körfez Savaşı sonrası kuzeyinde oluşan güç boşluğunu PKK ile doldurmaya çalışan ve bu durumu bir koz olarak kullanan Irak gibi Körfez ve Levant alt kompleksi ülkeleri nedeniyle Türkiye ciddi güvenlik sorunları ile karşılaşmıştır.

Türkiye, bölgede kendisine yönelik artan terör ve şiddet tehditlerine karşı İsrail'le iş birliği yoluna gitmiştir. İki ülke arasında diplomatik ilişkiler yeniden büyükelçilik seviyesine çıkarılmış, bu durum yeni bir dönemin habercisi olmuştur. İstihbarat ve güvenlik alanlarında başlayan iş birlikleri askeri teçhizat ve silah temini, TSK'nın modernizasyonu ve karşılıklı eğitim faaliyetleri ile geliştirilmiştir. Peşi sıra gelen anlaşmalarla pekiştirilen ilişkiler, bu dönemde “stratejik ortaklık” olarak adlandırılmıştır.

Bölgede Arap komşuları tarafından istenmeyen ve kurulduğu günden beri varoluşsal güvenlik tehditleri ile karşılaşan İsrail açısından değerlendirildiğinde,

yaşadığı kuşatılmışlık hissini aşmak ekonomik ve siyasi alanda yalnızlıktan kurtulmak açısından söz konusu ortaklık, öteden beri arzuladığı bir gelişme olmuştur.

Ancak stratejik ortaklık olarak adlandırılan bu yakınlaşma, yaşanan bölgesel gelişmeler nedeniyle fazla uzun sürmemiştir. 1999 yılında terör örgütü lideri Öcalan'ın Türkiye'nin baskıları sonucunda Suriye'den ayrılması ve daha sonra MIT tarafından yakalanması, PKK'nın etkisini azaltmıştır. Bu durum Türkiye'nin güvenlikleştirme odaklı dış politik yaklaşımının değişmesine zemin oluşturmuştur. Başta Suriye olmak üzere komşuları ile ikili ilişkilerini düzelter Türkiye'nin İsrail ile paylaştığı komşuları ortak düşman olarak görme eğilimi büyük oranda ortadan kalkmıştır. Bununla birlikte, Oslo Barış Sürecinin başarısızlığının ardından ikinci intifadanın başlaması, İsrail'in Filistinlilere yönelik orantısız şiddet eylemlerini arttırmış ve bu durum ikili ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur.

İkili ilişkilerin siyasi sektörel açıdan incelendiği üçüncü bölümde AKP'nin 2002 yılında Millî Görüş geleneğinden ayrılarak tek başına iktidara gelmesi, Türk Dış Politikasında değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Söz konusu değişimler, BGTK kapsamında Türkiye'ye atfedilen yalıtıcı rolüne meydan okuyan bir dizi ilkeye dayandırılmıştır. Yeni dış politika stratejileri ile farklı bölgelerde etkileşimini arttıran Türkiye, sınırları ötesinde çıkarları bulunan bir aktör haline gelmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede, küresel ve bölgesel arenada izlenen aktif politikalarla Türkiye, kendisine atfedilen klasik yalıtıcı tanımından uzaklaşmıştır.

Türkiye, yeni dış politikasını geçmiş mirasının unsurları üzerine inşa ederek kendini merkez ülke olarak konumlandırmıştır. Güvenlik kaygılarının ötesinde, küresel ve bölgesel iddia taşıyan ülkeler gibi hareket ederek aktif bir dış politika izlemiştir.

Bununla birlikte, Türk-İsrail ilişkilerinin eskisinden çok daha fazla bölgesel faktörlere bağımlı olduğu görülmektedir. İsrail'in Filistin'e yönelik giriştiği kanlı eylemlerin Başbakan Erdoğan tarafından tepkiyle karşılanarak İsrail'i devlet terörü yapmakla suçlaması, ikili ilişkileri olumsuz etkilemiştir. 2006 yılında Filistin Ulusal Yönetimi Meclisi'nde yapılan seçimlerde Hamas'ın zaferle ayrılmasının ardından Türkiye'nin Hamas lideri Halid Meşal'i Ankara'da ağırlaması, İsrail tarafından sert tepki ile karşılanmıştır. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ve ardından Başbakan Erdoğan'ın İsrail'e gerçekleştirdiği ziyaretler ile ikili ilişkiler normalleşirken

görüşmelerin ağırlıklı kısmı Türkiye'nin Arap İsrail çatışmalarında izlemeye çalıştığı arabuluculuk rolü hakkında olmuştur. Ortadoğu Bölgesel Güvenlik Kompleksinde artan etkisi kapsamında Ankara, bu dönemde Arap İsrail çatışmalarında arabuluculuk rolüne girişmiştir.

Ancak, Suriye ve İsrail arasında girişilen arabuluculuk rolünün 2008 yılının sonlarına doğru İsrail tarafından Gazze'ye başlatılan "Dökme Kurşun Operasyonu" ile Ankara tarafından resmi olarak kınanması, ikili ilişkilerde yaşanan eksen kaymalarının başlangıcı olmuştur. Nitekim Türkiye'nin yeni dış politika vizyonu ile oluşturduğu arabuluculuk rolünün dolayısıyla bölgesel politikalarının İsrail tarafından söz konusu operasyon ile ortadan kaldırıldığı görülmektedir. Türk hükümeti tarafından bir ihanet girişimi olarak algılanan olay, Türkiye'nin İsrail'e yönelik politikalarını tümüyle değiştirdiği gibi ilişkilerde krizler döneminin başlangıcı olmuştur.

Yaşanan gerilimler, İsviçre'nin Davos kentinde düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu'nda Başbakan Erdoğan'ın, İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres ile yaşadığı hararetli bir tartışmanın ardından kürsüyü şiddetle terk etmesiyle doruk noktasına ulaşmıştır. 2009 yılının sonlarına doğru, Türkiye Anadolu Kartalı Askeri Tatbikatının uluslararası boyutunu iptal ederek tatbikata İsrail'in katılımını engellemiştir. Bu kapsamda, tatbikatın iptali iki ülke arasında 1990'lı yıllardan itibaren kurumsallaşmaya başlayan askeri sektörün siyasi krizlerden etkilendiğinin göstergesi olmuştur.

31 Mayıs 2010'da İsrail'in Gazze ablukasını kırmak ve Gazze'ye insani yardım götürmek amacı ile yola çıkan Mavi Marmara gemisine, uluslararası sularda İsrail silahlı kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen saldırıda 10 Türk vatandaşının hayatını kaybetmesi, ikili ilişkilerde geri dönülmez kopuşlara neden olmuştur. Saldırı, daha önce de bölgesel nedenler dolayısıyla anlaşmazlıklar yaşayan iki ülkenin arasında kan dökülmesine ve güvenlikleştirme politikaları izlemelerine neden olmuştur.

İki ülkeyi karşı karşıya getiren saldırı sonrası Türkiye'den sert tepkiler gelmiştir. Türkiye, uluslararası alanda İsrail'in, dolayısıyla saldırının sorumlularının gereken cezayı alması için çalışmalar başlatmıştır. Bununla birlikte, BM nezdinde saldırıya ilişkin oluşturulan raporun raporunun BM Genel Sekteri Ban Ki Moon'a 2 Eylül 2011 tarihinde resmi olarak gönderilmesinden önce İsrail tarafından New York Times gazetesine sızdırılması, ilişkileri bir kez daha germiştir. Raporun Türkiye'nin

beklentilerini karşılamaması ve siyasi nitelikli olması nedeniyle Türkiye beş maddelik yaptırım paketini açıklamıştır. İsrail'in tavrı ise net bir şekilde “özür yok” olmuştur.

Ancak, Ortadoğu bölgesinde 2010 yılında başlayan Arap Baharı ile bölgede değişen siyasal konjonktür, İsrail açısından birçok güvenlik sorununu beraberinde getiren bir gelişme olmuştur. Özellikle İsrail'in uzun yıllardır yakın iş birliği içerisinde olduğu Mısır'da Mübarek diktasının devrilmesi ve olayların İsrail'in 1994 yılında barış anlaşması imzalayarak doğu sınırını güvene aldığı Ürdün'e sıçraması, İsrail'de bir sendrom haline gelen kuşatılmışlık hissini tekrar yaratmıştır.

Bölgede özellikle Arap Baharı ile değişen koşullar nedeniyle Türkiye'ye her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyan ve güvenlik kaygıları artan İsrail, ABD'nin arabuluculuğunda saldırıdan yaklaşık üç yıl sonra Türkiye'den özür dilemiştir. İsrail Başbakanı Netanyahu, Başbakan Erdoğan'ı arayarak saldırıda yaşanan can kayıpları için özür dilemiş, böylece normalleşme yolunda ilk adımı atmıştır.

İsrail'in özür dilemesine giden yolda, Türkiye'nin haklı ve kararlı tavrı ABD'nin İsrail'e yönelik baskısını arttırmasına neden olmuştur. İsrail tarafından gelen gecikmeli özür, Türkiye'nin bölgede önemli bir oyuncu olduğunu bir kez daha gözler önüne sermiştir. İkili ilişkilerin tekrar normale döndürülmesine konusunda mutabakata varılırken, iki ülke arasında 28 Haziran 2016'da “Tazminata İlişkin Usul Anlaşması” imzalanmıştır.

İki ülke arasındaki siyasi ve askeri ilişkiler çoğunlukla bölgesel gelişmelerden ve yaşanan krizlerden etkilenirken, ekonomik sektör analizinden de anlaşılacağı üzere ekonomi değişmeyen bir dinamik olarak kalmıştır. Türk-İsrail ilişkilerinin doğasını değiştiren ve iki ülkenin bölgede birbirlerini güvenlikleştirdikleri Mavi Marmara saldırısının ardından ticaret hacmi bir önceki yıla göre %51 artış göstermiştir. İsrail'in özür dilemesini takiben ise İsrail, Türkiye'nin en büyük ihracatçılarından biri haline gelmiştir.

Sonuç olarak, ticari ve ekonomik ilişkiler, siyasi ve askeri sektörlerdeki önemli kopuşlara ve bu ilişkilerin lider söylemleri ile güvenlikleştirilmesine rağmen görece sürekliliğini korumuştur. Siyasi ve askeri krizler, ithalat ve ihracat değerlerinde herhangi bir düşüşe sebep olmazken, doğrudan yatırımlar ve turizm sektörünü olumsuz

etkilemiştir. Turizm konusu hariç, siyasi liderler ticari ve ekonomik ilişkileri güvenlikleştirmeye yönelik söylemlerden uzak durmayı tercih etmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Abdullah, T. (2019). *AK Parti Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri (2002-2016)*. Academia.edu. Erişim için: https://www.academia.edu/36252950/AK_PART%C4%B0_D%C3%96NE_M%C4%B0NDE_T%C3%9CRK%C4%B0YE_%C4%B0SRA%C4%B0L_%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0_2002-2016.
- Ağır, B. S. (2015). Güvenlik Kavramını Yeniden Düşünmek: Küreselleşme, Kimlik ve Değişen Güvenlik Anlayışı. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11(22), 97-130.
- Akbayır, M., & Savaş, C. İ. (2021). Bölgesel Güvenlik Kompleksi Kuramında Yalıtıcı Kavramı: Doğu Akdeniz ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 21(2), 226-244.
- Akgül Açıkmeşe, S. (2008). Kopenhag Okulu ve Realist Güvenlik Çalışmalarında Aktör, Tehdit ve Politika: Avrupa Güvenliği Üzerine Bir Değerlendirme. *Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Akgül, Açıkmeşe, S. (2011). Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8(30), 43-73.
- Akgül-Açıkmeşe, S. (2011). Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8(30), 43-73.
- Akilli, E. (2013). *Türkiye’de Devlet Kimliği ve Dış Politika* (Vol. 690). Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- Aksar, Y. (2012). Birleşmiş Milletler Palmer (Mavi Marmara) Raporu ve Uluslararası Hukuk. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(33), 23-40.
- Aktar, A., & Özel, S. (1999). Turkish Attitudes vis-à-vis the Zionist Project. *Cemoti, Cahiers d'Études sur la Méditerranée Orientale et le monde Turco-Iranien*, 28(1), 129-148.
- Alan R. Taylor, *İsrail’in Doğuşu 1897-1947 Siyonist Diplomasisinin Analizi*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2000, s. 10-17.
- Albayrak, Mustafa (2005), “Türkiye’nin Ortadoğu Politikaları (1920-1960), *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Dergisi*, cilt 3, sayı 2.
- Alpher, Y. (2010). Israel-Arab Peace: Israel and the Regional Approach. *Bound to Cooperate-Europe and the Middle East II*, 149.
- Altay Karataş, A., & Cihan. (2008, 13 Şubat). *Silah Satmaya Geldi*.

- Altunışık, M. B. (1999). *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri*. içinde M. B. Altunışık (Ed.) Türkiye ve Orta Doğu Tarih Kimlik Güvenlik (ss. 182-193). Boyut Yayınları.
- Amy Teibel (31 Ekim 2010). "Tourism Minister Urges Israelis to Boycott Turkey". *The Boston Globe*. Erişim tarihi: 3 Şubat 2012.
- Anadolu Ajansı. (2013, 22 Mart). İsrail Türkiye'den Özür Diledi. Erişim için: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israil-turkiyeden-ozur-diledi/262717>
- Arı, Ö., & Kıran, A. (2011). Uluslararası İlişkilerde Sosyal inşacılık. *EKEV Akademi Dergisi*, 15(46), 49-64.
- Ari, T. (2013). *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (8. baskı). MKM Yayıncılık.
- Armaoğlu, F. (1989), 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995 (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 229-230).
- Armaoğlu, F. H. (2000). Türkiye-İsrail ve Filistin Meselesi. *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültürel Araştırma Merkezi (IRCICA).
- Armaoğlu, Fahir (1987), 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aydın, A. (2013). Three Types of Turkish Foreign Policy After The Cold War on the Middle East. *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 18(3).
- Aydın, M. (2004). Uluslararası İlişkilerin Gerçekçi Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği. *Uluslararası İlişkiler*, 1(1), 33-60.
- Ayhan, V. (2009). Hamas: Filistin Direnişinde Politik İslam. *Ortadoğu Etütleri*, 1(1), 101-136.
- Bagby, L. M. (2002). *Political Thought*. Toronto: Wadsworth Publishing Company.
- Bakan, S., & Şahin, S. (2018). Uluslararası Güvenlik Yaklaşımlarının Tarihsel Dönüşümü ve Yeni Tehditler. *The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences*, 4(2), 135-152.
- Balcı, A. (2010). *İsrail Sorunu: Ortadoğu'nun Gordion Düğümü*. Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları, ed. Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman (İstanbul: 2010), 99, 163.
- Balcı, A. (2011). Türkiye'nin Dış Politikası ve İsrail: 1990'lar ve 2000'lere ilişkin bir Karşılaştırma. *Ortadoğu etütleri*, 2(2), 117-136.
- Balcı, A., & İnat, K. (2006). *Ortadoğu Yıllığı 2005*. İstanbul: Nobel Basımevi.
- Balcı, A., & Kardaş, Ş. (2014). *Uluslararası İlişkilere Giriş*. İstanbul: Küre

Yayınları.

- Balcı, A., & Kardaş, T. (2012). Türkiye'nin İsrail ile İlişkilerinin Değişen Dinamikleri: Bir Güvenlikleştirme Analizi. *Middle East Yearbook/Ortadoğu Yıllığı*.
- Baldwin, D. A. (1995). Security Studies and The End of the Cold War. *World Politics*, 48(1), 117-141.
- Bali, R. N. (2009). *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)*. İletişim Yayınları.
- Barkey, H. J. (2011), *Turkish Foreign Policy in the Middle East*, Sciences Po University Publisher, Paris.
- Barrinha, A. (2014). The Ambitious Insulator: Revisiting Turkey's Position in Regional Security Complex Theory. *Mediterranean Politics*, 19(2), 165-182.
- Barry, B. (1991). *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War era*. Harvester Wheatsheaf.
- Baş A. Soğuk Savaş Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1991). *İSRAİLİYAT*. Mart 2019;(3):92-122.
- Baş, A. (2018). 1958 Türkiye-İsrail Periferik Anlaşması. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*.
- Batman Çağdaş. (2013, 3 Kasım). Türkiye-İsrail İlişkileri. Erişim için: <http://www.batmancagdas.com/turkiye-israil-iliskileri-makale,4528.html>.
- Baylis, J. (2008). Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(18), 69-85.
- Baylis, J. (2008). Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(18), 69-85.
- Baysal, B., & Lüleci, Ç. (2015). Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11(22), 61-96.
- Baytal, Y. (2017). Büyük Güçlerin Orta Doğu'daki Mücadeleleri ve Türkiye (1945-1960). *Electronic Turkish Studies*, 12(9).
- BBC Türkçe. (2007, 12 Kasım). Perez ve Abbas Ankara'da. Erişim için: https://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/11/071112_ankaraperes.shtml
- BBC Türkçe. (2007,12 Kasım). İsrail Cumhurbaşkanı Peres Türkiye'de. Erişim için: https://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/11/071111_peres_turkey.shtml

- BBC Türkçe*. (2010,12 Ocak) Türkiye'yle İsrail Arasında Koltuk Krizi. Erişim için: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/01/100112_turkey_israel
- BBC Türkçe*. (2013, 28 Mart). Türkiye-İsrail ilişkilerinin normalleşmesi zaman alacak. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/03/130328_turkiye_israil
- BBC*. (2005, 2 Mayıs). Erdoğan, Şaron'la Görüştü. Erişim için: https://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/05/050502_erdogan_israel.shtml
- BBC*. (2006, 6 Eylül). Türk Askeri Lübnan'a Gidecek. Erişim için: https://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2006/09/060905_turkey_parliament.shtml
- BBC*. (2007, 5 Ekim). İran: Siyonizme Geçit Yok. https://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/10/071005_ahmedinejad.shtml
- BBC*. (2013, 22 Mart). Mavi Marmara: İsrail, Türkiye'den Özür Diledi. Erişim için: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/03/130322_israil_turkiye_ozur
- Bengio, O. (2004). *The Turkish-Israeli Relationship*. Changing Ties of Middle Eastern.
- Bengio, Ofra (2009). *Türkiye-İsrail Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine*, İstanbul: Erguvan Yayınları.
- Best, A., Jussi, M.H., Joseph, A.M., Kirsten, E.S., 2012, 20. *Yüzyılın Uluslararası Tarihi* (Çev. Taciser Ulaş Belge), Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Bianet*. (2009, 15 Ekim). Erdoğan Açıkladı: İsrail'in Tatbikatta Olmamasını Biz İstedik. <https://bianet.org/haber/erdogan-acikladi-israil-in-tatbikatta-olmamasini-biz-istedik-117639>
- Bila, F. (2010, 15 Mart). *İsrail Genelkurmay Başkanı'ndan Sıcak Mesajlar*.
- Bilgiç, A. (2011). "Güvenlik İkilemi"ni Yeniden Düşünmek: Güvenlik Çalışmaları'nda Yeni Bir Perspektif. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8(29), 123-142.
- Bilgin, P. (2010). *Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni güvenlik Çalışmaları*.
- Bir, Ç., & Sherman, M. (2002). Formula for Stability: Turkey Plus Israel. *Middle East Quarterly*.
- Birdişli, F. (2011). Ulusal Güvenlik Kavramının Tarihsel ve Düşünsel Temelleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(31), 149-169.

- Birdişli, F. (2017). *Teori ve Pratikte Uluslararası Güvenlik Kavramlar-Teori-Uygulama*, Seçkin Yay. A.ř. Ankara
- Birdişli, F. (2021). “*Bölgesel Güvenlik.*”
- Birdişli, F., & Başurgan, A. (2017). Güvenlik Politikalarının Konstrüktivist Bir Unsuru Olarak Güvenlik Kültürü ve Türkiye Örneği. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4), 58-78.
- Bishku, M. B. (2013). *How Has Turkey Viewed Israel? In Islamic Attitudes to Israel*. Routledge.
- Booth, K. (1991). Security in Anarchy: Utopian Realism in Theory and Practice. *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1944-), 527-545.
- Booth, K. (2007). *Theory of World Security* (Vol. 105). Cambridge University Press.
- Boran, ř. (2021). İsrail Ülke Raporu. *İzmir Ticaret Odası, Eylül-Ekim*. Erişim için <https://www.izto.org.tr/tr/dy/ulke-raporlari>
- Boran, T. K. (2020). Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (44), 28-42.
- Bozkurt, İ. (2019). Soğuk Savaş Döneminde Amerika Birleşik Devletleri Türkiye İlişkilerinde Bir Kırılma Noktası: Küba Bunalımı. *The Journal of Academic Social Science*, 57(57), 221-239.
- Bölme, S. M. (2009). Gazze’de Katliam: Türkiye, Ortadoğu ve Filistin Sorunu. *Seta Analiz*, 3, 1-18.
- Bulut, S. (2020). İsrail’in Suriye Krizi Politikası: Bekle-Gör Yaklaşımından Noktasal Saldırı Politikasına. *ORSAM*.
- Buzan, B. (1983). *People, State and Fear: The National Security Problem in International Relations*. University of North Carolina Press.
- Buzan, B. (2015). *İnsanlar, Devletler ve Korku: Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası Güvenlik Çalışmaları: Güvenlik Çalışmaları İçin Bir Gündem*. E. Çıtak, Çev.), Röle Akademik Yayıncılık (Orijinal eserin basım tarihi 1991).
- Buzan, B. and Wæver, O. (1997) “Slippery? Contradictory? Sociologically Untenable? The Copenhagen School Replies”, *Review of International Studies* 23: 241-250.
- Buzan, B. Rethinking Security After the Cold War(1997) 32. *Cooperation and Conflict*, 5.
- Buzan, B. ve Weaver, O. (2004). *Regions and Powers: The Structure of*

International Security. Cambridge University Press.

Buzan, B., & Diez, T. (1999). The European Union and Turkey. *Survival*, 41(1), 41-57.

Buzan, B., & Hansen, L. (2009). *The Evolution of International Security Studies*. Cambridge University Press.

Buzan, B., & Waever, O. (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security* (Vol. 91). Cambridge University Press.

Buzan, B., Wæver, O., & De Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Lynne Rienner Publishers.

Buzan, B., Wæver, O., & De Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Lynne Rienner Publishers.

Buzan, Barry, *The Logic of Anarchy*, New York, Columbia University Press, 1993.

Cagaptay, S. (2004, 22 Temmuz). Fixing Turkish-Israeli Relations. *The Washington Institute*. Erişim için: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/fixing-turkish-israeli-relations>

Calvocoressi, P. (2013). *World Politics since 1945*. Routledge.

Canatan, Y. (2020). 1958-1963 Dönemi Türk-Arap Münasebetleri ve Ortadoğu Ülkeleri. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(4), 381-390.

Cicioğlu, F. (2006). Lübnan 2006. *Ortadoğu Yıllığı*, 7(2), 145-156.

Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi* (M. Harmancı, çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.

CNN Türk. (2006, 14 Ağustos). Ve Lübnan'da silahlar sustu... Erişim için: <https://www.cnnturk.com/dunya/ve-lubnanda-silahlar-sustu-14-08-2006>

CNN Türk. (2009, 30 Ocak). Davos'ta kriz. Erişim için: <https://www.cnnturk.com/dunya/davosta-kriz>

CNN Türk. (2009, 30 Ocak). Genelkurmay'dan 'Milli Menfaat' Vurgusu. <https://www.cnnturk.com/turkiye/genelkurmaydan-milli-menfaat-vurgusu>

CNN TÜRK. (2010, 31 Mayıs). Dünya genelinde İsrail'e protesto gösterileri. CNN Türk. Erişim için: <https://web.archive.org/web/20151224185303/http://www.cnnturk.com/2010/dunya/05/31/dunya.genelinde.israile.protesto.gosterileri/578380.0/>

Cumhuriyet Gazetesi. (1998, 5 Ocak). Sayı: 26388, s. 1. Erişim adresi: <https://beta-egazete.cumhuriyet.com.tr/en/catalog/192/1998/1/5/1>

- Cumhuriyet. (2009, 24 Kasım). Türkiye Liderliğinde Bölgede Barış İstiyoruz. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye-liderliginde-bolgede-baris-istiyoruz-101372>
- Cumhuriyet. (2010, 15 Aralık). İsrail özür dilemeyecek. Cumhuriyet. Erişim için: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/israil-ozur-dilemeyecek-204988>
- Çatı, M. O., & ÇAMLIDAĞ, S. (2023). Realizm ve Uluslararası Hukul Bağlamında İran-İsrail Nükleer Güç Rekabeti. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(45), 306-336.
- Çiçekçi, C. (2021). Dış Politikada Ulusal Güvenliğin Tahakkümü: İsrail'in Doğu Akdeniz Politikasında Militarizm. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 8(1), 119-155.
- Çomak, H., & Sancaktar, C. (2011). Uluslararası Balkan Kongresi: 21'inci Yüzyılda Uluslararası Örgütlerin Güvenlik Yaklaşımları ve Balkanlar'ın Güvenliği: 28-29 Nisan 2011, Kocaeli International Balkan congress: Security Approaches of International Organizations In The 21st Century and Security of The Balkans: 28-29 April 2011, Kocaeli, Turkey.
- Dalar, M. (2009). İsrail'in Gazze Saldırısının Siyasal Arka Planı ve Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi. *Akademik Orta Doğu*, 4(1), 121-123.
- Danış, M. F. (2018). Türk Dış Politikasında Karar Alıcıların Ortadoğu Algısı: 1957-1958 Krizleri. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 93-126.
- Davutoğlu, A. (2002), *Stratejik Derinlik*, 7. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2004). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2008). Turkey's Foreign Policy Vision: an Assessment of 2007. *Insight Turkey*, 77-96.
- Dedeoğlu, B. (2008). *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*. Yenyüzyıl Yayınları.
- Dedeoğlu, B. (2014). *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, İstanbul: Yenyüzyıl Yayınları.
- Demir Y. 1960'tan Günümüze Arap-İsrail Çatışması Ekseninde Türk Dış Politikası. *TESAM Akademi Dergisi*. Şubat 2021;8(1):165-197. doi:10.30626/tesamakademi.881751
- Demirtaş, Serkan. (22 Mart 2013). İsrail'den Türkiye'ye Üç Yıl Sonra Gelen Özrün Anlamı. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/03/130322_israil_turkiye_serkan
- Deutsch, K. W. (1957). Mass Communications and the Coss of freedom in national decision-making: A Possible Research Approach to Interstate

Conflicts. Conflict Resolution, 1(2), 200-211.

Dış İşleri Bakanlığı. (2006, 17 Şubat). No:26- İsrail Başbakanlık Sözcüsünün Açıklaması hk. Erişim için: https://www.mfa.gov.tr/no_26---17-subat-2006_-israil-basbakanlik-sozcusunun-aciklamasi-hk_.tr.mfa

Dış İşleri Bakanlığı. (2006, 3-6 Nisan). BN:3- Manavgat Nehrinden İsrail'e Su Satışı hk. https://www.mfa.gov.tr/bn_3---6-nisan-2006_-manavgat-nehrinden-israil_e-su-satisi-hk_.tr.mfa

Dış İşleri Bakanlığı. (2010, 31 Mayıs). No: 115, Gazze'ye İnsani Yardım Filosuna İsrail Savunma Kuvvetleri Tarafından Güç Kullanılması Hk. [Basın Bildirisi]. Erişim için: https://www.mfa.gov.tr/no_-115_-31-mayis-2010_--gazze_ye-insani-yardim-filosuna-israil-savunma-kuvvetleri-terafindan-guc-kullanilmasi-hk_.tr.mfa

Dış İşleri Bakanlığı. (Erişim tarihi belirtilmemiş). Türkiye-İsrail Siyasi İlişkileri. Erişim için: <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

Dışişleri Bakanlığı. (2009, 12 Ekim). No: 182, Anadolu Kartalı Tatbikatı Hk. [Basın açıklaması]. https://www.mfa.gov.tr/no_-182_-12-ekim-2009_-anadolu-kartali-tatbikati-hk_.tr.mfa

Dışişleri Bakanlığı. (2013, 21 Mart). *Yeni Dönemde Sıfır Sorun Politikası*. Erişim için <https://www.mfa.gov.tr/yeni-donemde-sifir-sorun-politikasi.tr.mfa>

Dillon, M. (2002). *Politics of Security: Towards a Political Phiosophy of Continental Thought*.

Duman, S. (2005). Ortadoğu Krizleri ve Türkiye. *Atatürk Yolu Dergisi*, 9(35), 313-332.

Dunne, T. (2011). *Liberalism*. John Baylis, Steve Smith ve Patricia Owens (Ed.). Baylis, J. (2020). *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. Oxford University Press.

Dunne, T., Kurki, M., & Smith, S. (Eds.). (2021). *International Relations Theories: Discipline and Diversity*. Oxford University Press, USA.

Durmaz, F., & Gül, M. (2022). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1991-2011): Güvenlik Merkezli Yaklaşımdan İş Birliğine. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (43), 395-428.

Dursun, D. D. (1996). *Yol Ayrımındaki Türkiye*. Emre Yayınları.

Dursunoğlu, A. (2007, 14 Şubat). Hamas'ın SStratejik vizyonu, yeni siyasi dili ve Mekke Anlaşması. *Yakın Doğu Haber*. http://www.ydh.com.tr/YD220_hamasin-stratejik-vizyonu-yeni-siyasi-dili-ve-mekke-anlasmasi.html (Erişim tarihi: 25.06.2020).

- Efe, F. (2012). Impact of the Recent Political Conflicts on Turkish and Turkey Images in Israeli Society. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(1), 105-137.
- Efegil, E. (2013). İsrail'in Dış Politikasının Belirleyicileri. *Ortadoğu Analiz*, 5(49), 53-61.
- Embassy of Israel*. (2008, February 21). IDF Operation in Gaza: Cast Lead. Retrieved February 21, 2008, from <http://www.israelemb.org/Operation%20Cast%20Lead/Website4.htm>
- Eminoğlu, A. (2016). Tarihsel Süreçte Türkiye İsrail İlişkilerinin Değişen Yapısı. *Gümüşhane University Electronic Journal of the Institute of Social Science/Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 7(15).
- Emmers, R. (2017). *Güvenlikleştirme. A. Collins İçinde, Çağdaş Güvenlik Çalışmaları* (N. Uslu, Çev., s. 131-144). İstanbul: Röle Akademik Yayıncılık.
- Erdoğan, Emre, "Dış Politikada Siyasallaşma: Türk Kamuoyunun "Davos Krizi" ve Etkileri Hakkındaki Değerlendirmeleri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt10, Sayı 37 (Bahar 2013), s. 37-67.
- Erhan, Ç. & Kürkçüoğlu, Ö. (2004). *Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler: İsrail ile İlişkiler*. İçinde Baskın Oran (ed). Türk Dış Politikası 1980-2001. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç. (2002). Türkiye'nin İsrail ile İlişkileri (1948-2001). *Türkler Ansiklopedisi*, 17, 251-259.
- Erkmen, A. (2020). Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı Sonundan 1960 Darbesine Kadar Ortadoğu Politikaları. *Turkish Studies-Historical Analysis*, 15(4).
- Eroğlu, A. (2020). *Mavi Marmara öncesi ve sonrasında Türkiye-İsrail ilişkileri: Değişim ve dönüşümün Analizi*. Bursa Uludağ University (Turkey).
- Ertem, H. S. (2012). Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist bir yaklaşım: "Kimliğin Güvenliği" ve "Güvenliğin Kimliği". *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 8(16), 177-236.
- Ertosun, E. (2011). Türkiye'nin Filistin Politikasında ABD ya da AB Çizgisi: Güvenlik Etkeninin Belirleyiciliği. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, (28), 57-88.
- Evrensel*. (2005, 23 Aralık). İsrail'le başladılar İsrail'le bitirdiler. <https://www.evrensel.net/haber/168142/israil-le-basladilar-israil-le-bitirdiler>
- Fırat, M-Kürkçüoğlu, Ö. (2009). "Arap Devletleriyle İlişkiler", *Türk Dış Politikası (Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar)*, Editör: Baskın Oran, C: I, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Gallie, W. B. (1978). *Philosophers of Peace and War: Kant, Clausewitz, Marx, Engles and Tolstoy*. Cambridge University Press.
- Global Political Trends Center. (2011, 12 Ekim). *Palmer Raporu Sonrası İsrail-Türkiye İlişkileri*. [Global Political Trends Center, Yuvarlak Masa Toplantısı Bildirgesi, No:2, s.1]. Erişim için: https://www.files.ethz.ch/isn/141987/GPT2_IsrailTurkiye_IST_12OCT2011.pdf
- Gönlübol, M. (1987). *Olaylarla Türk Dış Politikası*. AÜ SBF Basın-Yayın Yüksek. Basımevi.
- Gruen, G. E. (1973). *Turkey, Israel and the Palestine Question, 1948-1960: A Study in the Diplomacy of Ambivalence* (1. cilt). Columbia University.
- Gruen, G. E. (2002). Recent Developments in Turkish-Israeli Relations. *American Foreign Policy Interests*, 24(4), 301-321.
- Güdek, Ş. (2017). ABD'nin Zora Dayalı Dış Politikasında Söylemsel Bir Değişim: 11 Eylül Terörü. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(4), 143-158.
- Güder, S., & Mercan, M. H. (2012). 2000 Sonrası Türk Dış Politikasının Temel Parametreleri ve Orta Doğu Politikası. *İnsan ve Toplum*, 2(3), 57-92.
- Gültekin Punsmann, B. (2011). Türkiye-İsrail: Ekonomi ve Siyasetin Ayrışmasına Doğru. *TEPAV Değerlendirme Notu*.
- Güneş H., Sönmezoğlu Ö. F., Keleşoğlu E., *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Der Yayınları, İstanbul, 2017
- Gürel, Ş. S. (1979). *Ortadoğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Gürpınar, B. (2008). Türk Dış Politikasında Değişimin Bir Örneği: 1967 Arap-İsrail Savaşı. *Fahir Armaoğlu'na Armağan*, 345-371.
- Gürpınar, B. (2017). Dış Politika ve Kamuoyu: Mavi Marmara Krizi. *Journal of International Social Research*, 10(53).
- Gürün, K. (2010). *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)* (2. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Güvenlik Çalışmaları (Cilt-I): Kuramsal Yaklaşımlar* / ed. Oktay Bingöl, Ali Bilgin Varlık. - İstanbul: Hiperyayın; Arel Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Haaretz. (2006, 6 Eylül). Lebanon Blockade to be Lifted at 6 P.M. despite IDF Objection. Erişim için: <https://www.haaretz.com/2006-09-06/ty-article/lebanon-blockade-to-be-lifted-at-6-p-m-despite-idf-objection/0000017f-da7e-d432-a77f-df7f07880000>

- Haber Türk.* (2009, 2 Şubat). 'Güvenlik güçlerini göndermek büyük hata olur'. Erişim için: <https://www.haberturk.com/gundem/haber/125487-guvenlik-guclerini-gondermek-buyuk-hata-olur>
- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774–2000*. İstanbul: Mozaik Yayınları.
- Hersh, S. (2004, 28 Haziran). Plan B – As June 30th Approaches, İsrail Looks to the Kurds. *The New Yorker*. Erişim için: <https://www.newyorker.com/magazine/2004/06/28/plan-b-2>
- Heywood, A. (2018). *Essentials of Political Ideas: For A Level*. Bloomsbury Publishing.
- Hürriyet.* (1998, 1 Ağustos). Denizkızı Sağ Salim. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/denizkizi-sag-salim-39282630>
- Hürriyet.* (1999, 31 Ocak). İsrail'den Temel Reis Füzesi Aldık. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/israilden-temel-reis-fuzesi-aldik-39060702>
- Hürriyet.* (2003, 26 Mayıs). "Yol Haritasına Desteğe Hazırız". Erişim için: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/gonul-yol-haritasina-destege-haziriz-38451234>
- Hürriyet.* (2003, 31 Ekim). Org. Fırtına Kullandığı F-4 ile İsrail'e Gitti, Geldi. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/org-firtina-kullandigi-f-4-ile-israile-gitti-geldi-38509500>
- Hürriyet.* (2003, 4 Temmuz). Org. Özkök İsrail'de. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/org-ozkok-israil-de-38479198>
- Hürriyet.* (2004, 17 Temmuz). İsrail basınına göre Olmert eli boş döndü. *Hürriyet*. Erişim için: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/israil-basinina-gore-olmert-eli-bos-dondu-38625350>
- Hürriyet.* (2004, 29 Ocak). İkinci Başkan'ın İsrail'e sürpriz ziyareti. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ikinci-baskanin-israile-surpriz-ziyareti-38562880>
- Hürriyet.* (2005, 23 Aralık). İsrail'den Türkiye'ye Uydudan PKK İstihbaratı. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/israil-den-turkiye-ye-uydudan-pkk-istihbarati-3692426>
- Hürriyet.* (2008, 5 Mart). İsrail: PKK İle Hamas aynı. Erişim için: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/israil-pkk-ile-hamas-ayni-8375577>
- Hürriyet.* (2010, 13 Ocak). Alçak Koltuk Krizi Çözüldü. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/alçak-koltuk-krizi-cozuldu-13470462>
- Hürriyet.* (2010, 15 Mart). Beş yıl sonra ilk kez bir İsrail genelkurmay başkanı Türkiye'de. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/bes-yil-sonra-ilk-kez-bir>

- Inbar, E. (2001). The Strategic Glue in the Israeli-Turkish Alignment. *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power*, 115-127.
- İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Türkler*, Cilt: X, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 215-218.
- İnat, K., & Telci, İ. N. (2011a). *Türkiye’nin İran, İsrail/Filistin ve Suriye Politikası 2009. İçinde: Türk Dış Politikası Yıllığı 2009*, (Etd. Burhanettin Duran-Kemal İnat-Muhittin Ataman). Ankara: SETA Yayınları, 93-158.
- İnat, K., Aslan, A., & Duran, B. (2017). *AK Parti’nin 15 Yılı: Dış Politika*. SET Vakfı İktisadi İşletmesi.
- İpek Yolu Kalkınma Ajansı. (2011). Orta Doğu Durum Raporu. Erişim İçin <https://www.ika.org.tr/assets/upload/dosyalar/orta-dogu-durum-raporu.pdf>
- Jewish Telegraphic Agency. (1996, 16 Nisan). Israeli Air Force Trains in Turkey. <https://www.jta.org/archive/israeli-air-force-trains-in-turkey>
- Johnson, D. D., & Thayer, B. A. (2016). The Evolution Of Effensive Realism: Survival Under Anarchy from the Pleistocene to the Present. *Politics and the Life Sciences*, 35(1), 1-26.
- Kan, Kürşat. “İsrail’in Kuruluşundan 27 Mayıs Darbesine Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1960).” *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, no. 3 (Kış 2018):172-188.
- Karabulut, B. (2021). Uluslararası İlişkiler Kuramlarının Güvenlik Yaklaşımları: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 51-87.
- Karakaya, İ. (2023). Soğuk Savaş Sonrası Siyasi, Sosyo-Ekonomik ve Askeri Açından Türkiye-İsrail İlişkileri. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(Özel Sayı), 186-200.
- Kaştan, Y. (2012). Orta Doğu’da Arap-İsrail Mücadeleleri ve Türkiye. İçinde: Dilek, Z., Akbulut, M., Cöhce, S., Özer, Z. B., Gürses, R., Taşkın ve B. K. (Edler), *Tarih ve Medeniyetler Tarihi* (s. 1797-1815). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Kavoğlu, S. (2018). Türk Dış Politikasında Paradigma Değişimi ve Ulusal Basına Yansımaları: Örnek Olay İncelemesi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), 797-818. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.386636>
- Kaya, M. (2019). Türk-İsrail İlişkileri ve Filistin. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (BUSBED)*, 9(18), 1043-1065.
- Kaya, M. A. (2009, 16 Ocak). *Filistin’de Hamas İktidarı ve Başarı Şansı*. Erişim

tarihi: 23 Mart 2009, <http://www.kritize.net/yazarlar/filistinde-hamas-iktidari-ve-basari-sansi.html>

- Kaya, R. (2019). Orta Asya ‘Bölgesel Güvenlik Kompleksi’ ve Şangay İş birliği Örgütü. *International Journal of Political Science and Urban Studies*, 7, 53-71.
- Kemal, İ. N. A. T. (2014). Türk Dış Politikasının Kapasitesinin Dönüşümü: AK Parti dönemi. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 1-24.
- Kemiksiz, N. N. (2018). Arap-İsrail Sorunu ve Bölgesel Yansımaları. *Journal of Awareness (JoA)*, 3(Special), 127-144.
- Kenar, N. (2005). İsrail 2005. Editör: K. İnât, A. Balcı, *Ortadoğu Yıllığı*, 154-181.
- Keskin, O., & Karakoç, E. (2022). 1956 Süveyş Krizinin Mısır ile Türkiye’nin Orta Doğu Politikalarına Etkisi. *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(2), 59-68.
- Kılıhoğlu, M. E. (2021). Türkiye-İsrail Çevresel (Hayalet) Paktı. *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 47-65.
- Kıyanç, S. (2022). 1957 Türkiye Suriye Krizi’nin Analizi. *Tarih ve Günce* (10), 209-236.
- Kirişçi, Kemal (2001), “The Future of Turkish Policy Toward the Middle East”, Kirişçi, Kemal ve Barry Rubin (Ed.), *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power* (Boulder London: Lynne Rienner Publishers): 93-114.
- Kişman, Z. A., & Aydın, H. (2017). *Soğuk Savaş Sonrası Orta Doğu Bağlamında Türk-Amerikan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme*. https://www.academia.edu/download/58951651/Soguk_Savas_Sonrasi_Ortadoğu_Bağlamında_Türk_Amerikan_Iliskileri_Uzerine_Bir_Degerlendirme20190418-38788-v6kme2.pdf
- Koçer, G. (2002). 1990’lı Yıllarda Askerî Yapı ve Türk Dış Politikası. <https://open.metu.edu.tr/bitstream/handle/11511/58550/7-7-1-PB.pdf>
- Koğ, Y. (2021). Türkiye-İsrail İlişkileri (1990-2000). *Kare*, (12), 211-247.
- Köse, T. (2006). *SETA Lübnan Raporu*.
- Krause, K., & Williams, M. C. (1996). Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods. *Mershon International Studies Review*, 40
- Kupchan, C. A., & Kupchan, C. A. (1995). The Promise of Collective Security. *International security*, 20(1), 52-61.
- Kuzu, A. (2010). Mossad. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.

- Kürkçüoğlu, Ö. (1972). Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 27(02).
- Kürkçüoğlu, Ömer (2011), *Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası, (1945–1970)*, Ankara: Barış Kitap.
- Martin Griffiths & Steven C. Roach & M. Scott Salamon (2011), *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teorileri*, CESRAN (çev.), Ankara: Nobel Yayıncılık, s. 221
- Mavruk Cavlak, Ç., & Gök, A. (2021). Arap Baharı Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik Kompleksi Bağlamında İran'ın Lübnan Siyaseti. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(4)
- McDonald, M. (2008) 'Securitization and the Construction of Security', *European Journal of International Relations* 14(4): 563-587
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The Tragedy of Treat Power Politics*. WW Norton & Company.
- Mearsheimer, J. J. (2014). *The Tragedy of Great Power Politics*. W.W. Norton & Company, United States of America.
- Mearsheimer, J. J. (2021). The Inevitable Rivalry: America, China, and The Tragedy of Great-Power Politics. *Foreign Aff.*, 100, 48.
- Mesjasz, Czeslaw: "Ekonomik Güvenlik", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 18, Yaz 2008, 125-150.
- Miller, B. (2014). The Concept of Security: Should it be Redefined? In *Israel's National Security Towards The 21st Century* (pp. 13-42).
- Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Resmî Sitesi*. (2008, 30 Aralık). 30 Aralık 2008 Tarihli Basın Bildirisi. Erişim tarihi: 24 Mart 2009, <http://www.mgk.gov.tr/Turkce/basinbildiri2008/30aralik2008.html>
- Milliyet Gazetesi*, 2008, 31 Mart. Erdoğan, İsrail Suriye Barışı İçin Aracı Olmuş. Erişim için: <https://www.milliyet.com.tr/dunya/erdogan-israil-suriye-barisi-icin-araci-olmus-511434>
- Milliyet Gazetesi*. (2008, 22 Mayıs). İsrail ve Suriye Barış Görüşmesi Türkiye'de. Erişim için: <https://www.milliyet.com.tr/gundem/israil-suriye-baris-gorusmesi-turkiye-de-757943>
- Milliyet Gazetesi*. (2008, 28 Aralık). Barışa İndirilmiş Darbe. Erişim için: <https://www.milliyet.com.tr/dunya/barisa-indirilmis-darbe-1033549>
- Milliyet*. (1996, 2 Aralık). İsrail'le Yeni Anlaşma. <https://www.milliyet.com.tr/dunya/israille-yeni-anlasma-5262918>
- Milliyet*. (1996, 7 Aralık). F-4 Anlaşmasına Hoca İmzası.

<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/f-4-anlasmasina-hoca-imzasi-5262433>

Milliyet. (1997, 14 Kasım). İsrail Savunma Bakanı Geliyor. <https://www.milliyet.com.tr/dunya/israil-savunma-bakani-geliyor-5371678>

Milliyet. (1998, 5 Ocak). Güvenilir Denizkızı Bugün D.Akdeniz'de. <https://www.milliyet.com.tr/dunya/guvenilir-denizkizi-bugun-d-akdenizde-5365094>

Milliyet. (2003, 26 Aralık). İsrailli Bakan: 'Kara Günler Bitti'. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/israilli-bakan-kara-gunler-bitti-5131111>

Milliyet. (2004, 24 Mart). Erdoğan: Ortadoğu'da Arabulucuk Falan Kalmadı Ki... Erişim için: <https://www.milliyet.com.tr/gundem/erdogan-ortadoguda-arabulucuk-falan-kalmadi-ki-5107467>

Milliyet. (2008, 29 Aralık). İsrail, Türkiye'ye Yalan Söylemiş! Erişim için: <https://www.milliyet.com.tr/dunya/israil-turkiyeye-yalan-soylemis-1034046>

Milliyet. (2009, 11 Ekim). İsrail Ordu Radyosu: Türkiye İsrail'in katılımını istemedi. <https://www.milliyet.com.tr/dunya/israil-ordu-radyosu-turkiye-israil-in-katilimini-istemedi-114901>

Milliyet. (2009, 14 Ocak). "Üslubum fosforlu bombadan daha sert değil". Erişim için: <https://www.milliyet.com.tr/dunya/erdogan-uslubum-fosforlu-bombadan-daha-sert-degil-1046817>

Milliyet. (2010, 7 Haziran). İsrail'in saldırısı bizim 11 Eylül'ümüz. Erişim için: <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/israil-in-saldirisi-bizim-11-eylul-umuz-1247560>

Miş, N. (2011). Güvenikleştirme Teorisi ve Siyasal Olanın Güvenikleştirilmesi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6(2), 345-381.

Morgan, P. M. (1997). *Regional Security Complexes and Regional Orders. Regional Orders: Building Security in a New World*, 20-42.

Nagtzaam, G. (2009). *The Making of International Environmental Treaties: Neoliberal and Constructivist Analyses of Normative Evolution*. Edward Elgar Publishing.

NTV. (2010, 13 Ocak). Alçak Koltuk Dünya Basınında. NTV. Erişim için: <https://www.ntv.com.tr/dunya/alcak-koltuk-dunya-basininda,EcgwDeN8Q0SO3X1l1nzgrg>

NTV. (2012, 8 Haziran). Erdoğan: İsrailli Turiste İhtiyacımız Yok. https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-israilli-turiste-ihhtiyacimiz-yok,CqFCV_hYIUSPrIgtGfh90Q

- Ntvmsnbc. (2009, 30 Ocak). Türk basınında Davos Krizi. Erişim tarihi: 3 Kasım 2013, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/473872.asp>
- Nuhoğlu, M., Aydın, O., Üyümex, F. B., Kılıç, F., Öztürk, N., Taştan, Z., ... Hacıismailoğlu, M. İ. (2018). *Türkiye Filistin ve Türkiye İsrail Ticari İlişkileri. Dini, Tarihi ve Edebi Açından Kudüs* (pp.497-513), İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınevi.
- Oğan, M. S. (1997), *Türkiye-İsrail İlişkilerinin Dünü-Bugünü-Yarını*. İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi.
- Oğuzlu, T. (2009). Türkiye-İsrail İlişkilerinin Değişen Dinamikleri. *Ortadoğu Analiz*, 1(4), 14-21.
- Oran, Baskın (2002), *Türk Dış Politikası; Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Olaylar, Yorumlar, Belgeler, Cilt I*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Orhan, O. (2005, 15 Ocak). Abdullah Gül'ün İsrail-Filistin Ziyareti Üzerine. *Levant Watch*. Erişim için: <https://levantwatch.blogspot.com/2005/01/abdullah-gln-israil-filistin-ziyareti.html>
- Ömer Osman Umar, “Osmanlı Döneminde Yahudiler 'in Filistin'e Yerleşme Faaliyetleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 2, Elâzığ, 2002*, s. 423.
- Özcan, G. (2001). *Türkiye-İsrail İlişkileri 50. Yılına Girerken. İçinde Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoğlu, 159, 177.
- Özcan, G. (2005). *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi*. TESEV.
- Özcan, G. (2010). Aynalar Galerisi: Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yansımalar ve Gerçekler. *Middle Eastern Analysis/Ortadoğu Analiz*, 2(18).
- Özcan, M. (2009). *Bundan Sonrası? Senaryo Analizleriyle Türkiye, AB İlişkileri* (Vol. 7). USAK Books.
- Pfeffer, A. (2013, 18 Şubat). *Israel Supplies Turkey With Military Equipment for First Time Since Gaza Flotilla*.
- Pratt, Julius W (1965), *A History Of United States Foreign Policy*, New Jersey.
- Rabinovich, Itamar (2012). *Israel's View of the Syrian Crisis, Analysis Paper, The Saban Center for Middle East Policy at Brookings*, No:28, ım, <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Rabinovich-web-final.pdf> , Erişim Tarihi: 03.01.2018.
- Resmî Gazete*. (2006, 14 Aralık). Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Filistin Ulusal Yönetimi Arasında Mutabakat Zaptı. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/12/20061214-2.htm>
- Ribhi Halloum, *Belgelerle Filistin Dün, Bugün, Yarın*, İstanbul: Alan Yayıncılık,

1989, s. 157-159.

Ricoeur, Paul (2000), *Söz Edimleri Kuramı ve Etik*, çev. Atakan Altınörs, Asa Kitabevi, Bursa.

Rob L. Wagner (15 Ekim 2011). "At Turkish resort, Arabs fill Israeli rooms". *Jerusalem Post*. Erişim tarihi: 3 Şubat 2012. Rutenberg, J. (2006, 14 Temmuz). Bush Gives Qualified Support for Israel's Strikes. *The New York Times*.

Sabah. (1997, 28 Şubat). Karadayı: İlişkimiz Barışı Getirecek. Arşiv Sabah. <https://arsiv.sabah.com.tr/1997/02/28/f11.html>

Sabah. (2005, 23 Aralık). İsrail Genelkurmay Başkanı Halutz Ankara'nın konuğu. Sabah Arşiv. <https://arsiv.sabah.com.tr/2005/12/23/siy107.html>

Sabah. (2006, 4 Mart). Hamas Terör Örgütüdür. Sabah Arşiv. <https://arsiv.sabah.com.tr/2006/03/04/siy107.html>

Sabah. (2010, 25 Ekim). 'Kırmızı hat' geçici olarak servis dışı. https://www.sabah.com.tr/gundem/2010/10/25/kirmizi_hat_gecici_olarak_servis_disi

Sabah. (2011, 3 Eylül). İsrail'den Özür Yok. Sabah. Erişim için <https://www.sabah.com.tr/gundem/2011/09/03/israilden-ozur-yok>

Sandıklı, A. ve Kaya, E. (2013). "Barış Kavramına Teorik Yaklaşımlar ve Küresel Yönetişim", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi*, 12(23), 59-79.

Sandıklı, A., & Emeklier, B. (2012). *Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim ve Dönüşüm*. Sandıklı (eds.), *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri*, İstanbul: Bilgesam Yayınları, 3, 70.

Sarıaslan, F. (2019). *Orta Doğu ve Türkiye: Tarih, Krizler ve Dış Politika*. Nobel Akademik Yayıncılık.

Sarıaslan, F. K. (2016). Türkiye'nin Ortadoğu ile İlişkilerinin Ekonomi Politik Analizi. T. C. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı Doktora Tezi.

Sarınay, Y. (2002). Türkiye'nin NATO'ya Girişi. *Türkler Ansiklopedisi*, XVI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

SDE Analiz (2011), "Türkiye-İsrail İlişkileri", *Stratejik Düşünce Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Koordinatörlüğü*, s. 1-60.

Searle, John R. (2000). *Söz Edimleri: Bir Dil Felsefesi Denemesi*, çev. Levent Aysever, Ankara: Ayraç Yayınevi.

Serbest, M. B. (2016). Bağdat Paketi'nin Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye'nin

Rolü. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 401-424.

Seydi, S. (2011). Demokrat Parti'nin Dış Politikada Alternatif Arayışı (1957–1960). *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 1-16.

Sezgin, K. A. Y. A., & Sezgin, K. A. Y. A. (2008). Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(03), 83-111.

Sınmaz, Kadriye. (2020) “Türkiye-İsrail Ekonomik İlişkileri (2010-2020)”, İNSAMER.

Sırım, V. (2019). Türkiye-Orta Doğu Ülkeleri Arasındaki İlişkilerde Filistin Meselesinin Yeri. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 355-374.

Sitembölükbaşı, Ş. (2004). Menderes Adnan. *İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXIX (s. 126). Diyanet Vakfı Yayınları.

Snyder, G. H. (2002). Mearsheimer's World: Offensive Realism and The Struggle for Security. In *The Realism Reader*

Soysal, İ. (1955). “Bağdat Paktı”, *Belleten*. LV/212 (Nisan 1991), 179-238.

Soysal, İ. (1990). The 1955 Baghdad Pact. *Studies on Turkish-Arab Relations*, 5, 43-116.

Sönmezoğlu, F. (1995). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. Filiz Kitabevi.

Süer, B., & Atmaca, A.Ö. (2006). *Arap-İsrail Uyuşmazlığı*. Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş.

Süvari, K. (2023). Önleyici Saldırının Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Stratejisi Olarak Kullanılması. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 2(43), 251-268.

Şahin, K., & Cavlak, Ç. M. Başarısız Bir Pan-Milliyetçilik Girişimi: Birleşik Arap Cumhuriyeti. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(16), 152-174.

Şahin, M. O., Korkut, Y., & Kibar, M. V. (2023). İran'ın Nükleer Programının Gelişimi ve Türkiye'nin Tutumu. *Econharran*, 7(11), 33-46.

Şalom Gazetesi. (18 Şubat 2009). “İsrail ile gerilim”. Erişim İçin: <https://www.salom.com.tr/arsiv/haber/69913/Israil-ile-gerilim>

Şenel, M. (2006). İsrail 2006. *Ortadoğu Yıllığı*.

Şimşek, E. (2005). *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*. Kum Saati Yayınları.

T.C. Dış İşleri Bakanlığı. (2010, 31 Mayıs). Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Yaptığı Konuşma. Erişim için: https://www.mfa.gov.tr/bakan-davutoglu_nun-birlesmis-milletler-guvenlik-konseyi_nde-yaptigi-konusma-31-mayis-2010.tr.mfa

T.C. Dış İşleri Bakanlığı. (2011). Sayın Bakanımızın Palmer Komisyonu Raporu Hakkında Gerçekleştirdiği Basın Toplantısı. [Bakanlık Web sitesi]. Erişim için: <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-palmer-komisyonu-raporu-hakkinda-gerceklestirdigi-basin-toplantisi.tr.mfa>

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2008, 27 Aralık). No: 220- Gazze Şeridi'nde Yaşanmakta Olan Gelişmeler Hakkında Açıklama. Erişim için: https://www.mfa.gov.tr/no_220---27-aralik-2008_gazze-seridinde-yasanmakta-olan-gelismeler-hk.tr.mfa

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2008, 28 Aralık). No: 221- Gazze Şeridi'nde Yaşanmakta Olan Gelişmeler Hakkında Açıklama. Erişim için: https://www.mfa.gov.tr/no_221---28-aralik-2008_gazze-seridinde-yasanmakta-olan-gelismeler-hk.tr.mfa

T.C. Millî Savunma Bakanlığı Genelkurmay Başkanlığı. (2010, 31 Mayıs). [Bilgi Notu]. Erişim için: https://web.archive.org/web/20100915161224/http://www.tsk.tr/10_ARSI_V/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_3_Bilgi_Notlari/2010/BN_55.html

T24. (2009, 14 Ekim). ABD: İsrail'in Tatbikattan Çıkarılması Yakışsız. <https://t24.com.tr/haber/abd-israilin-tatbikattan-cikarilmasi-yakisiksiz,57301>

T24. (2009, 14 Şubat). Genelkurmay'dan İsrailli komutana Sert Yanıt. <https://t24.com.tr/haber/genelkurmaydan-israile-sert-tepki,29231>

Tanrısever, Oktay F. “Güvenlik”, *İçinde Devlet ve Ötesi*. 107-125, ed. Atila Eralp, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005

Tavlaş, N. (1999). Türk-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri. *Avrasya Dosyası (İsrail Özel)*, 5(1), 76-101.

TBMM Tutanak Dergisi, Dosya: 08, Cilt: 21, B: 1, O: 1, 01. 11. 1949.

Telatar, G. (2015). Ak Parti'nin Düzen Kurucu Dış Politika Söylemi ve Ortadoğu. *Alternatif Politika*, 7(3), 490-523.

TEPAV. (2005, 27 Nisan). Ankara Forumu- Filistin, Türkiye ve İsrail Ekonomik İş birliği Toplantısı Gerçekleştirildi. <https://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/65>

Topal, A. (2013). İsrail'in Gazze Ablukası ve Mavi Marmara Saldırısı. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 32(1), 103-154.

TRT Haber. (2013, 22 Mart). Dünya Basını "İsrail'in özrünü" Manşetten Gördü. Erişim için: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/dunya-basini-israilin->

- Turan, S., & Köroğlu, N. Ö. (Eds.). (2017). *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kuramları ve Sorunlarına Temel Yaklaşımlar*. Transnational Press London.
- Turan, Y. (2013). İsrail 2013. *Ortadoğu Yıllığı*, 115.
- Tür, Ö. (2009). Türkiye İsrail İlişkileri: Yakın İşbirliğinden Gerilime? *Ortadoğu Analiz*, 1(4), 22-28.
- Tür, Ö. (2013). İsrail'in Özür Dilemesi Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri. *Middle Eastern Analysis/Ortadoğu Analiz*, 5(54).
- Türk, Y. (2014). *Küresel ve Bölgesel Yeniden Yapılanma Sürecinde Güçlü Dış Politika*, Müstakil, MÜSİAD Araştırma Raporları: 88, İstanbul: Mavi Ofset Basım Yayıncılık.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*. (2004, 18 Nisan). No:62- 18 Nisan 2004, Hamas Lideri Rantisi'nin Öldürülmesi Hk. Erişim için: https://www.mfa.gov.tr/no_62--18-nisan-2004_hamas-lideri-rantisi_nin-oldurulmesi-hk_tr.mfa
- Türkiye Dışişleri Bakanlığı*. (2010, 12 Ocak). No: 6, İsrail Dışişleri Bakanlığı'nın Açıklamaları Hk. [Basın Bildirisi]. https://www.mfa.gov.tr/no_-6_-12-ocak-2010.tr.mfa
- Türkiye Dışişleri Bakanlığı*. (2010, 12 Ocak). No: 7, İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısının Tel Aviv Büyükelçimiz ile Yaptığı Görüşmede Takındığı Tavır Hk. [Basın Bildirisi]. https://www.mfa.gov.tr/no_-7_-12-ocak-2010.tr.mfa
- Tüysüzöğlu, G. (2013). Savunmacı Realizm ve Saldırgan Realizm Bağlamında Karadeniz Havzası'ndaki Çatışma Gerçekliğinin Değerlendirilmesi. *Avrasya Etüdleri*, 44(2), 57-85.
- Tüysüzöğlu, G. (2014). Değişen Bölgesel Denklemler Işığında Türkiye-İsrail İlişkilerinde İşbirliğini Tetikleyen Unsurlar. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 588-609.
- U.S. Department of State. (2006, 21 Temmuz). Special Briefing on Travel to the Middle East and Europe: What the Secretary Has Been Saying. Erişim için: www.state.gov.
- Uğuz, A. (2016). Liberalizmde Güvenlik Kavramı ve Uluslararası Güvenliğe Getirilen Çözümler. V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı II, 85-98.
- Uslu, N. (2010). Türkiye'nin Yeni Orta Doğu Yaklaşımı. *Bilig*, 52, 99-132.
- Uygur KUMBUL (2014), Türkiye'nin İsrail Politikasında Değişim ve Devamlılık (2002-2011), *Gazi Üniversitesi, SBE, Uluslararası İlişkiler Bölümü*

Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara, s.58.

- Uzer, U. (2011). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım. *Ortadoğu Etütleri*, 2(2), 137-168.
- Uzgel, İ., & Yaramış, V. (2010). Özal'dan Davutoğlu'na Türkiye'de Yeni Osmanlıcı Arayışlar. Yearnings for Neo-Ottomanism in Turkey from Özal to Davutoğlu]. *Doğudan*, 16, 36-49.
- Ülman, A.H. (1958). Ortadoğu Buhranı, *AÜ SBF Dergisi*, 13(4), 232-261.
- Väyrynen, R. (2003). Regionalism: Old and New. *International Studies Review*, 5(1), 25-51.
- VOA. (2006, 16 Şubat). Hamas Lideri Gül'le Görüştü. Erişim için: <http://www.voanews.com/turkish/archive/2006-02/2006-02-16-voa11.cfm>
- Waever Ole, "Securitization and Desecuritization", in Ronnie D. Lipschutz (ed.), *On Security*, Chapter 5, New York, Columbia University Press, 1995.
- Wæver, O. (2003). *Securitisation: Taking Stock of a Research Programme in Security Studies. Unpublished Draft*, 1, 36.
- Waever, O. (2008). Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(18), 151-178.
- Walt, Stephan M. (1998), "Uluslararası İlişkiler: Bir Dünya Binbir Kuram," *Foreign Policy: Bilginin Ufukları (Bahar 1998)* (İstanbul: Bilgi Üni. Yayınları) 14-29.
- Waltz, K. N. (2003). *Progress in International Relations Theory: Appraising the Field*. MIT Press.
- Waltz, K. N. (2015). *The Origins of War in Neorealist Theory. In Conflict After the Cold War* (pp. 110-116).
- Waltz, K. N. (2017). The Origins of War in Neorealist Theory. *Conflict After the Cold War: Arguments on Causes of War and Peace*, 101.
- Wendt, A. (1995). Constructing International Politics. *International security*, 20(1), 71-81.
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics (Vol. 67)*. Cambridge University Press.
- Wendt, Alexander (1996), "Identity and Structural Change in International Politics," *The Return of Culture and Identity in IR Theory* (London: Lynne Rienner Publisher): 47-64.
- Yazıcı, M. (2016). İsrail-Türkiye Ticaretinin Ticaret Yoğunluğu Bağlamında Analizi (2000-2014). 2. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu, 4-7 Mayıs

2016, Kırıkkale.

Yediot Ahronot. (2006, 16 Şubat). Turkey hosts Hamas; Israel furious. Erişim için: <http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3217174,00.html>

Yeltin, H. (2021). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Son Dönem Krizleri: Türk Muhalefedinin ve Kamuoyunun Yaklaşımı. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 1-33.

Yeni Asya. (2007, 15 Ağustos). İsrail’le Üçlü Tatbikat. <https://www.yeniasya.com.tr/2007/08/15/dunya/butun.htm>

Yeni Şafak. (2003, 14 Mayıs). İsrail Hava Kuvvetleri Komutanı geliyor. *Yeni Şafak Arşiv*. <https://www.yenisafak.com/arsiv/2003/mayis/14/pkisa.htm>

Yeni Şafak. (2006, 3 Ağustos). Erdoğan: Bu savaşın galibi olmayacak. Erişim için: <https://www.yenisafak.com/arsiv/2006/agustos/03/10936.html>

Yeni Şafak. (2011, 19 Eylül). Ehud Barak: Netanyahu Lieberman'a boyun eğdi. *Yeni Şafak*. Erişim için: <https://www.yenisafak.com/dunya/ehud-barak-netanyahu-liebermana-boyun-egdi-341598>

Yergin, H., Mercan, M., & Erol, A. (2012). Türkiye İsrail İlişkilerinin Ekonomi Politik Analizi. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 4(2), 153-163.

Yesevi, Ç. G. (2020). *İsrail-Türkiye İlişkilerinin Değerlendirilmesi*.

Yeşilbursa, B. K. (2005). *The Baghdad Pact: Anglo-American Defence Policies in the Middle East, 1950-59*.

Yeşilbursa, B. K. (2007). *Ortadoğu'da Soğuk Savaş ve Emperyalizm: İngiltere-Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye 1945-1955*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Yeşilbursa, B. K. (2011). Bağdat Paktı (1955-1959). *Pursuit of History*, 3(6).

Yeşilbursa, B. K. (2023). Türkiye-Ortadoğu İlişkileri: 100 Yılın Muhasebesi, 1923-2023. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 1-23.

Yeşilyurt, N. ve Akdevelioğlu, A. (2013). *AKP Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, İ. Uzel ve B. Duru (Der.), (2002-2009) AKP kitabı- Bir dönüşümün bilançosu içinde, (ss.381-409). 3. Baskı, Ankara: Phoenix Yayınları.

Yıldırım, E. (2020). Uluslararası İlişkiler Yaklaşımlarında Güvenlik Kavramı. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 15(3), 1697-1714.

Yılmaz, T. (2001). *Türkiye-İsrail Yakınlaşması*. İmaj Yayınevi.

Yılmaz, T. (2004). *Uluslararası Politikada Ortadoğu*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Yılmaz, T. (2010). Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze. *Akademik Orta Doğu*, 5(1), 9-24.
- Zehfuss, Maja (2002). *Constructivism In International Relations, The Politics of Reality*. Cambridge University Press.
- Zeren, H., Yılmaz, E., & Akbulut, A. (2017). Dijital Çağda Davutoğlu Döneminden Günümüze Türk Dış Politikasının “Sıfır Sorun Söylemi” Bağlamında Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(Kayfor 15 Özel Sayısı), 1879-1891.

